

Костянтин Свіржецький

МОВИ В УКРАЇНІ:

**відродити українську –
захистити російську**

*Друга редакція,
перероблена і доповнена*

**Запоріжжя
Дике Поле
2008**

ББК 81.21(4Укр)
УДК 81`272(477)
С 24

Зміст

Свіржецький К.
С 24 Мови в Україні: відродити українську – захистити російську. –
Запоріжжя: Дике Поле, 2008. – 128 с.
ISBN 978-966-2994-25-4

Документально-публіцистична робота Костянтина Свіржецького «Мови в Україні: відродити українську – захистити російську» пропонує комплексний підхід до розуміння та розв’язання мовної проблеми в Україні.

У першій редакції книга була розміщена у низці електронних бібліотек. Нинішнє видання репрезентує її другу редакцію – перероблену та доповнену.

ББК 81.21(4Укр)
УДК 81`272(477)

Передмова	4
1. У пошуках прихованої істини	5
2. Захистимо російську мову!	87
3. Відродимо українську мову!	97
3. R-фактор	121
4. Народ-фенікс	124

Передмова

Питання, пов'язані зі станом та розвитком мовної ситуації в Україні, тісно переплетені з історією нашої країни, з реальною історією українського народу, з тими демографічними і соціальними процесами, що то кипіли, то згасали на нашій території протягом багатьох десятиріч і сотень років. Сьогодні ці питання фактично зводяться до одного: **чи можна відродити українську мову, не завдаючи шкоди російській мові і навіть захищаючи її, і як це зробити?**

Розв'язання цієї проблеми, а вірніше сказати, дилеми, вже майже півтора десятиріч так чи інакше непокоїть більшість громадян нашої країни. Саме ця дилема лежить в основі зіткнення всіх думок в галузі реалізації мовної політики в Україні. Тому що одна частина суспільства хотіла б «відродити українську мову», а інша – «захистити російську».

Для абсолютної більшості наших співвітчизників ці два завдання, рецепти розв'язання яких періодично пропонують різні політики і громадські діячі, сьогодні уявляються взаємовиключними. Однак у дійсності вони не суперечать одне одному. При правильному підході обидва ці завдання можуть ефективно доповнювати одне одного, створюючи почуття соціального комфорту для всіх українців і росіян, що живуть в Україні. Незалежно від того, якою мовою вони розмовляють.

Що ж заважає нам визначити ці самі «правильні підходи», скористатися ними і забути про взаємні підозри? Чи можна усе ж таки відродити українську мову, не завдаючи шкоди російській і навіть захищаючи її?

У цій книзі я спробую без лукавства і хитрощів, спираючись на відому історичну фактографію і статистику, розповісти і чітко показати, що це абсолютно в наших силах. І ми можемо, вирішуючи ці два, на перший погляд, взаємовиключних завдання, досягти і відновлення історичної справедливості в плані відродження української мови, і дотримання прав конкретних окремих громадян нашої країни, що хотіли б уникнути нав'язування їм тієї або іншої мови як засобу спілкування або виховання й освіти своїх дітей та онуків.

Я адресую цю книгу в першу чергу російськомовним українцям, до яких належу я сам, і від позиції і думки яких здебільшого залежить вирішення цієї проблеми. Я хочу, щоб, читаючи цю книгу, вони пам'ятали, що її автор – людина, що народилася, виросла і продовжує жити на Півдні України. Людина, що має досить типову для наших т.зв. «російськомовних» регіонів біографію, набір анкетних даних і родинних зв'язків.

Можливо, для багатьох читачів цілий ряд викладених у книзі фактів і статистичної інформації ввійде в суперечність з тим, що нам викладали в радянській школі. Адже більшість з нас і донині залишається її випускниками, а вона так чи інакше формувала наш світогляд під кутом зору, що був вигідним тодішній політичній системі.

Можливо, на деякому етапі читання написано навіть викличе у вас обурення. Але хочу попередити, що тут тільки викладено і названо своїми іменами документально підтверджені історичні факти, які раніше приховувались або перекручувались системою. І тому я задалегідь прошу шановних читачів пам'ятати, що ця книга написана з найкращими намірами і від чистого серця, з бажанням допомогти своїм співвітчизникам і відстояти зневажену історичну справедливість, і захистити свої права на свободу вибору.

1. У пошуках прихованої істини

Підміна понять у політичних цілях

Відродження української мови і захист російської мови в Україні здаються несумісними і взаємовиключними тільки на першій погляд. Такими, як правило, їх підносять недобросовісні політики і різного ґатунку PR-технологи, що в інтересах своїх хазяїв поширюють інформаційну «локшину» для залякування т. зв. «російськомовного» населення жупелом насильницької українізації. Як правило, такі діячі у своїх виступах принципово «розкрояють» сучасне українське суспільство виключно на т. зв. україномовних і російськомовних і беруться захищати «права» російськомовних на використання ними російської мови.

Насправді усе стає на свої місця, якщо замість цих двох не зовсім коректно виділених категорій громадян України – україномовних і російськомовних – розглядати три великі багатомільйонні етномовні групи населення, що реально існують у нашій країні. А саме: (1) українці, що розмовляють українською мовою, (2) українці, що розмовляють російською мовою, і (3) росіяни, що майже усі в повсякденному житті розмовляють російською мовою.

Перші дві групи складають власне те, що ми звикли називати українським народом,¹ або українським етносом. І ті політики

¹ Тут і надалі під словами «український народ» я буду використовувати тільки його початкове і всім звичне поняття – українці, український етнос, українська нація, а не політично коректне «український народ – це громадяни України всіх національностей». Бо інакше довелось би погодитись, наприклад, з тим, що українські народні пісні, казки, костюми и т. д. – це

та піарщики, про яких ми вже згадували, за допомогою словесних і психологічних маніпуляцій досить спритно «відривають» російськомовних українців від основної частини українського народу і, плюсуючи їх до етнічних росіян – громадян України, говорять про деяке «російськомовне населення».

Для чого ж вони це роблять? Винятково для того, щоб на чергових виборах збільшити число виборців, що можуть або повинні проголосувати за них (за їхню партію, виборчий блок), тобто – в інтересах максимального вижимання голосів з потенційного електорату. Мовою політтехнологів це сухо називається «розширення електорального поля» або «електоральної бази». Подібні маніпуляції досить успішно були застосовані командами кандидатів у президенти України на виборах 1994 і 2004 років. Яких кандидатів, ви самі знаєте.

Політики і політтехнологи, що використовують такі підходи, займаються насправді елементарною підміною понять. Замість того, щоб відповідно до законодавства і Конституції говорити про захист прав національних меншин (у даному випадку етнічних росіян – громадян України) на використання російської мови для спілкування, отримання освіти, виховання своїх дітей, вони говорять про абстрактний «захист російської мови» як такої. Вони кажуть про деяке «російськомовне населення» як окрему спільноту або про якихось «російськомовних громадян», ніби викреслюючи зі свідомості російськомовних українців той факт, що вони не належать до національних меншин, а є невідривною частиною державотворчого українського народу (етносу, нації).

За допомогою подібного прийому **ці політики і політтехнологи штучно протиставляють інтереси нас, російськомовних українців, інтересам нашого народу як такого.** І чинять вони так тому, що вижати з електорату більш-менш прохідну кількість голосів тільки за рахунок розмахування гаслом захисту прав етнічних росіян для них просто нереально. Так, на парламентських виборах 2000 року т.зв. «Російський блок», що проголошував саме цю мету, зібрав в цілому по Україні менш 1% голосів. Але ж ця кількість не дотягує навіть до п'ятої частини виборців-росіян, що мешкають тільки в Криму або в Донецькій області.

Проте, рішення проблеми захисту прав на вільне використання тієї або іншої мови залишається відносно важливим фактором для значної частини населення України. За опитуваннями громадської «народні пісні, казки, костюми и т. д. всіх національностей України». Або прийшлося би також погодитися і з тим, що, мовляв, українці у нас, звичайно, є, але український народ – це дещо інше (і, може бути, українці до нього взагалі не мають ніякого відношення).

думки, так вважають до 7–8% її жителів. Але як виявляється, підміна юридичного поняття «захист прав національної меншини» на піаровське поняття «захист прав російськомовних громадян» негативно відбивається не тільки на рішенні цієї проблеми, але й на ситуації у нашій країні в цілому.

Етнічні росіяни і російськомовні українці

Насправді етнічні росіяни в Україні і ми, російськомовні українці, у даному питанні – це принципово різні категорії населення нашої країни. Етнічні росіяни *отримали російську мову у законну і природну спадщину від своїх предків.* І у тім, що стосується мовного питання, вони просто хочуть забезпечити своє законне право на використання російської мови для спілкування, отримання інфраструкції, освіти і виховання своїх дітей. Але ж якщо розглядати цю проблему відносно російськомовних українців, то тут випадок зовсім інший.

Сьогодні в Україні розмовляють *в основному* російською мовою приблизно 45% громадян нашої країни. Останній перепис населення показав, що кількість етнічних росіян в Україні складає 17% від загальної чисельності населення. Таким чином, якщо відминусувати від 45% «російськомовних» громадян України ці 17% росіян, то ті, що залишаться, будуть в основному саме російськомовні українці – у кількості приблизно 28% від загальної чисельності населення нашої країни.

При цьому українці в цілому складають 78% населення України, з якого в ході останнього перепису своєю рідною мовою українську назвали 68%. Це означає, що з усіх російськомовних українців, що складають 28% від загального населення, тільки ледве більш третини (ці самі $78 - 68 = 10\%$) є в чистому вигляді російськомовними – вони і розмовляють російською мовою, і називають цю мову рідною.

Інші дві третини т. зв. російськомовних українців відрізняються тим, що взагалі їхньою рідною мовою є українська, але в повсякденному житті вони розмовляють російською мовою – мовою нехай спорідненого, але іншого народу. Як не парадоксально, але це означає, що **дві третини т. зв. російськомовних українців є російськомовними тільки тому, що вони просто не мають можливості (!) говорити на своїй рідній мові через «тиск» мовного середовища,** у якому вони живуть, вчать і працюють і яке склалося в попередній, ворожий щодо української мови, історичний період.

Щодо тієї третини російськомовних українців, які за переписом, називають своєю рідною мовою російську, то вони, як правило,

можуть точно назвати своїх батьків або дідів (прадідів), що раніше розмовляли саме українською мовою. Для їхніх батьків-дідів-прадідів ця мова була рідною і природною, але в силу багатьох причин вона не перейшла у законну і природну спадщину до них та їхніх нащадків.

Тобто, за рідкісним винятком, *безумовним фактом є те, що для предків усіх російськомовних українців рідною мовою була українська*. В усякому разі, до входження лівобережної України у склад Московського царства (і навіть достатньо довгий час після цього) такого явища, як «російськомовні українці», в природі не існувало, а весь український народ (етнос) розмовляв виключно своєю власною українською мовою.

Міф про т. зв. «добровільний перехід українців на російську мову»

Логічно в цьому випадку задатися питанням: чому ж ті українці, що розмовляють сьогодні російською мовою (мовою іншого народу, іншого етносу), не розмовляють українською мовою або не повертаються до її використання? Адже це мова їхніх батьків або, в усякому разі, їхніх дідів, прадідів. Це мова, якою постійно розмовляє і спілкується майже дві третини всіх українців в Україні – дві третини свого рідного українського народу!

Якщо ми відповімо на це питання, то автоматично дамо відповідь і на інше: наскільки ж збігаються інтереси етнічних росіян і російськомовних українців у т. зв. справі «захисту російської мови»? Адже з вищевикладеного випливає, що це різні групи населення і спільними їхні інтереси у даному питанні можуть бути лише в деяких моментах, та й то досить умовно.

Відповідаючи на ці питання, ми всі повинні прийти до загального розуміння того, чому раптом величезні людські масиви великого, за європейськими мірками, народу почали говорити мовою іншого народу. А йдучи до розуміння цього феномену, нам доведеться зруйнувати ті міфи, брехню, перекручення та пропагандистські умовчання, що сформувалися в попередню політичну епоху.

Ці міфи, брехня, перекручення та умовчання, на превеликий жаль, і дотепер формують погляди й думки частини українського суспільства щодо цієї проблеми. Вони протягом десятиліть, а то й сотень років віддано слугували політичним режимам, що вже канули в історію. Але вони й сьогодні продовжують ефективно працювати проти українського народу, проти його єдності і незаперечної сили.

Головним, у цьому сенсі, є міф про т. зв. «добровільний перехід частини українців на російську мову». Ця досить лукава байка навіює усім нам думку, нібито так «історично», «само собою» склалося, що ми, частина українців, українського народу, зробили якийсь «добровільний вибір» на користь російської мови. Це нахабна і цинічна брехня, що не витримує ніякої критики з точки зору реальних історичних фактів. Але, на превеликий жаль, те, що це є безцеремонна і безсоромна неправда, знають далеко не всі громадяни України, що в основному отримали освіту за радянських часів, коли багато «делікатних» питань з міжнаціональних відносин замовчувалося, ігнорувалося або просто не підлягало обговоренню.

Сьогодні, коли ми, українці, в решті решт живемо в своїй власній країні, в якій ми є державотворчим етносом (нацією), ми вправі відкрито і недвозначно, спираючись на незаперечні історичні факти, заявити, що мова наших предків, наших дідів-прадідів, протягом більш ніж двохсот років піддавалася методичному, системному офіційному викорінюванню, переслідуванню та знищенню. Кінцевою метою цього процесу була повна асиміляція і русифікація українського етносу. *Протягом досить довгого періоду українська мова взагалі була під офіційною забороною, а сам факт існування українського народу офіційно геть-чисто заперечувався*.

Цей процес був документально оформлений в якості офіційної державної політики Російської імперії і напівофіційної державної політики СРСР. У різні періоди подібні процеси також проходили й у тих державах, до складу яких належали території етнічної України, тобто території, на якій українці були автохтонною, корінною більшістю населення протягом багатьох століть. Це стосується таких наших історичних земель, як Північна Буковина, Закарпаття, Галичина та ін.

Ці процеси призвели до повної примусової русифікації і втрати української національної самоідентифікації в українців Кубані та східного Приазов'я, до колонізації і втрати української національної самоідентифікації в українців Холмщини (Польща), до румунізації частини українців Румунії, мадяризації частини закарпатських українців, нащадки яких живуть в Угорщині як угорці-греко-католики. *І саме ж вони і призвели до переходу на російську мову і до втрати рідної мови у нас – у значній частини українців, що проживають на території самої сучасної України*. Результатом цього процесу стало непропорційно широке (відносно чисельності етнічних росіян) поширення російської мови на території України.

Джерела і схеми офіційної політики русифікації

Багато хто з читачів, вихованих в душі ідеалів т. зв. «непорушної дружби народів СРСР», можуть обуритися: яка, мовляв, така русифікація, та ще й примусова? Яка така *офіційна* політика русифікації? Ну що ж, тоді давайте процитуємо Велику Радянську Енциклопедію. У 26-му томі в розділі «Українська мова» можна прочитати наступну фразу «Українська мова за царату зазнавала обмежень і офіційної заборони».² У СРСР практично ніде у відкритих джерелах, призначених для широкого читання, подібної фрази знайти було неможливо. Тому що радянська людина не повинна була сумніватися в благодетельних для українського народу наслідках «возз'єднання» з Росією.

Саме тому для широкого вжитку призначалися фрази типу «Український народ завдяки Росії зберіг себе як націю...»³ з «Ілюстрованої історії СРСР», що призначалася для промивання мозку підростаючому поколінню українців та інших народів Союзу. І тільки у ВРЕ якимось дивом вищезгадана сентенція про заборону української мови таки пророснула, хоча рука автора не піднялася дописати у ній тільки одне слово – «в Росії». Тому що, незважаючи на те, що це саме так і було, написати «українська мова зазнавала обмежень і офіційної заборони в Росії» виглядало б просто «блудирством» на тлі «дружбо-народних» фанфар.

А тепер помисліть, як би шизофренічно звучали ці дві фрази, якщо їх об'єднати. Наприклад: «Український народ завдяки Росії зберіг себе як націю, тому що українська мова зазнавала в Росії обмежень і офіційної заборони». Супер! Чи не правда?!

Але давайте все ж таки розповімо про те, як і чому в «братерській» Росії, куди входила в свій час Україна, заборонялася і переслідувалася українська мова. Давайте викладемо всі кричущі факти в їхній історичній послідовності. У якості основних джерел візьмемо праці Наталії Полонської-Василенко «Історія України», митрополита Іларіона (Огієнка) «Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви», Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», Федора Турченка і Валерія Мороко «Історія України. Кінець XVIII – початок XX сторіччя», дослідження професора Станіслава Кульчицького, науково-публіцистичні праці Василя Лизанчука. І ви, мої шановні читачі, побачите, що **практично вся радянська інтерпретація взаємин між Росією й Україною, взаємин**

² Большая Советская Энциклопедия. М., 1977, т. 26, с. 596.

³ Иллюстрированная история СССР. М., 1980, с. 61.

між російським і українським народами є наскрізь перекрученою і фальшивою по своїй суті.

Як відомо (навіть з радянських джерел), самодержавна Росія була колоніальною імперією. Але в Україні російський колоніалізм розвивався за своєрідних обставин і мав свої нестандартні риси і свою специфіку. Це пояснювалось тим, що в порівнянні з «класичним» колоніалізмом великих європейських держав російська експансія, як правило, була спрямована не на заморські території, а на суміжні землі. Тому російська колоніальна політика не обмежувалася лише насадженням колоніальної адміністрації й економічним вилученням, а в остаточному підсумку приймала форму повної асиміляції і національного переродження придбаних земель і народів.⁴

Як зазначив Іван Дзюба, приступаючи до колонізації сусідніх земель, російська метрополія, як правило, офіційно не трактувала їхні народи в якості «неповноцінних» або «нижчої раси». Навпаки, їх «рівноправність» спочатку «великодушно» визнавалася, їм дарувалися всілякі «права», а вже потім на них направлялася вся міць імперської політики асиміляції, а при необхідності й військова сила.

Ще однією особливістю було те, що наскільки б жорстокі й нелюдські форми не приймала колонізаторська політика Російської імперії в Україні, вона завжди обов'язково здійснювалася під гаслами «любви великороссов к Малороссии» (пізніше в СРСР – під гаслами «братской дружбы русских и украинцев»). Таких методів не застосовувала жодна інша колоніальна імперія, де процеси примусової асиміляції підвладних народів могли бути навіть менш жорстокими та інтенсивними, але де ніколи колонізатор (асимілятор) не розпинався в любові до своєї жертви етнічного поглинання.

Україна потрапила в м'ясорубку цього виняткового історичного явища, і дожовтнева, добільшовицька колонізація України мала кінцевою метою повну і безповоротну інкорпорацію України в Росію. Процеси асиміляції та русифікації українців мали наступну історичну схему:

– У період із середини XVII до середини XVIII століть Росія, як країна з набагато більшим військово-політичним потенціалом і ресурсами, але з *набагато нижчим рівнем розвитку культури й освіти*, поступово встановила повний контроль над політикою, економікою, зовнішніми зв'язками, культурним обміном України і звела її права в цій області до нульової відмітки. Паралельно Росія вичавила все, що було можливо, з культурного, освітнього і людського ресурсу України для цілей власного розвитку, але при цьому

⁴ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с.109-110.

максимально обмежила можливості відновлення і розвитку наявної української культурно-освітньої бази.

– Потім, у період з кінця XVIII до середини XIX століть, шляхом прямої асиміляції української еліти, покріпачення і маргіналізації широких національних мас українці були незведені до етносу з другорядною культурою і мовою, що в остаточному підсумку призвело до русифікації деякої частини українців, і перед усім української еліти, до їхньої відмови від власної мови і навіть втрати української національної самоідентифікації.

– В остаточному підсумку, з другої половини XIX століття аж до революції 1917 р. Російська імперія взагалі відмовилася визнавати сам факт існування українського народу, його мови і культури як чогось окремого, відмінного від «великоросійського» («загально-російського»), поставивши їх під офіційну заборону.

Такою була дожовтнева схема колонізації та русифікації України. Саме вона дала початок **непропорційно широкому** (відносно чисельності етнічних росіян) **поширенню російської мови в Україні**. І щоб не бути голослівним приступимо до опису фактів.

Зустріч двох культур

Процес зустрічі та взаємодії двох культур – української і російської – був прекрасно описаний митрополитом Іларіоном (Огієнком) в «Нарисах з історії Української Православної Церкви» та Наталією Полонською-Василенко в її двотомній «Історії України». Ми скористаємося цим коротким, але містким описом, складеним на основі глибоко відпрацьованої великої фактографічної бази.

Отже, у 1654 р. зустрілися два народи, дві держави, що на той момент по суті не мали нічого спільного, крім православного віросповідання і претензій на історію Київської Русі. Україна, незважаючи на польське гноблення, зберігала старі культурні зв'язки з Західною Європою, що брали свій початок ще в князівську епоху. У Литовсько-Польський період вона знаходилася під впливом європейської культури в області права, науки, мистецтва, релігії. І це багато в чому проявилось при формуванні таких відомих наукових центрів України, як Острозька академія, Львівська братська школа, Київський кружок Єлисея Плетенецького, Києво-Могилянська академія, кружок Петра Могили.

Що стосується Московської держави, то на початку XVII ст. вона пережила складний період «смути», але вийшла з нього оновленою – могутньою монархією з ідеологією «третього Риму». Тут вважалося, що два Рими впали (Рим і Візантія), а третій Рим –

Москва – буде стояти вічно, Москва – спадкоємиця Києва, і тому вся територія колишньої Київської держави повинна їй підкорятися. Така була схема, розроблена московськими ідеологами в XVI-XVII ст.⁵

У той же час Московія в ході завзятої боротьби за створення міцної абсолютної держави була відділена від Західної Європи і її культури. Російський історик Е.Шмурло так характеризував культурний стан Московського царства в XV столітті: «Позбавлена культурних зв'язків із Західною Європою, відділена від неї Польсько-Литовською державою, Московщина не переживала доби Відродження, не чула про Савонаролу, Гуса... Як нову Америку довелось відкривати її європейським дослідникам».⁶ У середині XVI ст., у 1551 р., Стоглавий Собор у Москві констатував, що вчитися кандидатам у священники було нема в кого.

Навіть у XVII ст. в Московії на науку дивилися як на «порожде-ние исконного врага человеческого рода – дьявола», – так характеризував культурний стан Московії російський дослідник П. Морозов.⁷ Якщо навчитися читати і писати в себе на батьківщині заможному московському підданому при бажанні та наявності матеріальних умов ще було можливо, то отримати хоч скільки-небудь системну освіту було неможливо. І коли боярин Федір Ртищев відправляв перших росіян на навчання за кордон – у Києво-Могилянську академію – то на цих «спудеїв» (студентів) дивилися як на сміливців, від яких через їхню майбутню освіченість «предвидели худое».⁸

Такі були два партнери – Україна і Московське царство, коли в 1654 р. вони уклали військовий союз, що перетворився потім у тяжку неволю для України. Трагедія українського народу була не тільки в самому договорі, який було підписано у вкрай несприятливих зовнішньополітичних умовах. У більшій ступені вона полягала в тім, що з перших же років Москва почала віроломно порушувати договір і не виконувала обов'язків, що взяла на себе. Для України основною метою Переяславської угоди було остаточне звільнення від польського панування й об'єднання всіх українських земель в одне ціле – в союзі з Московією, яка взяла на себе зобов'язання підтримувати цю програму. Але насправді Москва не виконала своїх зобов'язань, вона зрадила українців: Москва і Польща, удвох, *за се-*

⁵ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІV). К., 1995, т. 2, с. 233-234.

⁶ Е. Шмурло. Курс истории России. Прага, 1911, с. 220. Цит. за НПВ.ІV. т. 2, с. 234.

⁷ П. Морозов. Феофан Прокопович. СПб, 1880, с. 49. Цит. за НПВ.ІV. т. 2, с. 234.

⁸ В. Буганов. Мир истории. М., 1989, с. 286.

паратним від України Андрусівським договором 1667 р., «Вічним миром» 1686 р. і Прутським договором 1712 р., розірвали територію України і поділили її між собою. Шляхом поступового порушення Московією Переяславського договору та інтриг Українська Церква втратила свою фактичну самостійність і стала однією з єпархій Московського патріархату.

У той же час Україна зіграла величезну роль в історії Московського царства: вона стала мостом, що довгий час з'єднував Москву з Західною Європою. Вона стала посередницею між двома культурами – європейською і московською. Велику роль при цьому відіграло те, що Україна була православною країною, адже, незважаючи на «тяжіння до культури», Москву відлякував західний католицизм.⁹

З Москви стали звертатися по допомогу до київських вчених у XVII ст. – ще до Переяславської угоди. Культурні впливи України на Московію в мистецтві та літературі проявилися вже за царя Олексія. Після Переяслава він, а з ним і його двір поступово почали більш широко приймати українську культуру. До українських вчених зверталися по допомогу для виправлення священних книг, їх високо цінував Патріарх Никон, і приплив українців у Москву зріс. У 1664 р. сюди як вчителя царських дітей запросили вихованця Київської академії вченого білоруса Симеона Полоцького. Він дуже вплинув на московську культуру як видатний педагог, письменник, поет і проповідник.

Ще більшими стали українські впливи за Федора Олексійовича. Вони були загальною «модю» при царському дворі: сам цар носив український кунтуш, голів бороду, при ньому, як писав сучасник, «почався політес з маніру польського» (польським тоді в Московії називали українське).

Російський дослідник А. Архангельський так характеризував вплив України XVII ст. на Москву: «Кияни, не зважаючи на попередження супроти них у Москві, із другої половини XVII ст. були господарями становища в Московській Русі, найкращі, найвидатніші його діячі».¹⁰ В Москві працювали українські художники, при Олексіївці українці розписували в Кремлі церкви. В Московію вписували з України шевців, кравців, садівників, городників і т. п. Переїжджали туди з України друкарі, гравери, архітектори, художники, але головним чином – вчені, письменники, ченці і педагоги.

У цей період український вплив панував в московських школах, а українці мали великий авторитет як викладачі. Засновуючи в Москві школу в першій половині XVII ст., боярин Федір Ртищев

⁹ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.IV). К., 1995, т. 2, с. 235.

¹⁰ А. Архангельський. Из лекцій. с. 118. Цит. за НПВ.IV. т. 2, с. 236.

запросив учителів з Києва, через двадцять років парафіяни церкви Іоанна Богослова в чолобитній просили владу відкрити при церкві школу на зразок братських училищ в Україні. І навіть набагато пізніше при заснуванні в 1721 р. нових шкіл у Росії учителями призначали українців, для новостворених слов'яно-латинських шкіл Синод наказував відрядити вчителів з Києва, тому що «у Києво-Печерському монастирі мешкають мужі, здатні до вивчення філософії, риторики і піітики». Студентів, що закінчили Київську академію, у 1738 р. запрошували в Петербург для навчання катехізису і проголошення проповідей.

Єпископи-українці сприяли поширенню освіти, засновували семінарії та інші школи. Гаврило Бужанський був префектом Слов'яно-греко-латинської академії, Сильвестр Гловацький – ректором Казанської колегії, Варлаам Ієницький заснував семінарії в Суздалі, Пскові, Коломні, Астрахані, Веліамін Пуцек-Григорович та Іларіон Рогалевський заклали підвалини Казанської духовної академії, Амбрось Юшкевич, майбутній президент Синоду, заснував Новгородську семінарію, Гедеон Вишневський заснував Слов'яно-латинську школу в Смоленську і школи в Дорогобужі, Рильську, Білій, Вязьмі, Лаврентій Гірка заснував семінарію у В'ятці, Герман Копцевич – Слов'яно-латинську школу в Холмогорах (пізніше її перетформували в Архангельську семінарію), Арсеній Моцієвич заснував семінарію в Ярославлі, Серапіон Латушевич – семінарію у Володимирі на Клязьмі, Кирило Флоринський – семінарію в Троїцько-Сергіївському Посаді.

Українські вчителі приносили свої методи навчання і підручники: граматики Мелетія Смотрицького, історія Інокентія Гізеля стали посібниками в російських школах. З України приходили в Московію книги – «Требник» і «Лифос» Петра Могили, твори Кирила Транквіліона, Іоанікія Толятовського, Інокентія Гізеля, Мелетія Смотрицького і т. д. Видатний учений, митрополит Ростовський, Дмитро Туптало, написав «Руно зрошене», що витримало 8 видань. Сприяючи освіті Москви, архімандрит Києво-Печерського монастиря Інокентій Гізель і чернігівський архієпископ Лазар Барановський переслали туди кілька тисяч книг декількох десятків назв.

Українські письменники познайомили Росію із силабічною поезією і тонічним розміром. Українці широко принесли сюди драматичну літературу. Театр тривалий час був справою українців, вони познайомили росіян із драмами С. Полоцького, Д. Туптала, Ф. Прокоповича, Л. Горки, С. Ляскоронського. У XVIII ст. українці рознесли драми і «вертеп» по всій Росії й утворили театри в Казані, Тобольську, Новгороді й інших містах.

Українська церква також зробила сильний вплив на московську, хоча там постійно зберігалася недовіра до українського православ'я, в якому московські фахівці знаходили католицький вплив. Незважаючи на це, в Московії певний час будували церкви в українському стилі, поширювалося українське бароко, українські «партесні» співи, що привозили з собою українські співаки.

Україна дала велику кількість ієрархів, що знаходилися на високих посадах: єпископ Стефан Яворський став митрополитом Рязанським, «місцєблюстителем» патріаршого престолу, президентом Святішого Синоду, ректор Київської академії, Феофан Прокопович став заступником президента Святішого Синоду й автором «Духовного Регламенту» – трактату, що узаконив владу царя над Церквою. Він був автором і видатного трактату «Правда воли монаршей», що стала основою російського самодержавства.

Багато українців було на керівних посадах у Синоді. Був навіть час, коли в силу свого більш високого культурного й освітнього рівня українці займали всі єпископські кафедри в Росії. Окремо треба згадати українців, що працювали як місіонери: єпископ Іркутський Інокентій Кульчицький заснував школи для монголів, єпископ Іркутський Інокентій Нерунович навертав на православ'я тунгусів, Філофей Лещинський був місіонером серед камчадалів, калмиків, тунгусів. У 1742 р. Синод навіть звернувся до Київської академії з проханням розробити більш ефективні методи проповідування християнства серед калмиків.

Українці працювали перекладачами в різних установах Росії, тому що серед них було багато знавців грецької, латинської, німецької, французької, польської, італійської, турецької мов. Українці служили в російських посольствах у Лондоні, Відні, Варшаві, Дрездені, Константинополі, Парижі, Лейпцизі, Стокгольмі, Пекіні. Коли Єлизавета вирішила перевидати Острозьку Біблію, вона призвала саме українців – професорів Варлаама Лещинського і Гедеона Сломинського, щоб виправити в ній мову.

У Росію переходили українські вчені: один з перших економістів, глухівчанин А. Рубановський, що вчився в Лейпцигському університеті, агроном Е. Десницький, видавник ботанічного словника Г. Бужанський, орієнталіст С. Тодорський і багато хто інших. У Росії захоплювалися філософією Григорія Сковороди.

От як описав український вплив на Москву російський вчений дожовтневого періоду професор П. Бессонов: «Пришельцы (малороссы) заняли здесь (в Великороссии) самые видные и влиятельные места, от иерархов до управлений консисторий, ими устроенных, от воспитателей семьи царской до настояте-

лей монастырских, до ректоров, префектов и учителей ими же проектированных школ, до кабинетных и типографских ученых, делопроизводителей, дьяков и секретарей. Все почти подверглось их реформе, по крайности неотразимому влиянию: богословское учение, исправление священного и богослужебного текста, печатание, дела раскола, церковная администрация, проповедь, храмовое, общественное и домашнее пение, ноты, внешность архиерейских домов, образ их жизни, экипажи и упряжь, одежда служителей, напр, певчих, вид и состав школ, предметы и способы учения, содержание библиотек, правописание, выговор речи устной и в чтении (церковное мягкое *г* вместо твердого), общественные игры и зрелища и т. д., и т. д.»¹¹

Таким чином, в плані культурних впливів ціле сторіччя по праву можна назвати «сторіччям України в Росії». І сьогодні тільки досить упереджені російські вчені-історики могли б не визнавати, що внесок українців (і білорусів) у російську культуру в XVII і на початку XVIII ст. був більшим, ніж внесок самих великоросів.

Блокування самостійного розвитку української культури

Петро I також визнавав перевагу української культури, і при ньому та його спадкоємцях культурні впливи України в Росії ще порівняно довгий час залишалися дуже сильними. Ремствуючи на малограмотність великоросійського кліру, він високо цінував київські школи. У 1698 р. Петро I скаржився патріархові: «Священники у нас грамоте мало умеют... Ежели бы их... в обучение послать в Киев в школы...»¹² Він направляв московських друкарів в українські друкарні на стажування, при ньому велику кількість українських вчених і діячів культури було покликано служити і працювати в Росії, і навіть будівництво Москви очолив український архітектор І. Зарудний.

Видатний російський учений-мовознавець князь Ніколай Трубецькой (1890–1938) писав: «На рубеже XVII и XVIII веков произошла украинизация великорусской духовной культуры»¹³, «...та культура, которая со времен Петра живет и развивается в России, является органическим и непосредственным продолжением не мос-

¹¹ П. Бессонов. Белорусские песни (предисловие). 1871, с. IV. Цит. за І.Огієнко. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви (Ю.УЦ.НІУПЦ). К., 1993, т. 2, с. 264.

¹² П. Морозов. *Op. cit.* с. 61. Цит. за Ю.УЦ.НІУПЦ. т. 2, с. 236.

¹³ Н. С. Трубецькой. История. Культура. Язык. М., 1995, с. 367.

ковской, а киевской, украинской культуры. Это можно проследить по всем отраслям культуры».¹⁴

І це дійсно було так, тому що перевдягання в європейське плаття і гоління борід не гарантувало механічного прилучення росіян до європейської культури. Для її сприйняття потрібна була сформована традиція, яку в той період давала Україна. Тому Ніколай Трубецької впевнено стверджував, що для великоросійської культури «українізація оказалась мостом к европеизации»¹⁵.

Як ілюстрацію візьмемо таку галузь, як музика і співи. Так, українські музиканти і півчі почали активно проникати в Москву з середини XVII століття. За Петра I і після нього вихідці з України вважалися кращими альтами і дискантами в Росії. До середини XVIII ст. щорічно в Петербург набиралося більш десятка півчих тільки за замовленням імператорського двору. Українські півчі складали переважну більшість в імператорському хорі й у великому числі утримувалися в приватних хорах російських вельмож.¹⁶

Тому першу в імперії музично-хорову школу цариця Єлизавета повеліла організувати в Глухові, прославленому українському центрі музичної і співочої культури того часу. На більш високому рівні музично-хорову підготовку продовжували в імператорському хорі, що за етнічним складом також був українським. І саме тому першими серйозними «російськими» композиторами стали видатні вихованці Глухівської школи й імператорського хору – українці Дмитро Бортнянський і Максим Березовський.

Великороси практично до середини XVIII століття не могли самостійно створити в себе поживного середовища і традицій, необхідних для організації висококласного партесного співу і засвоєння європейських досягнень, що стали безпосередньо доступні росіянам з проникненням у Петербург італійців.

Українці ж в силу музичної традиції забезпечували в тому числі й широке громадське сприйняття європейської (італійської) музики в Росії. От як характеризував виконання італійських творів російський сучасник тих років: «Если же когда поют, хотя вышеупомянутыми скоропорывистыми сочинениями, да имеют искусство, и к тому – натурально хорошие голоса малороссиянцы, то не столь противно. Но уже и наши великороссиянцы, не только из купечества купцы, из господских домов слуги, да и фабричники и суконщики, а разных мастеров художники, многие, научившись пению по партесу, но тем же многоздорным сочинениям, поют на скороговорных паузах, и столь же иногда неприятно, что слушать

¹⁴ Н. С. Трубецькой. История. Культура. Язык. М., 1995, с. 365.

¹⁵ Н. С. Трубецькой. История. Культура. Язык. М., 1995, с. 368.

¹⁶ К. Ковалев. Бортнянский. М., 1989, с. 17, 34.

их прескаредно, ибо оной русской дристан басистый, растворя свою широкую пасть, кричит скороговорно, как в набатный колокол бьет; есть ли же случится чрез паузы с верхней ноты ему взять, то так не искусно возьмет, как жеребец заржет, или на отрывах так безчинно оторвет, точно как бык рыкает».¹⁷

Таким чином, у першій половині XVIII ст. українці, як і раніше, продовжували не тільки лідувати в низці галузей російської культури, але й адаптували її до сприйняття європейських культурних досягнень, які російська культура не могла засвоїти безпосередньо через відсутність відповідного рівня російських культурних традицій і культурних «технологій». Відомий російський історик і географ Лев Гумільов, оцінюючи роль українців в Російській імперії, визнавав, що український етнос у XVIII ст. посідав провідне місце в Росії.¹⁸ У цей період навіть українська вимова почасти панувала в Москві, і в середині XVIII ст. відомий письменник Сумароков скаржився, що українці-педагоги зіпсували російську мову, тому що всі школи були переповнені ними.

Катастрофа під Полтавою допомогла сходженню Московського царства до рівня Російської імперії і в той же час стала трагедією для української державності. Після невдалої спроби гетьмана Мазепи звільнитися від влади Москви Петро I, використовуючи ситуацію, яка склалася, посилив боротьбу з суверенітетом України і поставив за мету політично й економічно повністю підкорити її (за його власним виразом, «прибрать Украину к своим рукам»). Він завдав ряд нищівних ударів по культурних ресурсах України і розпочав політику обмеження її можливості самостійно розвивати свій освітній, науковий і культурний потенціал. Цієї ж політики по відношенню до України надалі дотримувалися і його спадкоємці, і їхні уряди.

В принципі, блокування самостійного розвитку української культури було неминучою справою, тому що сама природа Московського царства, а потім Російської імперії, його непомірна централізація й азіатський абсолютизм настійливо вимагали підтримання однопольного силового простору у всіх сферах життя. І як тільки Московський (Петербурзький) центр відчував себе досить сильним, щоб відмовитися від «послуг» своєї більш розвиненої автономії, він безжально і невблаганно душив будь-який автономний полюс сили (неважливо, культурний або адміністративний), що вибивався вище його центральної «планки».

Блокування української культури почалося зі спроб Москви накласти лапу на свободу друку українських друкарень – Чернігівської і Києво-Печерської (останній та була дарована ще Патріархом

¹⁷ К. Ковалев. Бортнянский. М., 1989, с. 40-41.

¹⁸ Л. Гумилев. Древняя Русь и Великая степь. М., 2002, с. 718.

Константинопольським). Витоки цих спроб полягали в край негативному ставленні РПЦ до невіддільної їй на той час Української православної церкви і до її діячів, які чинили спротив експансії РПЦ аж до 1686 р., коли Москва шляхом нелегітимних з церковної т. з. дій перевела Українську церкву до себе в підпорядкування¹⁹.

З цього самого 1686 р. Московська патріархія почала постійно декларувати заборони на самостійне видання в Україні духовних книг, і насамперед розбіжних за змістом з московськими. Українські книговидавці успішно відбивали ці московські атаки, але в 1720 р. в процес втрутився Петро I, який видав наказ, що найсуворіше обмежив український друк (навіть порівняно з попередніми вимогами московських церковників): «В Киево-Печерской и Черниговской типографиях вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать, да и оныя церковныя старыя книги для совершеннаго согласія с великороссийскими такими ж церковными книгами справлять прежде печати, дабы никакой розни и особливаго наречія в оных не было...».²⁰ Але ж раніше той же Петро I направляв російських друкарів в українські типографії для підвищення кваліфікації.

Для нагляду за виконанням наказу до українських книговидавців були надіслані з Москви цензори, яких українці повинні були ще й утримувати за свій кошт. Пішли астрономічні що для тих часів штрафи за порушення московської цензури (1724), а потім і вульгарний розгром непокірної цензорам Чернігівської друкарні і вивіз її устаткування в Росію.

У цей же період з'явилися й перші вимоги перекладати видавану літературу «на великороссийское наречие» (1726). А скінчилася ця огидна історія тим, що з 9 вересня 1766 р. український друк звели до рангу звичайного копіювальника московських видань, коли Лаврській друкарні було наказано: «Чтобы впредь в типографии тоя Лавры печатать и на продажу употреблять одни те книги, которыя в московской типографии с апробации св. Синода печатаются».²¹

У такий спосіб у XVIII ст. Росія послідовно зруйнувала український національний друк, який у той історичний період *був першоосновою для розвитку української культури, освіти і науки* (так само, як і у будь-якого іншого європейського народу). Тому й не дивно, що в цьому столітті було видано небагато українських друкованих творів, хоча праць рукописних було предостатньо, але лише деякі з них побачили світ вже в наступному XIX ст.

¹⁹ І. Огієнко. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви (Ю.УЦ.НІУПЦ). К., 1993, т. 2, с. 182-194.

²⁰ Н. Петров. *Акты...* Т. V. С. 164. Цит. за Ю.УЦ.НІУПЦ, т. 2, с. 231.

²¹ Н. Петров. *Акты...* Т. V. С. 165. Цит. за Ю.УЦ.НІУПЦ, т. 2, с. 233.

Також одним з найбільш серйозних ударів Петра I по українській культурі та освіті були репресії проти Києво-Могилянської академії, що в той період знаходилася на злеті і була основним «плавильником» української національної еліти, генератором національно-культурної і духовної ідеології українського народу. Після петровських репресій, що проводилися під приводом боротьби з гетьманом І. Мазепою, академія більш ніж у дванадцять разів (!) скоротила кількість студентів і потім так і не змогла остаточно відновити своє колишнє значення центру формування національної еліти і національного духу.²²

При цьому Москва, а пізніше Петербург, незважаючи на багаторазові прохання, відкидали або зустрічали мовчанням спроби створити в Україні університети, ідею заснування яких виношував ще гетьман Іван Мазепа (перший університет був створений у Харкові лише в 1804 р., коли процеси деморалізації і русифікації тодішньої української еліти набули незворотного характеру). А після того, як на Україну поширилися прийняті в Росії обмеження на контакти з іноземцями і поїздки за кордон, українська культурно-освітня сфера в плані контактів з Європою й іншим світом опинилася у вкрай несприятливому стані у порівнянні з імперським центром.

Починаючи з Петра I складається практика «культурних оргнаборів» з України. Так, Петро I викликав у Москву з Києва відомого вченого, вихованця Києво-Могилянської академії Стефана Яворського і наказав йому взятися за реорганізацію Московської Слов'яно-греко-латинської академії. Потім туди ж були викликані й інші українські вчені, у тому числі такі відомі у XVIII ст. світила, як Феодан Прокопович і Дмитро Туптало. Вони, використовуючи досвід Києво-Могилянської академії, реорганізували Московську академію, активно підтримали Петра I у здійсненні розпочатих ним реформ, організували у Москві друкарню, писали підручники, посібники. Московська академія складалася тоді в основному з київських учених. З 1701 по 1772 рр. з Києво-Могилянської академії переїхало до Москви 195 учених. Ректори Московської академії мінялися 21 раз, з них 18 були випускниками Київської академії.²³

«Оргнабори» часто мали варварський характер. Так, гетьман Данило Апостол писав цариці Єлизаветі: «...посылаючися в Малуя Россию для выбирания певчих многие чинят обывателям тамошним обиды, и яких не надобно, и таких, токмо для взятков, насильно отымают хлопцов».²⁴ Але навіть найпотужніший відтік кадрів у Росію не послабив би культурного потенціалу України, якби Москва

²² Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІУ). К., 1995, т. 2, с. 213.

²³ Д. Мищенко. Українознавство в ХХІ ст. «Українознавство», 2000, ч. 4(5).

²⁴ К. Ковалев. Бортнянский. М., 1989, с. 17.

просто не блокувала його розвиток у той період, коли Україна інтенсивно віддавала свої кадри Росії.

На останню третину XVIII ст. Росія остаточно «вигребла» національний культурний ресурс України і перейшла до прямої русифікації заблокованої в культурному і духовному відношенні української нації.

Початок трагедії русифікаторства в Україні

Катерина II стала першою російською царицею, що теоретично обґрунтувала, офіційно оголосила і реально почала проводити в життя політику русифікації та асиміляції українців. Вона презирливо називала українців «черкасишками», «республіканские мысли» українців вона кваліфікувала як «фальшивые и им несвойственные», а їхнє «мнение, по коему они почитают себя народом от российского отличным», оголосила «развратным».²⁵

У таємній інструкції генерал-прокурору сенату князю В'яземському Катерина II чітко й однозначно поставила завдання русифікації України (а також Прибалтики та Фінляндії): «Ці провінції так само, як і Смоленщину, треба зручними способами привести до того, щоб вони обрусіли...». Але при цьому для України російська імператриця поставила ще й особливе завдання – знищення історичної пам'яті українського народу («щоб доба і назва гетьманів зникли»)²⁶. Звичайно, всі оцінки та вказівки імператриці щодо України стали законом для дій її вірних підданих.

Подібна настанова в корені суперечила раніше прийнятій моделі відносин між українським і російським етносами, яка у всіх документах, що фіксували і розмежовували повноваження української автономії і російської метрополії, визнавала існування двох різних народів,²⁷ двох різних державних утворень і навіть віддавала ведення українських справ Посольському приказові (Колегії іноземних справ), тобто аналогові нинішнього Міністерства закордонних справ.

Саме за Катерини II почався системний наступ на українське слово, як усне, так і друковане. Коли в 1769 р. Лавра за традицією, заведеною Петром I, попросила, щоб їй дозволили надрукувати українські букварі (тому що московських люди не розуміли і не хотіли купувати), російський Синод не тільки не дозволив друкувати українські букварі, але й наказав відібрати назад ті, що вже були у

людей на руках. Потім було наказано зібрати по церквах всі старі українські книги і замінити їх на московські.²⁸

Після цього пішла атака на освіту. Для ефективної русифікації та асиміляції українців Катерина II вирішила використати так звані «народні школи», проект яких вона склала зі спеціальною метою – замінити ними традиційні національні школи, що ще існували в ряді земель, і в першу чергу в Україні. «Народні школи» за планами цариці повинні були стати повністю російськомовними. 20 жовтня 1782 р. особистий секретар О. В. Храповицький записав її слова: «Заведением в России народных школ разнообразные в России обычаи приведутся в согласие, и исправятся нравы».²⁹

Введення російськомовних «народних шкіл» замість українськомовних Катерина II обставила не інакше, як благодіянням на прохання батьків, на прохання самих українців (зовсім як «на прохання трудящих» у радянські часи). Технологію імперського «піару» (обробки масової свідомості) і одержання «прохань» з боку батьків добре видно з її листа своєму соратникові і намісникові в Україні графові Петру Румянцеву: «Желаю, чтобы вы тамошних нескольких называемых панов склонили к подаче челобитной, в которой бы они просили об лучшем у них учреждении школ и семинарий; и если можно, о положении духовенства в штатское состояние от духовных или светских такую же челобитную иметь, то б мы уже знали, как начинать».³⁰

Русифікацію Києво-Могилянської академії проводили виплекані імперською владою національні відступники – київські митрополити Г. Кременецький і його наступник С. Миславський, який діяв «в исполнение Ея Императорскаго Величества указа». Нові дисципліни, які заводились в Академії, було зведено вести «на чистом российском языке». Потім у 1784 р. вийшов загальний наказ про введення в Академії російського правопису й вимови. Русифікатори почали пильно стежити, щоб у студентів була чиста великоросійська вимова – як у звичайному житті, так і в церкві. Також почали випускати з Москви підручники російською мовою, посилати студентів у Московський університет, щоб вони вчилися там московській вимові.

Щоб зломити будь-який опір, наказ про русифікацію КМА передбачав також каральний захід: «внушить всем учащимся, что если они и за сим подтверждением не будут наблюдать всего того,

²⁵ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с. 129.

²⁶ В. А. Смолій, В. С. Степанков. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. К., 1997, с. 294.

²⁷ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІУ). К., 1995, т. 2, с. 54.

²⁸ І. Огієнко. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви (Ю.УЦ.НІУПЦ). К., 1993, т. 2, с. 232.

²⁹ А. Храповицький. Памятные записки. т. 2 (апр.-июн. 1862), р. 2. с. 4. Цит. за ІД.ІР, с. 113.

³⁰ С. Соловьев. кн. 6. с. 122. Цит. за ІД.ІР, с. 114.

что выше предписано, то имеют быть исключены из духовного ведомства».

Трохи пізніше по всіх церквах було наказано, щоб дяки та священники молитви читали та правили службу Богу «голосом (вимовою – Авт.), свойственным российскому наречию». Те ж саме було заведено й по всіх школах в Україні. Надаючи, наприклад, матеріальну допомогу духовним школам, Катерина вимагала, щоб у них «для преподавания учений присвоен был образ, для всех училищ в Империи нашей узаконенный».³¹

В решті, в 1804 р., після освітньої реформи Олександра I, розповсюдилась пряма й беззастережна заборона викладати й учитися українською мовою. З цього часу українську мову переслідували в учбових закладах найжорстокішим чином. Так, на початку XIX ст. вчитель Харківської гімназії дехто Т. Селіванов, який пізніше став директором шкіл Облесті Війська Донського, у бурхливому захопленні повідомляв: «Мы застали в училищах самого Харькова учителей, что так и резали по-украински с учениками; да мы, то есть новоприбывшие из семинарии учителя, по распоряжению начальства сломили их и приучили говорить по-русски».³²

Русифікаторська політика імперії в сфері освіти призвела до найтрагічніших наслідків для нашого українського народу. *Закриття українських шкіл обернулося навіть не заміною їх на російські, а просто ліквідацією самих шкіл взагалі.* Так, якщо в часи Богдана Хмельницького і перших десятиліть Гетьманщини школи були майже в кожному порівняно великому українському селі, то на початку XIX ст., за даними офіційних переписів, їх стало вдсятеро (!) менше.

У 1652 р. архідиякон Павло Алепський, сірійський мандрівник, засвідчив про грамотність в Україні, що майже всі домашні, і не тільки чоловіки, але й жінки і дівчата, вміють читати. Переписи 1740 і 1748 рр. зафіксували, що в сімох полках Гетьманщини – Полтавської і Чернігівської губерній – на 1904 села приходилося 866 шкіл з викладанням українською мовою, одна школа припадала на 746 душ. Але вже перепис 1897 р. показав, що українці з найбільш письменного народу Росії були перетворені «братерською» метрополією на найбільш малограмотний: у 1897 р. на 100 душ населення серед них припадало тільки 13 грамотних.³³

³¹ Н. Петров. *Акты...* Т. V. С. 114. Цит. за Ю.УЦ,НУПЦ, т. 2, с. 219.

³² С. Рождественский. Вопрос о народном образовании и социальная проблема в эпоху Александра I. «Русское прошлое». 1923, №5, с. 37. Цит. за Цит. по В.Лизанчук. Кайдани ще кують. (ВЛ.КЩК). Л., 2004. с. 187.

³³ В. Ленін. Статті і промови про Україну. К., 1936, с. 307. Цит. за ІД.ІР, с. 102.

Так російська метрополія не просто вбила україномовні школи, завдяки яким українці мали набагато вищий рівень освіти, ніж населення самої метрополії, і могли пишатися своєю власною культурою, а також «почитать себя народом от российского отличным», але вона взагалі вбила масову освіту в Україні як таку. Цим Москва загнала українців у ранг порівняно менш культурного народу і заклала базу для виховання в українців – у наших предків, у наших дідів-прадідів, у нас – комплексу неповноцінності та імітації відносно російського етносу і російської культури, «планка» яких у подібних умовах автоматично зростала.

Через сто років після цієї варварської акції, академік Багалій на підтвердження тому висловив у Державній думі загальновідому для тих часів річ: «Для всех более или менее бесспорен тот факт, что малороссийское население в XIX в. является отсталым в культурном отношении по сравнению с великорусским и инородческим, и одной из главных причин этой отсталости являются именно вышеуказанные затруднения (навчання нерідною мовою – Авт.)... между тем как в XVII в. малороссы прославлялись своею образованностью и, как известно, переносили ее даже в Московскую Русь».³⁴

Це було закономірним продовженням політики Петра I, спрямованої на ослаблення українського культурного й освітнього потенціалу, а також було тією воістину «царською платою» за сто років освіти й окультурення Московії, яким займалися тисячі українських педагогів, учених, церковників, художників та діячів мистецтва.

Факт розгрому масової української національної освіти визнавався і радянською академічною наукою, але – вельми своєрідно і дуже «тихо», можна сказати, «беззвучним шепотом». Ось що писала все та ж Велика Радянська Енциклопедія з цього приводу про Україну: «во 2-й половине 18 в. усиление социального гнета привело к упадку просвещения (жирний курсив – Авт.)», «украинцы не имели возможности обучаться на родном языке», «не было ни одной школы с преподаванием на родном языке»³⁵. Оце так дали радянські академіки! Вони дозволили собі написати таке у той час, коли всі інші джерела «знань» трубно віщали про «благодійний вплив» Росії. І як Ви думаєте, чому? Та просто вони запобігли все це стандартною фразою, яка налаштувала читача на «братерський» позитив, а саме: «воссоединение Украины с Россией (1654) имело прогрессивное значение для украинской культуры и просвещения». Можливо, цей фінт було зроблено авторами навмисно, щоб показати всю маразматичність офіційних совдепівських оцінок, коли «зане-

³⁴ «Украинская жизнь». 1912, ч. 5, с. 38. Цит. за ІД.ІР, с. 102.

³⁵ Большая Советская Энциклопедия. М., 1977, т. 26, с. 562.

пад освіти» виявлявся наслідком «прогресивного значення» т. зв. «возз'єднання України з Росією». Хоча, безумовно, як ми вже переконались, «возз'єднання» дійсно мало прогресивне значення для культури та освіти, але не для українських, що в підсумку опинилися у занепаді,³⁶ а саме для російських.

Ця трагедія для нашого народу і його майбутнього багаторазово посилювалася тим, що в цей же період він позбавився своєї еліти – козацької старшини, української шляхти і національного духовенства, що під тиском обставин у своїй більшості залишили український етнос, злившись з російським дворянством і духовенством. Говорячи про «тиск обставин», ми маємо на увазі, що в цей період кінця XVIII – XIX століть русифікація в Україні щільно ввійшла не тільки в освіту, але й у сферу державного управління та церковних справ, де активно застосовувала себе колишня українська еліта.

Цій трагедії передувало *кілька десятиліть політики зугарної деморалізації української старшини, шляхти і духовенства*, що після Полтави ініціював Петро I та успішно продовжили його спадкоємці. Репресії проти Києво-Могилянської академії, проти Української церкви, взяття дітей української старшини в заручники (!), придушення будь-яких проявів традиційної для України громадсько-політичної активності, батуринська різня, масові безрозбірні тортури, страти й заслання, масове відправлення козаків на риття каналів, на земляні роботи, будівництво фортець, на болота Петербурга, у «згубні», задалегідь приречені на невдачу походи, де вони вмирили десятками тисяч від епідемій і хвороб, реквізиції та економічні вилучення стали в XVIII ст. нормою в житті України. Вони підірвали моральний дух української еліти і високий бойовий дух українського козацтва, *зломали волю керівного прошарку української автономії до опору централізаторським і русифікаторським зусиллям імперської влади.*

Ці методи супроводжувалися найогиднішими російськими інтригами, спрямованими на підрив влади гетьмана як глави української автономії і на дезорганізацію системи традиційного державного управління України. Саме таку політичну програму в період правління гетьмана Івана Скоропадського за Петра I сформулював князь Голіцин у своєму листі російському канцлерові Головкину: «Для нашей безопасности на Украине надобно прежде всего посеять

³⁶ Зауважу також, що в цій статті ВРЕ пише, що в перші десятиріччя після «возз'єднання» сфера освіти в Україні розвивалася і лише з 2-ої половини 18 ст. вона опинилася у занепаді. Але абсолютно очевидно, що у занепаді вона опинилася як раз з того самого моменту, коли Росія встановила контроль над цією сферою в Україні.

несогласие между полковниками и гетманом... Когда народ узнает, что гетман такой власти не будет иметь, как Мазепа, то надеюсь, что будут приходит с доносами. При этом доносчикам не надобно показывать суровости: если двое придут с ложью, а суровости им не будет показано, то третий и с правдой придет, а гетман и старшина будут опасаться... Необходимо, чтоб во всех порубежных городах были полковники, несогласные с гетманом...».³⁷ Вам це нічого не нагадує?

Державний апарат і церква стали одним з найголовніших і найдієвіших важелів русифікації. В останній третині XVIII ст. державні структури української автономії були остаточно зліквідовані. У нових імперських держорганах, де «начальство», яке в масовому порядку присилалося з Росії, говорило російською мовою, незабаром були змушені переходити на російську мову і всі інші. Так російська мова «начальства» поступово запанувала над усім мовним середовищем в Україні як «панська мова».

Цей процес був посилений русифікацією еліти через поголовне виховання дітей у російськомовних школах, гімназіях, семінаріях і університетах. Він підтримувався і могутнім міграційним потоком російської військової і цивільної бюрократії, поміщиків і православного кліру в Україну, що узяв свій початок при Петрі I і Петрі II.³⁸

Русифікація української еліти успішно йшла не тільки через освіту і формування російськомовного держапарату і дворянства, але й через шлюби. Не випадково політика міжнаціональних шлюбів в Україні з боку Москви поступово набула дискримінаційного характеру. Так, якщо за «Коломацькими статтями» 1687 р. український гетьман і старшина були зобов'язані усього лише сприяти шлюбом між українцями і московітами, то надалі імперською владою було прийнято лінію на перешкоджання шлюбом української старшини і шляхти з представниками Речі Посполитої (Правобережної України) і Литви (Білорусії), крім московських земель.³⁹

Політика русифікації в цей період була спрямована насамперед на те, щоб зерна національної свідомості не проростали в середовищі тих прошарків населення, з яких формувалася державна адміністрація, наукова, творча і технічна еліта, підприємці і промисловці. Ці сфери стали доступними в основному лише тим, хто порвав зв'язок зі своїм народом і відрікся від своєї мови. Адже, за

³⁷ С. Соловьев. История России с древних времен. СПб, 1864, кн. 4, с. 32. Цит. за ІД.ІР, с. 111.

³⁸ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІУ). К., 1995, т. 2, с. 82, 87.

³⁹ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІУ). К., 1995, т. 2, с. 92.

образним виразом Дж. Неру, кожен колонізатор піклувався про те, щоб вихована ним інтелігенція стала ворогом свого народу.⁴⁰

Протягом трьох сторіч російська метрополія активно прищеплювала національне відступництво в Україні як норму моралі. Воно всіляко заохочувалося, високо цінувалося і добре оплачувалося. І не випадково, саме Україна виявилася найбільш плідним і щедрим донором, що підживлював не тільки царську адміністрацію, вище чиновництво, військову і промислову еліту, але й російську культуру в цілому. Типовий світогляд національних відступників сформулював нащадок стародавнього козацького роду П. Кочубей, що став головою Державної ради за Миколи I: «Хоча народженням я українець, але я більше росіянин, ніж хто-небудь інший».

Імперська міграційна політика також стала могутнім засобом асиміляції та русифікації українців. Саме такий характер вона виявляла вже починаючи з останньої третини XVIII століття. Наприклад, так було на новоосвоєних землях Півдня України по т. зв. Українській лінії й у т. зв. Новій Сербії і Слов'яно-Сербії, що імперія намагалася створити на землях запорізьких козаків. Зокрема, при поселенні в т. зв. Новоросійській губернії поселенцям-іноземцям без звороту надавалося по 30 карбованців, українцям, що приходили з Правобережної України і Запорозжжя, по 12 карбованців. У т. зв. Новій Сербії і Слов'яно-Сербії українців змушували «добровільно» продавати свої будинки прибулим сербам або будувати для них будинки, обслуговувати їх, поставляти їм усе необхідне крім того, що імперський уряд виділив досить солідні суми на їхнє облаштування.⁴¹

В цілому, на кінець XVIII ст. в Україні проживало понад 10 млн чоловік. На українських територіях, що входили до складу Росії, було 7,8 млн жителів, на українських територіях Австрії – 2,2 млн. За чисельністю і займаною територією українці належали до найбільш великих народів Європи. Чисельність населення на українських землях протягом XIX ст. швидко зростала і складала в середині століття 20 млн., а наприкінці століття – 36 млн.

Але при цьому зростання населення України супроводжувалося змінами його етнічного складу. Якщо наприкінці XVIII ст. на землях України, що входили до складу Росії, 89,0% населення складали українці, то *через сто років частка українців знизилася до 72,6%*. Причиною цього була антиукраїнська міграційна політика Російської імперії, спрямована на посилення контролю над

⁴⁰ П. Вольвач. Род Симиренко. «Зеркало недели», № 8 (73), 24 февр. – 1 март. 1996 г.

⁴¹ Н. Полонська-Василенко. Історія України (НПВ.ІУ). К., 1995, т. 2, с. 113,117.

Україною. Внаслідок цієї політики відсоток росіян, євреїв і представників інших національностей в Україні збільшився до 27,4% .⁴²

З цих же мотивів, наприклад, Микола I на початку 30-х років XIX ст. для підтримки політики русифікації прийняв рішення зміцнити в Україні вплив великоросійського капіталу і надав пільги найбільшим представникам російського купецтва для залучення їх і закріплення в Києві.

Росіяни розселялися по всіх регіонах України, але, головним чином, у містах. Для євреїв царський уряд ввів так звану смугу осілости, заборонивши їм переселятися на схід від території колишньої Речі Посполитої (відповідно, Лівобережжя потрапило в зону смуги, а Слобожанщина була поза нею). Більшість єврейського населення зосереджувалася в містах і містечках Правобережжя. До середини XIX ст. воно складало вже понад 10% населення краю і кількістю перевершувало поляків і росіян, поступаючись лише українцям.

Так, в остаточному підсумку, за рахунок тотальної русифікації освіти, держапарату і церкви, за рахунок деморалізації і русифікації національної еліти, за рахунок посиленої міграції росіян у міста України **українську мову, що природно домінувала в міському побуті практично до кінця XVIII століття, було маргіналізовано і представлено суспільству як мову в основному «нижчих» прошарків населення** (селяни, прислуга, чорнороби, наймана робсила) на відміну від російської мови як мови «вищих», «культурних» прошарків суспільства (поміщики, різночинська інтелігенція, священнослужителі, генерали, офіцери і т. д.).

Саме в цей період нашої історії з'явилися перші «російськомовні українці», яких, нагадаю, раніше – до входження лівобережної України у склад Московського царства (і навіть достатньо довгий час після цього) – в природі не існувало, бо весь український народ розмовляв і користувався виключно своєю власною українською мовою.

На гребені російського шовінізму⁴³

Русифікація української еліти в решті призвела до того, що **на деякий період зник сам носій вищих форм української національної культури. Він сам і його попередні досягнення в галузі культури й освіти стали частиною російської нації і російської культури.** І саме в цьому сенсі треба розуміти процитовані в попередній главі

⁴² Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.ІУ). К., 2001, с. 12.

⁴³ Викладено в основному за Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.ІУ). К., 2001.

слова князя Ніколая Трубецького про «українізацію» післяпетрівської російської культури.

«Українізація за Трубецьким» означала повний перетік українських культурних досягнень у російську культуру, але не зміну її великоросійської мовної форми. З завершенням цього процесу російська національна культура почала презентувати себе в якості т. зв. «загальноросійської». Але при цьому *обов'язковою умовою «загальноросійськості» було використання виключно великоросійської мови* – «канцелярського язика московських приказних», як назвав його Ніколай Трубецький. І його використанню імперська національна політика приділяла найпильнішу увагу, незважаючи на всі заяви про цю нібито «загальноросійськість».

Задумавши петлею русифікації національну еліту України і позбавивши широкі маси українців системи освіти українською мовою, російська імперська влада у середині XIX ст. перейшла до наступного етапу русифікації – до заперечення самого факту існування українського народу й української мови. І це майже на сто років стало стрижнем її національної політики на українських землях. З т. з. офіційної влади українці тепер розглядалися як частина великого «російського (загальноросійського) народу». У реальному житті знищувалося та вбивалося усе, що вказувало на відмінність українців від росіян. Українська мова поступово була оголошена усього лише місцевим говором, діалектом російської мови.

Термін «загальноросійське» став вдалою ідеологічною знахідкою, яку русифікатори періоду Російської імперії використовували для того, щоб боротися з національною самосвідомістю українців і дезорієнтовувати потенційних відновлювачів української національної еліти. Насправді «загальноросійське» було не що інше, як знов таки ж зручна підміна поняття. У радянський період ідеологічне місце цього терміну займуть поняття «інтернаціональне» або «наднаціональне», що будуть насправді означати те ж саме, що й в імперський період, а саме – «великоросійське», «російське».

Проте, у першій половині XIX століття практично позбавлений еліти український етнос, незважаючи на методичну омертвляючу русифікацію, зміг генерувати нових духовних і політичних лідерів. Найяскравішою подією стала *поява поезії Тараса Шевченка, яка зробила культурний та ідейний шок на сучасників і в Україні, і в Росії*. Читаючи шевченківські вірші, деморалізовані доктриною «загальноросійськості» українці підвелися, тому що «Кобзар» силою художнього слова доводив і «окремішність», і досконалість української мови, і її здатність створювати вищі форми культури.

Значна частина росіян, серед яких відрізнявся відомий критик Віссаріон Белінський, звичайно, вкрай негативно сприйняли творчість Великого Тараса, бо вбачали в ній «літературний сепаратизм». ⁴⁴ Вони чітко розуміли, що поезія Шевченка руйнує міф про «загальноросійськість», реабілітує українську мову і в остаточному підсумку реанімує мрії «про непідлеглу Україну». Саме з цього періоду почалася найжорстокіша ідейна боротьба між українськими патріотами і великоросійськими централістами-русифікаторами. Надалі, в окремі періоди історії, ця боротьба приймала по відношенню до українців насильницькі форми відвертого геноциду і етноциду, що коштували нашому народу вже не десятки тисяч, як у петровський час, а мільйони людських життів.

Першою жертвою цієї боротьби став сам Тарас Шевченко. Всупереч твердженням совдепівської літературно-історичної міфології, що, мовляв, його репресували за революційні погляди і революційну діяльність, документи російської охоранки свідчать про те, що головним мотивом розправи з Великим Українцем було те, що він сприймався саме як Український Поет і своїми творами пробуджував українську національну самосвідомість.

Зі зроблених жандармським відділенням записів рішення в справі Шевченко добре видно, що в переліку обвинувачень на його адресу до революційної діяльності з великою натяжкою можна віднести тільки т. зв. «клевету и желчь на особ императорского дома». А основний «злочин» великого поета, за вердиктом російської поліції, полягав у тому, що «Шевченко приобрел между друзьями своими славу знаменитого малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли о мнимом блаженстве времен гетманщины, о счастье возвратит эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства». ⁴⁵ Саме за це поета на багато років було заслано із забороною писати взагалі будь-що.

У 1856 р. відомий російський історик Михайло Погодін в одній зі своїх статей проголосив, що українського народу, української мови ніколи і не існувало. Російські літератори і публіцисти з превеликим ентузіазмом підхопили цю тезу. Редактор газети «Московські відомості» Катков ідею Погодіна узагальнив формулюванням, яке стало девізом і переконанням для багатьох поколінь російських шовіністів: «Никакого отдельного украинского языка не

⁴⁴ Р. Шпорлюк. Україна: від периферії імперії до суверенної держави. М., 1997, с. 58. Цит. за ТМ.IV. с. 116.

⁴⁵ Кирило-Мефодіївське товариство. т. 2, с. 329-332. Цит. за ТМ.IV. с. 72.

было, нет и не может быть».⁴⁶ Абсурдність теорії Погодіна була доведена в 1857 р. українським істориком, першим ректором Київського університету Михайлом Максимовичем і в 1861 р. істориком і етнографом Миколою Костомаровим, а ще раніше творчістю Івана Котляревського, Тараса Шевченка та інших письменників першої половини ХІХ ст. Але, всупереч очевидному, лжетеорія Погодіна стала офіційним вираженням українському народові з боку тогочасної Росії.

З кінця 50-х рр. ХІХ ст. організаційною формою відроджуваного українського національного руху стали напівлегальні не партійні об'єднання, що одержали назву громад. Перша громада в 1859 р. виникла в Петербурзі, де жило чимало українців, на яких дуже впливали патріотично налаштовані українські письменники і громадські діячі.

На одній з таємних зустрічей група громадівців затвердила свої програмні положення: український народ є окремою нацією, кожен свідомий українець повинен віддавати усі свої сили для розвитку самосвідомості народу, до всіх братів-слов'ян українець повинен ставитися по-дружньому і допомагати їм у боротьбі зі своїми власними гнобителями.

Громади організувалися в Києві, Чернігові, Вінниці, Катеринославі, Одесі, Полтаві, Харкові, а також у Москві й Єкатеринодарі на Кубані. Одним з головних напрямків їхньої діяльності була організація недільних шкіл на рідній мові для дорослого населення. Громадівці збирали кошти для друкування навчальної літератури, писали українські підручники, відкривали і щоденні школи, організували публічні лекції і бібліотеки, ініціювали створення гімназій для підготовки народних вчителів і т.п. Вони поширювали серед населення твори українських письменників, організували підготовку і видання популярних книжок. Чернігівська громада навіть почала випуск щотижневика «Чернігівський листок» з літературною частиною українською мовою.

Спроби українських громад вести культурно-освітню діяльність викликали крайнє обурення російських шовіністів та імперського уряду. Офіційною російською пресою було організовано цькування українського руху, розгромлені Полтавська і Чернігівська громади, припинено видання «Чернігівського листка», закриті всі недільні школи. Під приводом боротьби з революційною діяльністю проведено арешти в Києві і Харкові. Ряд українських інтелігентів з числа арештованих, наприклад, Павло Чубинський і Олександр Кониський, після суду й слідства були заслані в північні губернії Росії.

⁴⁶ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець ХVІІІ – початок ХХ ст. (ТМ.ІV). К., 2001, с. 196.

Репресії з боку російських імперських сил були негайними і широкими. Їхні форми потім повторювалися з десятиліття в десятиліття, з покоління в покоління. Вони стали «доброю російською традицією» і копіювалися в наступному столітті аж до останніх років існування СРСР. Місцева віроповідана публіка, вихована на офіційній ідеології неприйняття українства і ненависті до української мови, сипала свої доноси цареві й урядові, як потім це робили її спадкоємці в часи Радянського Союзу.

Ці доноси, що були справжнім проявом російського великодержавного психозу, схвально сприймалися російськими офіційними колами, рупором яких став міністр внутрішніх справ Петро Валуєв. Його тоді особливо стурбувало поширення громадівцями популярних книжок українською мовою серед українських селян і простолюдю.⁴⁷

Як наслідок 20 червня 1863 р. своїм циркуляром Валуєв також проголосив, що окремої української мови «не было, нет и не может быть». І в такий спосіб катковське формулювання стало виразом офіційної позиції Росії з українського питання. Цим же циркуляром було заборонено друкування українською мовою шкільних і релігійних видань.

Валуєвська заборона не поширювалася тільки на твори «красного письменства». І це було не випадково, адже російський уряд у принципі не турбувало те, що якимось вузьке коло українських інтелігентів писало і видавало ніби для себе твори українською мовою. Але Російська імперія не могла допустити поширення українських книг серед української маси, для україномовної освіти якої і призначалися шкільні та релігійні книги громадівців. Валуєвський циркуляр був спрямований на те, щоб ні під яким приводом не дати українському культурно-освітньому руху перетворитися із заняття невеликого числа інтелектуалів у масове явище.

Як написав Валуєв у своєму листі міністру освіти Росії з приводу свого циркуляра, «это распоряжение было передано на высочайшее государя императора рассмотрение и Его величеству желательно было удостоить оное монаршего одобрения».⁴⁸ Російські чиновники взялися за впровадження Валуєвського циркуляру з особливим ентузіазмом і запопадливістю. Їхніми стараннями українська література в кордонах Російської імперії практично перестала існувати.

Ось відгук сучасника про гнітючу атмосферу тих років, коли т. зв. українофіліство жорстоко переслідувалося: «... всякий Німець

⁴⁷ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець ХVІІІ – початок ХХ ст. (ТМ.ІV). К., 2001, с. 206.

⁴⁸ М. Лемке. Епоха цензурних реформ 1859-1865 років. СІП, 1904, с. 302-304. Цит. за ТМ.ІV. с. 209.

вдесятеро кращий за Суздальського слов'янина, Турок ніколи так підло не душить Сербів, Монгол стільки зла не робив нашій народності, скільки тепер робить Петербургський уряд та Великоруське общество...

Як тільки хто примітив, що ви Українець, вас зараз же беруть під надзор поліції, а запримітять дуже легко: як по пошті перехватять письмо, писане по-українськи, як ви співаєте українську пісню, або як заговорите зі знакомим або зі сім'єю на улиці по-українськи. Після того кожного року вибирають чоловік 10 або й більше, і без всякої вини й суду висилають у Сибір. Так сего року вислали: учитель Стромин, інженер Лобода, адвокат Кониський, учитель Шевич, кандидат Чубинський і багато інших.

Робиться се без суду, і вини не об'являють... 18-літній хлопець Володимир Синегуб сидить уже півроку в тюрмі за те, що учив на селі парубків співати старі козацькі пісні. Більша часть журналів Московських те й робить, що топтає в грязь Українців за те тільки, що вони Українці..., п'яна перекупка не видумає того, що московські редактори видумують і напишуть, а одвічать їм не можна, бо цензура нічого не пустить... За українську одягу посадять вас у поліцію або поб'ють на улиці. За українську мову не дадуть вам ніколи служби... Скажіть, чи є де земля од Китаю до Патагонії, од нової Голландії до Канади, де було б преступленим говорити своєю мовою, де було б заборонено писати книжки і учити дітей тією мовою, якою у сім'ї говорить 14 млн. народу?»⁴⁹

Після горезвісного Валуєвського циркуляру й відповідних репресій у розвитку національного відродження утворилася серйозна перерва, і російський уряд став вважати, що українському національному руху нанесено нищівного удару. Контроль за внутрішнім життям українського суспільства трохи послабшав. Але дух української інтелігенції, нової еліти нашого народу, усе ж таки не був зломлений, і з кінця 60-х рр. багато громад поступово відновилося. Вступ до них не афішувався, засідання відбувалися таємно, хоча громадівці, як правило, займалися науковою і видавничою діяльністю: збирали, обробляли і друкували матеріали з історії, етнографії України, її фольклору. Обговорювалися також політичні питання, проблеми національного відродження, велася робота в рамках місцевого відділення Російського географічного товариства.

Друкованим органом Київської громади була постійна газета «Київський телеграф». Через неї велася нерівна, з т. з. розмірів інформаційного поля, боротьба з шовіністичними виданнями.

⁴⁹ «Слово», 1863, 4.85. Цит. за В. Лизанчук. Навічно кайдани кували. с. 95-97.

Але й ця діяльність викликала обурення російських шовіністів, вони знову засипали Петербург доносами про зростання «українського сепаратизму». Тоді російський цар Олександр II створив у серпні 1875 р. спеціальну комісію «для создания средств борьбы с украинофильской деятельностью». На підставі пропозицій цієї комісії Олександр II, що тоді відпочивав в німецькому місті Емс, підписав закон про повну заборону української мови. Закон одержав назву «Емський указ» 1876 р., він супроводжувався подальшими, більш масштабними діями російської влади по офіційному удушенню української мови.

Емським указом заборонялося друкувати українською мовою не тільки книги, але і навіть тексти до музичних нот. Для повної ефективності указ найсуворішим способом забороняв ввозити в межі імперії без спеціального дозволу будь-які книги й брошури, видані українською мовою за кордоном.⁵⁰ Також заборонялося ставити українські театральні вистави, влаштовувати концерти з українськими піснями. Якщо хтось, наприклад, хотів організувати концерт, то всі українські пісні треба було переводити на російську мову. Хотілось би знати, **в яких ще країнах і імперіях пригнобленим і уярмленим народам заборонялось публічно виконувати пісні на своїй мові? Навіть німецькі фашисти в роки окупації до такого не додумались!** Воістину було написано сучасником тих років: «Турок ніколи так підло не душить Сербів, Монгол стільки зла не робив нашій народності, скільки тепер робить Петербургський уряд та Великоруське общество...».

Жорстоким ударом для української науки і культури стало закриття Південно-Західного відділення Російського географічного товариства. Його керівника Павла Чубинського вигнали з роботи. Це було додаткове розпорядження до Емського указу, яке Олександр II підписав у власноручно. За пропозицією комісії було звільнено низку професорів Київського університету, було заборонено також видавати «Київський телеграф».

Міністерство освіти з «Высочайшего повеления» почало проводити політику «ослабления в учебных заведениях Юго-Западного края малороссийского элемента даже чуждого сепаратистских стремлений». Так, у листі до князя О. Ширінського-Шихматова Київський куратор навчальних закладів писав: «Я признаю усиления в них по возможности элемента Русскаго в лице преподавателей, а в особенности преподавателей Русскаго языка и словесности и Русской истории. В недалеком будущем представится возможность вознаградить в этом отношении потерянное: с первым выпуском ⁵⁰ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.IV). К., 2001, с. 211.

воспитанников открываемого в Нежине Историко-филологического Института – они могут быть назначаемы в средние учебные заведения внутренних губерний, – а в учебные заведения южных губерний, могут быть назначаемы преподавателями по преимуществу воспитанники С.-Петербургского Института из коренных русских уроженцев, для которых будет чужда самая идея всякого рода украинофильства...».⁵¹

В остаточному підсумку ця нелюдська відносно української мови і культури політика призвела до того, що на початку ХХ століття Імператорська Академія наук Росії в записці «Об отмене стеснения малорусского печатного слова» змушена була заявити: «Нельзя не признать, что пренебрежительное отношение к родной речи влечет за собой отрицательное отношение и к семье, и к родной среде, а это не может не отразиться самым печальным образом на нравственном состоянии... населения Малороссии».

Столипінський маразм⁵²

Такий стан речей протривав аж до революції 1905–1907 рр., що дала українцям надію на зміну національного життя на краще. Вимоги українського руху в ті роки насамперед полягали в скасуванні всіх заборон і культурно-мовних обмежень. З'їзд полтавської групи Всеросійського союзу вчителів одностайно ухвалив: «Для українського населення на території України школа повинна бути української, тобто викладання вестися українською мовою».

Напередодні революції, наприкінці 1904 р., українці Російської імперії одержали рідку і нехарактерну для того часу підтримку з боку авторитетних російських академіків-мовознавців Фьодора Корша й Алексея Шахматова. На запит Ради міністрів щодо доцільності збереження обмежень проти української мови вони дали негативну відповідь, заявивши, що вона є цілком самостійною мовою, а не місцевим говором російської мови.⁵³

Під тиском національно-визвольного руху російська імперія змушена була йти на поступки. Наприкінці листопаду 1905 р. був прийнятий закон, що дозволяв видання літератури на національних мовах, створення культурно-освітніх національних товариств і відкриття національних театрів.

⁵¹ Ф. Савченко. Заборона українства 1876 р. с.197. Цит. за В. Лизанчук. Кайдани ще кують (ВЛ.КЩК). Л., 2004, с. 216.

⁵² Викладено в основному за Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок ХХ ст. (ТМ.IV). К., 2001.

⁵³ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок ХХ ст. (ТМ.IV). К., 2001, с. 346-347.

З цього моменту почався швидкий, вибухоподібний розвиток українського національного життя. Зокрема, великим досягненням українства стала поява в Наддніпрянщині українського друку. Через рік після Жовтневого маніфесту діяло 15 українських видавництв і виходило близько 20 періодичних видань – від наукових і політичних до гумористичних і дитячих.

Але щодо навчання на рідній українській мові, то домогтися прийняття відповідного закону не вдалося. Були лише окремі випадки, коли вчителі з дозволу влади на свій страх і ризик вводили українську мову в навчальний процес. Система освіти в Україні, від початкової школи до вищої, залишалася зрусифікованою. Навіть у селі, де в ті часи дитина до приходу в школу жодного слова не чула російською мовою, навчання здійснювалося саме на ній. А вчителі на правобережній Україні до самої революції 1917 року одержували спеціальну надбавку «за обрусение», тобто за проведення ними в життя політики русифікації.

Українська студентська молодь Києва почала кампанію за відкриття кафедр українознавства в університетах. У самому Києві це не принесло успіху, де твердий опір робила університетська адміністрація, але в Одесі та Харкові такі україномовні відділення все ж таки були відкриті.

Після поразки революції російський уряд, очолюваний Столипіним, відновив відверто антиукраїнську внутрішню національну політику. Однією з визначальних рис епохи Столипіна стало наростання хвилі агресивного російського шовінізму. Столипін яскраво уособлював офіційний курс – шляхом масованої русифікації ліквідувати всі національні відмінності, перетворити багатонаціональну Російську імперію в централізовану російську національну державу.

У цей період російські великодержавні ідеологи зображували український рух абсолютно штучним, позбавленим будь-яких основ для існування в ХХ сторіччі. Київський цензор Сергій Щоголев у 1912 р. опублікував книгу «Український рух як сучасний етап південно-російського сепаратизму», в якій повторювалися наскрізь фальшиві «аргументи» попередніх русифікаторів України. Книга містила навіть перелік імен тих осіб («мазепинцев»), що заслуговували на особливу увагу поліції. Полтавський губернатор Багговут у таємному листі цареві з усією серйозністю заявив, що «ніколи ніякого особливого українського народу не було», але закликав призначати тільки великоросів на посади вчителів, службовців, священників.

У 1908 р. у Києві був створений «Клуб російських націоналістів», що завдяки державній підтримці й особистому заступництву Столипіна став однією з найбільш впливових політичних органі-

зацій в імперії. Клуб вважав своїм завданням «вести громадську і культурну війну проти українського руху на захист основ Російської держави на Україні».

Після революції 1905–1907 рр. під загрозою опинилися всі без винятку прояви українського національного життя, але одним з найбільш важливих об'єктів переслідувань знову стало усне і друковане українське слово. Російський уряд, його платні і добровільні помічники, розуміючи, що українська мова – душа нашого народу, поставили за мету максимально звузити сферу її функціонування. У 1909 р. «Союз російських націоналістів» домігся рішення думського підкомітету в справах освіти про недопущення викладання української мови в школах.⁵⁴

Уряд заборонив викладання українською мовою в тих школах, де в період революції воно таки було введено. Було також відмінено циркуляр міністра освіти від 1906 р., що дозволяв учителям на уроках вживати українську мову для роз'яснення того, чого учні не розуміють. Учителям заборонялося розмовляти з учнями українською мовою поза школою. На уроках не дозволялося співати українські пісні, декламувати вірші і навіть виконувати українські мелодії.

Відомий єврейський публіцист і мислитель кінця XIX ст. Володимир Жаботинський, що довго жив в Україні і глибоко вивчав україно-російські культурні зв'язки, писав: «Всюду на периферії государства русская культура появляется лишь после того, как земский ярыга (полицейский - Авт.) прокладывает ей дорогу, вытоптав сапожищем всех ее конкурентов».

І це була суцільна правда. Ось що говорив депутат держдуми Петровський про події цього періоду: «Наприклад, таке безневинне явище, як музичне товариство в Полтаві, там поліцеймейстер заборонив говорити українською мовою. Директор Миргородської гімназії, переглядаючи програму одного концерту, сказав, що коли буде сказане хоча одне слово на дурному українському діалекті, то не буде жодного учня на цьому концерті. У Лебединській чоловічій гімназії директор теж забороняє говорити українською мовою, і, під час доказу якоїсь алгебраїчної теореми на цій мові, учневі була поставлена двійка».⁵⁵

Подібна політика проводилася й у вищих навчальних закладах України. Ті слабкі паростки українського національного життя, що проросли в університетах і інших вузах України в 1905–1907 рр., були грубо і безжалісно задушені й винищені. За наказом царя

⁵⁴ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.IV). К., 2001, с. 361-362.

⁵⁵ Г. Петровський. Из революционного прошлого. К., 1958, с.76-78. Цит. за ТМ.IV. с. 373-374.

закривалися українські клуби, наукові товариства і т. п. Зокрема були закриті київська, одеська, ніжинська, чернігівська, полтавська й інші «Просвіти».

У 1907 р. з 18 періодичних українських видань залишилося тільки 9. Протягом наступних років їхня кількість ще зменшилася, при чому в реальності пресу українською мовою не дозволяли передплачувати. Чорносотенці виявляли неслухняних передплатників, доповідали про них адміністрації, що звільняла їх з роботи, а іноді і піддавала арештам. Майже до всіх українських п'єс цензура застосовувала одну стереотипну резолюцію «До вистави не дозволено!». Влада забороняла навіть друкувати театральні афіші українською мовою.

Не дозволялося відзначати пам'ять Тараса Шевченка, організувати присвячені йому вечори, було заборонено збір засобів на спорудження йому пам'ятника. У 1910 р. тимчасовий комітет зі справ друку переглянув брошуру «Народний календар», де були розміщені портрети Тараса Шевченка, козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана Богдана Хмельницького, малюнок пам'ятника Шевченкові і карту України, і знайшов, що вони антиурядові за змістом, тому що містять «...ідеї так званого «українського сепаратизму». Члени цього комітету виступили проти назв «Україна», «український народ».

У 1910 р. заборонна політика російських чиновників щодо пригноблених народів одержала пряму підтримку самого Столипіна. 20 січня 1910 р. ним був підписаний циркуляр із заборною реєструвати будь-які «інородницькі» товариства і видавництва. В окремій інструкції він роз'ясняв губернаторам, що заборона поширюється і на українські і єврейські організації.⁵⁶

Зарахувавши українські організації до «інородницьких», уряд потрапив в досить своєрідну маразматичну ситуацію: з одного боку, він не визнавав українців окремим від росіян народом, а з іншого боку – явно зарахував їх до інородців. По суті, **це було ненавмисне визнання очевидного факту: українці і росіяни належали до різних націй.**

У 1914 р. відзначалося сторіччя від дня народження Тараса Шевченка. На західноукраїнських землях австрійська влада не чинила цьому ніяких перешкод. Але на українських землях у складі Росії чорносотенні організації повели бурхливу кампанію проти ювілею Шевченка і проти «мазепинського» руху взагалі. Міністр внутрішніх справ заборонив друкувати пам'ятне видання і рекомендував губернаторам не дозволяти привселюдно вшановувати Шевченка, **називати його ім'ям вулиці і школи.** Російська Православна церква

⁵⁶ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.IV). К., 2001, с. 364.

одержала заборону свого Святішого Синоду на служіння панахид на честь поета, а Міністерство освіти заборонило учням середніх шкіл ходити на відповідні заходи й концерти.

У цей період курс на русифікацію і деетнізацію українців збігся з несприятливим для українського етносу демографічним рухом. Щоб зменшити чисельність бідняків і послабити соціальні протиріччя в українському селі, уряд заохочував переселення селян на малообжиті землі Далекого Сходу і Сибіру.

Найбільше селян виїхало в 1907–1909 рр. Еміграція з українських губерній складала майже половину еміграції з європейської частини імперії, а в останні передвоєнні роки – навіть 60%. Особливо багато їхало з Полтавщини і Чернігівщини – 40% від загальної кількості переселенців з України.

Потік переселенців з України був таким могутнім, що в окремих районах Російської імперії українці навіть становили більшість населення. Так, зокрема, було на півдні Далекого Сходу, у районі, що одержав назву «Зелений Клин». Серед поселенців майже не заселеного на той час Приморського краю українці складали 75-80%, Амурської області – 60-50%.⁵⁷

Звикнувши працювати на землі, будучи хліборобами в десятках і сотнях поколінь, українські селяни їхали за десять тисяч кілометрів на Далекий Схід, аби тільки займатися тим, до чого вони звикли і від чого не хотіли відмовлятися, – землеробством. Виїзд за кордони українських губерній мільйонів їхніх жителів мав для України істотні негативні наслідки тривалої дії, тому що на Південь і Схід України, де в цей час відчувалася потреба в робочих руках на заводах, фабриках і шахтах, масово переселялися селяни з Центральної Росії.

Більш суворий клімат і бідні землі робили малоперспективними сільськогосподарські зайняття в їхніх рідних російських селах. Як правило, ці селяни здавна у вільний від сільськогосподарських зайнять час займалися різними промислами, ходили на заробітки в сусідні міста. Вони були менш прив'язані до землі, ніж українці, і швидше переходили до нового соціального статусу – робітників.

Масове переселення російських селян у південні і східні губернії України в роки земельної реформи Столипіна посилювало російськомовний характер міських поселень цих губерній і ускладнило боротьбу за відродження українського національного життя й Української держави. Уряд і російські шовіністи прагнули зробити цих людей знаряддям політики русифікації і досягли в цьому напрямку досить багато.

⁵⁷ Ф. Турченко, В. Мороко. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст. (ТМ.IV). К., 2001, с.356-357.

Великоросійська шовіністична істерія, що розгорілася з новою силою після поразки революції 1905–1907 рр., не викликала особливого подиву в Україні. Не було навіть дивним те, що справедливі вимоги українців не зустрічали підтримки з боку російських лібералів і соціалістів. Як і раніше у подібних випадках, українці напштовхувалися на стіну повного нерозуміння, холодної байдужості, а то і відвертої ворожості з їх боку. У російському демократичному таборі також помітно підсилювався великоросійський націоналізм. Основна сила російських лібералів – партія кадетів – виступала проти визнання окремих національних прав українців.

Більшість російських лібералів поділяла офіційну думку, що, мовляв, відмінності між «великоросами» і «малоросами» незначні, що українці – це тільки південна гілка російського народу. У 1912р. великий розголос в Україні і Росії набула стаття Петра Струве «Загальноросійська культура і український партикуляризм». Автор, один з лідерів кадетського руху, у цій статті виступав за нещадну боротьбу проти українського визвольного руху.

Недалеко від цього пішли і російські соціалісти. Деякі з них, зокрема більшовики, час від часу привселюдно вимагали скасування національних обмежень в Україні. Але вони тільки використовували справу антиукраїнських переслідувань як привід для критики царського уряду. Революція 1905–1907 рр. і наступний період показали, що російський опозиційний рух був таким же централізаторським і русифікаторським, як і імперський уряд. І після того, як більшовики в 1917 р. захопили владу на більшій території колишньої Російської імперії, вони переконливо це продемонстрували.

В цілому, російське суспільство в оцінках українського питання в той період пішло недалеко від поглядів відомого російського літературного критика XIX ст. Віссаріона Белінського. А його ставлення до українців добре видно з листа Павлу Анненкову: «...Одна скотина из хохлацких либералов, некто Кулиш⁵⁸ (экая свинская фамилия!) в «Звездочке», ...журнале, который издает Ишимова для детей, написал историю Малороссии, где сказал, что Малороссия или должна отторгнуться от России или погибнуть... Вот, что делают эти скоты, безмозглые либералишки. Ох, эти мне хохлы! Ведь бараны – а либеральничают во имя галушек и вареников со свиным салом...».

Прихильна до українців позиція Герцена, Добролюбова, Буніна була в цьому плані виключенням.

Таким чином, якщо резюмувати дожовтневий період російсько-українських відносин, то чітко видно, що починаючи з періоду вставання Пантелеймона Куліш (1819-1897) – видатний український громадський діяч, письменник, вчений, педагог.

новлення активних російсько-українських контактів и наступного «возз'єднання» Росія послідовно проводила по відношенню до українського народу політику всебічних обмежень, інтенсивної асиміляції та примусової русифікації. Спочатку Росія перейняла всі культурні досягнення України, потім блокувала розвиток української культури, розгромила український національний друк і систему української масової освіти, деморалізувала й русифікувала українську еліту, звела цим українців в ранг порівняно менш культурного народу і в решті відмовилась визнавати сам факт існування українського народу та його мови, піддаючи гонінням та переслідуванню всіх, хто стверджував зворотне.

І я хочу запитати: невже все це, вищенаведене (вкупі з перетворенням мільйонів вільних українців Лівобережжя в безправних кріпосних «богоносців»), і є тим самим «благодетельним впливом Росії» на український народ? Невже, заперечуючи саме існування українського народу і вбиваючи українську мову, Росія тим самим допомагала нам, українцям, «зберегти себе як націю»? Позитивна відповідь була б смішна, абсурдна і шизофренічна. Тому **будь-які заяви про те, що «український народ завдяки Росії зберіг себе як націю» чи про те, що дореволюційна Росія зіграла «цивілізаторську роль» по відношенню до України, є прямою та безапеляційною брехнею.**

Якщо українці і зберегли себе як націю, то не завдяки, а всупереч зусиллям Росії! Якщо Росія коли-небудь що-небудь і давала Україні в культурному плані, то це було тільки після того, як вона віднімала й забороняла у набагато разів більше!

«Дедушка» Ленін і українське питання

Лютнева революція в Росії і ряд наступних подій принесли Україні довгоочікуване звільнення і відродження національного життя. Вони привели до створення на більшій частині етнічної території України низки українських державних утворень, які послідовно міняли одне одного.

Те, що радянські історики називали Громадянською війною 1918–1920 рр., завершилося в Україні створенням формально незалежної, але реально повністю підлеглої Москві радянської республіки, яка потім увійшла до т. зв. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Національну політику і відношення до українського питання в СРСР визначало керівництво правлячої Комуністичної партії більшовиків.

У порівнянні з часами Російської імперії українці отримали (а вірніше сказати, вибороли у збройній боротьбі) право називатися українцями, а також формальне право на використання української мови в спілкуванні, освіті, культурі і т. д.

Лідер російських комуністів Володимир Ленін приділяв досить серйозну увагу національному питанню. Ленін досить часто піднімав проблематику України і **теоретично йшов на будь-який ступінь свободи для «націоналів»-українців в тому, що стосується використання української мови, культурного життя, друкарства й освіти.** Цьому його навчив досвід і аналіз більшовицьких поразок 1919 р. в Україні.

У реальній політиці, у питаннях поділу реальної компетенції партійних і державних органів, керівництва збройними силами, контролю за розподілом виробленого радянськими республіками матеріального продукту Ленін, не скидаючи маски душки-інтернаціоналіста, демонстрував велику твердість, цинізм і залишався принциповим централістом. Тому що саме ці питання він вважав найважливішими для збереження влади, яка була потрібна йому для побудови комунізму. Це було метою життя «кремлівського мрійника» і українська мова йому в цьому не тільки не заважала, але й навіть допомагала ще краще обробляти свідомість українців на користь «справи світового пролетаріату».

Однак надання Леніним де-юре повної свободи комуністам-українцям у використанні своєї мови у культурному житті, друкарстві й освіті викликало численні нарікання російських і єврейських більшовиків-централістів, що за «доброю старою» традицією вважали українське питання австро-німецькою вигадкою. «Автора этих строк, – писав Ленін, – некоторые товарищи на последних совещаниях в украинском вопросе обвиняли в чрезмерном «выпячивании» национального вопроса на Украине». Своім впертим партайгеносе Ленін роз'яснював, що за їхніми докорами стоїть «зуботрощильний» комплекс шовіністів-великодержавників.⁵⁹

«...Игнорировать значение национального вопроса на Украине, – писав Ленін, – чем очень часто грешат великороссы (и, наверное, не намного менее часто, чем великороссы, грешат этим евреи), – значит, делать глубокую и опасную ошибку». «Кремлівський мрійник» відзначав, що в РКП(б) «много партийных руководителей пропитаны бессознательно великорусским национализмом и великодержавностью, не понимают национальных потребностей других народов (у нашому випадку – українського – Авт.) и дают повод быть заподозренными в том, что собираются нести им свой **велико-**

⁵⁹ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с.109-110.

русский шовинизм, прикрытый названием коммунизма» (виділ. – Авт.).⁶⁰

Варто відзначити, що чисельність українців в «українській» компартії в цей період складала усього кілька жалюгідних відсотків (1918 р. – 3,2 %, 1922 р. – 23,3 % при 80 % у складі населення). Тому реально в Україні правили російські комуністи, які вважали відродження українського національного життя «поступками» українцям. І в телеграмі, яку Ленін надіслав Сталіну у Харків, він не випадково так і писав: «...щодо мови всі *поступки* і максимум рівноправності» (курсив – Авт.).⁶¹ В цілому ж в російській компартії ці поступки вважались «стратегічною дипломатичною грою». Саме цей термін зустрічається у Х. Раковського⁶², якого Кремль на деякий час прислав на посаду голови уряду Радянської України.

Але як би ми не ставились до історичного феномену «дедушкі» Леніна, ми повинні визнати, що з усіх лідерів іноземних військово-політичних сил, які претендували на владу над Україною (поляки, російський білий рух, різні течії в російській компартії), на той момент він *хоча б теоретично* займав відносно справедливу і екологічну позицію стосовно українського національного життя.

І якщо оцінювати ситуацію з т. з. «краще з найгіршого», у якій тоді опинилися Україна і український народ, то ми можемо сказати, що «дедушка» Ленін зробив дві корисних справи. Перша – він відкинув сталінську ідею «автономізації» при створенні СРСР як таку, що ліквідує державний суверенітет, нехай навіть формальний, радянських республік. Друга – Ленін підтримав курс «українізації», і завдяки його позиції в українському питанні в 20-х рр. РКП(б) хоча *б теоретично* засуджувала російський шовінізм і політику «нейтралітету» партії в т. зв. «боротьбі двох культур» – російської та української.

«Українізація» для українців

Політика «українізації» проводилася в Україні після Громадянської війни на протязі двадцятих років ХХ ст. **Насправді її правильно було б називати політикою «дерусифікації» українського національного життя**, або «коренізації», як її величали окремі партійні й державні документи. Ця політика була зафіксована в постановах Комінтерну і ряду з'їздів російської (радянської) компартії, що розглядали її як національно-виховну роботу з метою

⁶⁰ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с.43-44.

⁶¹ В. Ленін. Повне зібрання творів. т.51, с. 141. Цит. за ВЛ.КЩК. с. 317.

⁶² XII съезд РКП(б)... с. 529-530. Цит. за ІД.ІР, с. 60.

використання могутньої тяги українського народу до національного відродження для зміцнення радянської влади і побудови соціалізму.

Радянську «українізацію» підтримали значні громадсько-політичні сили, що покладали на неї великі надії. Тодішній нарком освіти України Микола Скрипник включав у поняття «українізації» зміцнення державності України в радянській формі, але в рішеннях партійних і радянських форумів вона зводилася лише до культурно-громадської діяльності.⁶³

Таким чином, у двадцяті роки радянська влада, йдучи на поступки українському рухові, надала можливості для порівняно широкого розвитку української культури, але залишала цей процес під постійним контролем, обмежуючи його бажаними для комуністичного режиму рамками. Однак і в такій урізаній формі «українізація» стимулювала суспільно-культурний розвиток і позитивно впливала на інші сторони національного життя українського суспільства.

На відміну від русифікації в Російській імперії та в СРСР «українізація» 20-х років **призначалася виключно для самих українців, для відродження їхнього національного життя, а не для деетнізації інших національностей.** У реальному житті ця політика передбачала повернення української мови в усі сфери життя, усвідомлення українцями національної приналежності і національних особливостей, вивчення української історії та культури. У цей короткий період українській мові було офіційно надано національно-державний статус, створено наукові основи національного мовотворення. Створювалися сприятливі умови для поширення і розвитку української науки, освіти й культури.

Велася навіть підготовча робота для «українізації пролетаріату», «українізації» українських великих міст і промислових центрів. При цьому підкреслювалася необхідність відрізнити русифікованих робітників-українців, що вживають суржик на основі української мови, від робітників-етнічних росіян. Щодо останніх, як національної меншини в Україні, рекомендувалося «уважне ставлення... і забезпечення їхніх інтересів», а щодо перших – роз'яснення їхньої національної приналежності і їхніх національних обов'язків.

«Українізація» сприяла певному наближенню партійно-державного апарата до українського народу, залученню українців до радянських форм громадського життя, підготовці і висуванню, хоча й дуже обмеженому, керівників української національності.

На початку 20-х рр. прозіновієвсько-каменевське комуністичне керівництво, що правило в Україні майстерно саботувало «україні-

⁶³ В. Шевченко. Неизвестная украинизация. «Зеркало недели», № 8 (483), 28 февр. – 5 март. 2004 г.

зацію». Розібравшись з Зіновієвим та Каменєвим, Сталін змінив і партійних керівників в Україні, надіславши сюди Кагановича. Щоб продемонструвати прибічникам зіновієвців, що їхня епоха скінчилася, а заодно щоб притягти на свій бік зростаючу українську масу в КП(б)У, Сталін і Каганович на порівняно тривалий період зробили «українізацію» беззастережним курсом.

Але й у цих умовах вона зустрічала глухий опір російських і єврейських більшовиків-централістів і шовіністично налаштованого радянського міщанства, що сформувалося з нащадків тих, кого принесли в Україну імперські міграційні потоки протягом попередніх півтора сторіч і кого навіть «дедушка» Ленін називав «великорусской швалью».⁶⁴

У 1927 р. Виконком Комінтерну навіть розглядав питання про російське шовіністичне відхилення в партії, що перешкоджало «українізації». У зверненні ЦК КП(б)У до Комінтерну стверджувалося, що це відхилення складається в ігноруванні й недооцінці значення національного питання в Україні, які часто прикриваються інтернаціоналістичними фразами. Зокрема, на думку авторів звернення, російський шовінізм виявлявся в наступних формах:

1) у приниженні значення України як частини СРСР, у старанні трактувати утворення СРСР як фактичну ліквідацію національних республік;

2) у проповіді нейтрального відношення партії до розвитку української культури, у трактуванні її як відсталі, «селянської» у протиставу російській, «пролетарській»;

3) у спробах за будь-яку ціну зберегти перевагу російської мови у внутрішньому державному, громадському та культурному житті України;

4) у формальному ставленні до проведення «українізації», що визнається часто тільки на словах;

5) у повторенні шовіністичних великодержавних поглядів про т. зв. штучність «українізації», про незрозумілу народу «галицьку» мову і т. д., у культивуванні цих поглядів в середині партії;

6) у старанні не проводити політику «українізації» в місті і серед пролетаріату, обмежившись тільки селом;

7) у досить тенденційному роздмухуванні окремих перегинів під час переведення «українізації» та у спробах виставити їх як цілу систему порушення прав національних меншин (росіян, євреїв).⁶⁵

Цікаво, чи Вам це щось нагадує?

⁶⁴ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с.132.

⁶⁵ Два роки роботи. Звіт Центрального комітету. Х., 1927, с. 57-58. Цит. за ІД.ІР, с. 163-164.

Тоді, у 1927 р., російський шовіністичний ухил, як не дивно, був засуджений. Але й тоді ж ЦК КП(б)У в постанові від 19 квітня 1927 р. зобов'язав ввести навчання російській мові в усіх школах в Україні, з яких, як тоді передбачалося, повинно було стати в майбутньому українськими не менше 95%. Одночасно ЦК зробив принципове застереження, що «це ні в якому разі не може бути прикриттям для спроб утворити для російської культури на Україні панівного положення, що вона мала за царату».

Однак уже через п'ять років, у 1932 р., Сталін раптово змінив курс національної політики СРСР, і короткий період українського національного відродження в Україні закінчився. Почався період нової, ще більш жорстокої русифікації на радянський кшталт.

Попіл Кубані б'є в наші груди...⁶⁶

Після лютневої революції 1917 р., створюючи національну державу, Українська Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським спочатку не претендувала на Кубанську область, де більше половини жителів були українцями. У ті часи кубанські чорноморські козаки, які були прямими нащадками запорожців, у більш-менш достатній мірі зберігали українську обрядову і матеріальну культуру, стереотипи поведінки, національну кухню, фольклор і мову. У 1917 р. вони утворили власний уряд, і переговори про входження цього краю до України повинні були проводитися безпосередньо з ним, а не з Тимчасовим урядом.

У лютому 1918 р. Законодавча Рада Кубані проголосила Самостійну Кубанську Народну республіку, і трохи згодом сесія наради членів Ради ухвалила резолюцію про прилучення Кубані до України на федеративних умовах. Гетьман Скоропадський, що домігся згоди кримського уряду генерала Сулькевича про приєднання півострова до Української держави на правах автономії, почав переговори і про приєднання Кубані. Але цей процес було перервано після загарбання України більшовиками.

У жовтні 1925 р. Центральний виконавчий комітет СРСР передав у підпорядкування Північно-Кавказького краю Російської Федерації два українських округи – Шахтинський і Таганрозький. Після проведення Всесоюзного перепису населення 1926 р. ЦК КП(б)У зважився звернутися в Москву з проханням повернути ці округи Україні, а також передати їй південні райони Курської і Воронежської губерній, де компактно проживало українське населення. Кількість українців у західних районах Російської Федерації,

⁶⁶ Частково за С. Кульчицкий. К 350-летию Переяславской рады геополитические уроки Тузлы. «Зеркало недели», № 2(477), 17-23 янв. 2004 г.

що безпосередньо прилягали до України, перевищувала, як свідчив перепис, два мільйони людей.

У цей період на одному з Пленумів ЦК КП(б)У було прийнято таке рішення: «Доручити Політбюро ... вести дальшу роботу в справі об'єднання в межах УРСР всіх суміжних з нею територій з українською більшістю населення, що входять до Радянського Союзу».⁶⁷ У доповіді на X з'їзді КП(б)У говорилося: «Ми ставимо своїм завданням і ставимо питання перед ВКП(б) про державне об'єднання України, – у Курщині, в західній частині Вороніжчини і т. д. Це українське населення... не має достатнього обслуговування своїх національних потреб».⁶⁸ *Все це абсолютно відповідало принципам політики в галузі національних відносин, які за Леніна були задекларовані російськими більшовиками.* Однак ЦК ВКП(б) відреагував мовчанням на це прохання.

Пізніше нарком освіти України Микола Скрипник за сприяння місцевої влади почав «українізацію» 37 районів Північно-Кавказького краю, у тому числі 19 районів Кубанського округу. Успіхи в цій справі дозволили йому знову порушити питання про перевід Кубанського, Шахтинського і Таганрозького округів під юрисдикцію України.

Вимоги розглянути відкладене у свій час питання про передачу Кубані до складу України вкрай стурбували російських централістів у ВКП(б) і самого «батька народів». Вони змусили їх по-новому подивитись на успіхи «українізації»: Сталін і його оточення зрозуміли, що національне відродження в такій великій республіці, як Україна, може надалі створити серйозний національний центр сили в Києві, який гіпотетично буде здатний при нагоді протистояти московському центру в особі Йосипа Віссаріоновича і його підручних. Вони скористались наданою нагодою – проблемою з невиконання Україною і Кубанню плану хлібозаготівель після масової колективізації. При тому цю «нагоду» Сталін і його кремлівське оточення надали собі самі – **вони її штучно створили і спровокували**, встановивши для України і Кубані невіддільні, непомірно завищені (порівняно з іншими регіонами СРСР) плани здачі хліба державі.

Таким чином, наполегливі територіальні прохання України і проблеми здачі хліба українськими і кубанськими колгоспами, що з'явилися дещо згодом, сподвигли московського Звіра на проведення в 1932–1933 рр. кампанії проти «української націоналістичної контрреволюції» і на організацію її невід'ємної і найбільш потужної частини – «боротьби за хлібозаготівлі», яка вилілась в голо-

⁶⁷ Шляхи розвитку української пролетарської літератури. с. 350. Цит. за ІД.ІР, с. 245.

⁶⁸ X з'їзд КП(б)У... с. 444. Цит. за ІД.ІР, с. 245.

домор і стала його синонімом. Символом цієї кампанії і голодомору була постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і Західній області» від 14 грудня 1932 р. за підписами Молотова і Сталіна. Зміст та територія дії цієї постанови дозволяє з абсолютною впевненістю казати про те, що **вилучення хліба у формі, яка привела до голодомору, – це навмисна варварська акція, що мала на меті нанести нищівного деморалізуючого і деетнизуючого удару по українському народу.**

Територіальні рамки дії постанови «Про хлібозаготівлі...» практично збігалися з кордонами основної маси етнічного розселення українців європейської частини СРСР. Західна (Смоленська) область була вказана в ньому в якості «фігового листка», який був покликаний «прикрити» його відверто антиукраїнську спрямованість. Сама постанова, яка, судячи з назви, повинна була переслідувати винятково економічні цілі, насправді включала в себе серйозний блок етно-національних і мовних завдань.

Зокрема, у зазначеному документі «українізація» Північно-Кавказького краю характеризувалася як «небільшовицька». Діловодство місцевих органів влади, а також газети і журнали вимагалося тут негайно перевести з української мови на російську як «більш зрозумілу» для кубанців. Викладання в школах також переводилося на російську мову.⁶⁹

Крім того постанова «пропонувала» ЦК КП(б)У и СНК України «звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути її механічне проведення, вигнати «петлюрівські» та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації».⁷⁰

Таким чином, з 1933 р. українські школи й культурно-освітні осередки на Кубані, Північному Кавказі та у прикордонних з Україною районах Росії, де компактно, практично «суцільняком», проживали українці, були розігнані. Фізично були знищені або деморалізовані всі, хто відстоював українську приналежність тамтешнього населення.⁷¹ Так, було вислано до Сибіру або страчено півтори тисячі вчителів станичних українських шкіл Кубані.⁷²

⁶⁹ Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990, с. 292-293. Цит. за В. Лизанчук. Кайдани ще кують. Л., 2004, с. 368.

⁷⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 39, оп.4, д. 1, л. 8-10. Цит. за В. Солдатенко. Голодный тридцать третий. «Зеркало недели», № 24 (449), 28 июня - 4 июля 2003г.

⁷¹ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с. 230.

⁷² Я. Савка. Російщення Кубані – південно-східного бастиону України // Російщення України. К., 1992, с. 24. Цит. за М. Вівчарик. Україна: від

Заходи з деукраїнізації підкріплювалися найбільш нелюдськими репресивними методами – конфіскацією *будь-яких запасів продовольства*, відкладених до нового врожаю у селян і козаків Кубані та низки інших українських районів Росії. Це був терор голодом, який вигубив сотні тисяч місцевих жителів. У ході проведення наступних переписів **українці в примусовому порядку були в основному записані росіянами**, багатьох навіть змусили змінити прізвища на великоросійські варіанти.

Ви запитаєте: «Яким чином можна було водночас записати сотні тисяч українців росіянами?». Технологія була простою, вона описана свідками і учасниками тих подій: під час проведення перепису озброєні «переписувачі», демонстративно розстебнувши кобур, задавали кубанцям просте запитання: «Ви хто будете: петлюрівці чи росіяни?»⁷³.

Майже десять років потому, у 1942 р., знаменитий український кінорежисер Олександр Довженко, відступаючи в складі радянських військ з України за маршрутом Розсох – Хопер – Калач, залишив нам у своїх щоденниках свідчення етнічної агонії тієї частини українського народу, що піддалася примусовій русифікації в «братерській» Росії на найширшому територіальному шлейфі – від Стародуба до Ставрополя.

Довженко писав: «От і Россосх, істинно російське місто, де населення чомусь розмовляє по-українському. Кілька сот літ ніяк не встигне причаститися, ну та вже, здається, досить, вже всі діти говорять по-російськи». «Поселився у діда Ягора Швеця (під Калачем – Авт.), або Шевцова, як пишеться вже цей етнографічний полтавський раритет. Неписьменний, темний дід український з бабою... Баба чимось нагадує мою матір. От такі-то «Шевцови».⁷⁴

Під пресом примусової русифікації українців, яка проводилась у цей період на Кубані, встояло лише дуже небагато людей і, зокрема, всесвітньо відомий борець великий Іван Піддубний. Цей уроджений полтавчанин, що оселився на схилі років у Єйську, при видачі йому паспорта вперто відмовлявся записуватись росіянином, він закреслював слово «русский» у графі національності й писав «українець», за що й потрапив у катівні місцевого НКВС. Його долю було вирішено на найвищому рівні в Кремлі, звідки надійшла згода на те, щоб він залишився українцем і був звільнений з-за ґрат.

Так, загинула українська Кубань, а ті нащадки запорізьких козаків, що вижили в атмосфері етнічного терору, зберегли багато козацьких традицій, але під антиукраїнським пресом радянської етносу до нації. К., 2004, с. 203.

⁷³ М. Вівчарик. Україна: від етносу до нації. К., 2004, с. 159.

⁷⁴ О. Довженко. Україна в огні. Щоденник. К., 1990, с. 190, 202.

імперії деетнізувались. Трохи пізніше московські демографи описали цей процес так: «Повышенный прирост общей численности русских частично может быть объяснен слиянием с ними отдельных групп вторых народов, в частности довольно многочисленных групп украинского населения на Кубани и Северном Кавказе». ⁷⁵

Звучить більш ніж цинічно, тому що так само цинічно за сімдесят років до того російські шовіністи писали в Петербург про «добровільну» русифікацію поляків після повстання 60-х рр. XIX ст. От уривок з доповіді Олександрову II від спеціальної комісії «по крестянському делу в Царстве Польском»: «Важнейший факт по крестянському делу в Царстве Польском заключается в успехах русского языка в том крае. В отделе Кельцкой комиссии по крестянским делам (около 1/13 всего царства) преподавание русского языка введено в 159 мужских и 3 женских сельских училищах. Крестьяне с заметной охотой учатся русскому языку там, где сношение правительственных лиц и учреждений с гминными (волостными) управлениями производится на русском языке... В крестьянах вовсе не замечается национального предубеждения против русского языка, напротив, поступающие от разных административных властей в волостные (гминные) управления бумаги на польском языке возбуждают недоумение...» (!).⁷⁶

Господь Бог надалі помилював Польщу, яка, незважаючи на всі відстані, що розділяють її та Росію, і дотепер здригається при думці, що «братерські» обійми русифікаторів можуть знову стиснути її! На жаль, українську Кубань і інші українські райони Росії спіткала інша, страшна, доля.

Голодомор як зняряддя у боротьбі з «українським націоналізмом»

У 1926 р. у листі Кагановичу Сталін вже висловлював «побоювання», що «українізація» може набути характер «боротьби проти «Москви» взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення (!) – ленінізму».⁷⁷ Після «успіхів» колективізації, на другу половину 1932 р. рапорти ГПУ з України, які вивчав Сталін, малювали таку картину: місто голодувало, голодувало село, місцевий компартійно-радянський апарат перебував у

⁷⁵ Народы европейской части СССР. М., 1964, т. 1, с. 22. Цит. за ІД.ІР, с. 230.

⁷⁶ И. Аксаков. О преподавании русского языка в школах Царства Польского. Полное собрание сочинений. т. 3, с. 454-456. Цит. за ІД.ІР, с. 219.

⁷⁷ І. Сталін. Статті і промови про Україну. 1936, с.197-198. Цит. за ВЛ.КЩК. с. 333.

розгубленості або відкрито фрондував, серед рядових членів партії наростало незадоволення діями влади. Сталін небезпідставно передбачав, що якщо положення його команди в Кремлі похитнеться, а в Україні буде соціальний вибух, компартійно-радянське керівництво УРСР може скористатися конституційними правами і перетворитися з червоного на жовто-блакитне,⁷⁸ тобто підняти питання про вихід з СРСР. Неспокій червоного тирана підсилювали офіційні територіальні прохання ЦК КП(б)У і активна «українізація» в місцях компактного проживання українців в РРФСР, що створювала для них законне підґрунтя.

І в серпні 1932 р. Сталін написав листа Кагановичу, у якому констатував: «*Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи*», «Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, **Украину можем потерять**» (виділ. – Авт.), «...в Украинской компартии ... обретається не мало (да, не мало!) гнилых элементов, сознательных и бессознательных петлюровцев, наконец – прямых агентов Пилсудского. Как только дела станут хуже, эти элементы не замедлят открыть фронт внутри (и вне) партии, *против* партии».⁷⁹

Більш широку, але повністю адекватну сталінським висказуванням, оцінку ситуації и всього того, що відбувалося в Україні в 1932–1933 рр., дають промови Павла Постишева – неформального сталінського намісника в Україні, надісланого сюди Кремлем на цей період. Цей «кремлівський Альба»⁸⁰, основним завданням якого було приведення «забродилої» республіки до повної покори, випустив в 1935 р. в Партвидавці ЦК КП(б)У збірник своїх промов під назвою «В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії». Безумовно, що засадою всіх постулатів і його оцінок, обнародуваних у цьому збірнику, стали сталінські думки та погляди. Читаючи їх, можна чітко зрозуміти, чого хотів Кремль в Україні в 1932–1933 рр. та якими методами він цього добивався. Звичайно, що слово «голодомор» в промовах Постишева не використовується – воно сховано за такими термінами, як «боротьба за хлібозаготівлі», «ліквідація прориву в сільському господарстві України», «ліквідація відставання сільського господарства України». В той період ці терміни в Україні навіть мимоволі асоціювалися з жорстокою голодною смертю кількох мільйонів українців.

⁷⁸ С. Кульчицкий. Голодомор-33: почему и как? «Зеркало недели», № 45 (6 24), 25 нояб. - 1 дек. 2006 г.

⁷⁹ Там же.

⁸⁰ Іспанський герцог Альба Альварес де Толедо Фернандо (1507–1582), призначений королем Іспанії правителем Нідерландів (1567–1573), намагався з крайньою жорстокістю придушити нідерландський визвольний рух і буржуазну революцію у цій країні.

В цілому ж, обов'язкові до прийняття і виконання постулати й оцінки Постишева ясно демонструють тодішню *цілком офіційну позицію Кремля*: «боротьба за хлібозаготівлі», «ліквідація прориву в сільському господарстві України», «ліквідація відставання сільського господарства України» (тобто голодомор) безпосередньо пов'язані з боротьбою перед усім проти українського націоналізму і з корекцією курсу Москви у вирішенні українського національного питання – з переглядом Кремлем етно-національної політики в Україні. Зокрема, Постишев, тобто Сталін, Москва, Кремль, російська компартія, офіційно оголосили, що:

1. На 1931–1932 рр. «шкідницькі, контрреволюційні елементи дістали найбільш широке поле діяльності саме на Україні»⁸¹; «партійні організації України виявились засміченими петлюрівськими, махновськими, білогвардійськими, шпигунськими і іншими антирадянськими елементами»; проводилась «організація прямого саботажу хлібозаготівель петлюрівськими, махновськими, білогвардійськими елементами, що проникли в партійні організації України»⁸².

2. «На Україні класовий ворог веде свою боротьбу проти соціалістичного будівництва під націоналістичним прапором, під лозунгом боротьби за «визволення» України»⁸³; «сама на боротьбі за хліб ми особливо відчуваємо маневри і діяльність класового ворога і його агентури (тобто українських націоналістів – Авт.)».⁸⁴

3. «Сама помилки й промахи, допущені КП(б)У в здійсненні національної політики партії, були однією з головних причин прориву 1931–1932 років в сільському господарстві України (тобто причин опору колективізації та невиконання завищеного плану хлібозаготівель – Авт.)»⁸⁵.

4. «Питання, які мають (!) найбільш пряме і безпосереднє відношення до причин провалу хлібозаготівель на Україні в минулому (1932-му – Авт.) році»:

– «В культурному будівництві засіло ж немало петлюрівців, махновців, агентів чужоземних контррозвідок, які ... відігравали керівну роль на окремих ділянках»;

– наркомат освіти і «вся система органів освіти України виявилась найбільш засміченою шкідницькими, контрреволюційними, націоналістичними елементами», «в цих органах шкідницькі

⁸¹ П. П. Постишев. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії. К., 1935, с. 17.

⁸² Там же, с. 21-22.

⁸³ Там же, с. 9.

⁸⁴ Там же, с. 21.

⁸⁵ Там же, с. 37.

елементи розперезались докраю, розставивши своїх людей на найвідповідальніших керівних ділянках ідеологічного фронту»;

– «справа українізації в ряді випадків опинялась в руках різної наволочі петлюрівської».⁸⁶

5. «Успіхи КП(б)У в галузі сільського господарства (тобто виконання плану хлібозаготівель ціною загибелі кількох мільйонів українців – Авт.) невіддільні від її боротьби за ліквідацію прориву в здійсненні ленінської національної політики на Україні (тобто розгортання тотальної боротьби проти українського націоналізму); «поза ліквідацією прориву в здійсненні національної політики партії, поза розгромом націоналістичних елементів, які засіли на різних ділянках соціалістичного будівництва на Україні, неможливо було ліквідувати відставання її сільського господарства».⁸⁷

6. «Хлібозаготівлі – це не просто заготівля хліба, а це, крім усього іншого, величезне знаряддя, метод перевиховання колгоспників, цих вчорашніх одноосібників, у справжніх трудівників соціалістичного господарства» (особиста ідея Сталіна).⁸⁸

По завершенню голодомору, у листопаді 1933 р., на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У Постишев оголосив, що «за безпосереднім проводом і за прямими вказівками ЦК ВКП(б) і особисто тов. Сталіна ми розгромили українську націоналістичну контрреволюцію».⁸⁹

Все це, і особливо «пункт 2», дає повні підстави стверджувати, що будь-якого українця, який чинив опір колективізації та непомірним хлібозаготівлям (в Україні і на Кубані), кремлівське керівництво вважало перш за все українським націоналістом, петлюрівцем. Під це визначення автоматично потрапляли українські селяни, які фізично були неспроможні виконати плани хлібоздачі, провокаційно встановлені Кремлем. А от що робити з націоналістами Сталін своєї позиції не приховував: «кожний, хто намагається зруйнувати цю єдність соціалістичної держави, хто прагне до відділення від неї її частини і її національності, він ворог, заклятий ворог держави, народів Союзу РСР. І ми будемо знищувати кожного такого ворога, ми будемо *знищувати весь його рід, його сім'ю* (курсив – Авт.)».⁹⁰ Ненависть Сталіна і його оточення до України була величезною! Як відомо з матеріалів ХХ з'їзду радянської компартії, «батько народів» сильно журився з того, що фізично не міг вислати всіх українців у Сибір через їхню велику чисельність.

⁸⁶ Там же, с. 19-20.

⁸⁷ Там же, с. 37-38.

⁸⁸ Там же, с. 25.

⁸⁹ Там же, с. 65.

⁹⁰ В. Лизанчук. Кайдани ще кують. Л., 2004, с. 413.

У цілому ж, логіка в усіх цих словах і оцінках московського Звіра (чи Звірів), доповнених постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі...» від 14 грудня 1932 р., була більш ніж очевидна:

– в 1932–1933 рр. головною небезпекою для Москви був саме «український націоналізм» в Україні («українська націоналістична контрреволюція»), через який Москва «могла втратити Україну»;

– причина опору «хлібозаготівлям» і колективізації, за визначенням Кремля, полягала не в соціально-економічній чи класовій площині, а в етно-національній; вона полягала у «помилках й промахах, допущених КП(б)У в здійсненні національної політики партії»;

– буржуазні націоналісти в союзних республіках підлягали тотальному і безжалювому знищенню (разом з сім'ями і родичами) як закляті вороги єдності СРСР;

– в Україні класовий ворог – це, перед усім і як правило, український націоналіст, і т. ч. українські селяни, які масово не виконували план по здачі хліба державі і тим самим об'єктивно виступали проти «соціалістичного будівництва» – це перед усім українські націоналісти, «петлюрівці», і, відповідно, вони підлягають безжалювому знищенню разом з сім'ями (і якщо вони гинутьимуть в процесі перевиховування «хлібозаготівлями», то нічого страшного, адже націоналісти – це закляті вороги єдності СРСР).

Удливий дослідник може заперечити, що, мовляв, Сталін, Постишев та інші «світлі уми» російської компартії не зараховували публічно *всіх* українських селян до українських націоналістів, а казали їм писали перед усім про націоналістів у КП(б)У, в держпараті й взагалі в цілому. Але ж треба розуміти, що ці «світлі уми» просто не могли заявити цього публічно і прямим текстом, бо тоді прийшлося би визнати, що Кремлем ведеться боротьба проти більшості українського народу, проти України як державного утворення. Та докази того, що Постишев-Сталін-Кремль-Москва саме таким чином оцінювали українських селян і чинили відносно до них відповідні заходи, полягають у наступному:

1. Будь-який український селянин, який не виконував норми хлібоздачі, де-факто зараховувався до ворогів «соціалістичного будівництва», тобто до класових ворогів, а будь-який класовий ворог в Україні у цей період априорі отримував тавро українського націоналіста (дивись відомий «пункт 2» в постулатах Постишева-Сталіна-Кремля).

Тим більш що у цей період українські селяни були не просто класовим ворогом червоної кремлівської влади, вони були таким ворогом, з яким радянська система знаходилась у стані війни. Сталінський підручний М. Хатаєвич у 1933 р. заявляв: «Між на-

шою владою і селянством іде безжална боротьба. Це боротьба не на життя, а на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витримки. Знадобився голод, щоб показати їм, хто тут хазяїн. Він обійшовся у мільйони життів, але колгоспна система утвердилась. Ми виграли війну!» (В. К. Губарев. История Украины. Конспект лекций для студентов и преподавателей. Донецк, 2007, с. 233).

2. Однією з основних причин перегляду Кремлем етно-національної політики в Україні (і, перш за все, проголошення боротьби проти українського націоналізму як вищого пріоритету) Постишев оголосив те, що куркульство в Україні, *рештки* якого чинять опір діям компартії і уряду, є «українським з національності переважно».⁹¹ Таким чином, Постишев-Сталін-Кремль-Москва чітко висловились, що *одна з основних причин* зміни їхньої етно-національної політики в Україні (розгортання непримиренної боротьби проти українського націоналізму) є просто українська етнічна приналежність певної верстви населення. Хтось може здивуватися: чи може опір *решток* куркульства, навіть «українського з національності переважно», бути однією з *основних причин* перегляду етно-національної політики? Безумовно, може, якщо під опором *решток* українського куркульства мати на увазі опір українського селянства як такого. А саме це Постишев-Сталін-Кремль-Москва і мали на увазі.

Це був старий і вірний ідейно-практичний трюк Кремля: звинувачуючи меншість невгодних, оголосити проти цієї меншості війну і під цим приводом розправитись з більшістю невгодних. Наприклад, по закінченні Другої світової війни, після чергового перегляду етно-національних пріоритетів, такий самий трюк був застосований Кремлем по відношенню до купки євреїв-«космополітів», що врешті вилось в політику обмежень щодо всього радянського єврейства. На початку ж 30-х рр. Кремль явно навіщував на українського куркуля (навіть на його *рештки*) «всіх собак», яких не міг собі дозволити публічно навішати на все українське селянство. Як приклад, наведу ще один пасаж Постишева з тих же речей (про особливості класової боротьби в Україні): «український куркуль пройшов велику школу боротьби проти Радянської влади, бо тут, на Україні, громадянська війна була особливо запеклою, бо тут політичний бандитизм орудував особливо довго».⁹² Дійсно, українські антибільшовицькі повстанці (яких Постишев називає «політичним бандитизмом») діяли проти кремлівських сил досить довго і активно, але це був опір не куркуля, а українського селянства як такого. І Постишев-Сталін-Кремль-Москва це прекрасно знали. І якби це

⁹¹ П. П. Постишев. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії. К., 1935, с. 69.

⁹² Там же, с. 9.

було не так, то в той період більшовикам в Україні не довелося би випалювати цілі села, брати масово селян у заручники і влаштовувати публічні страти і публічні тортури.

3. У Вас, шановний читачу, не повинно бути сумнівів, що «на місцях» та «в нижніх ланках» волю Кремля розуміли саме так, як цього хотіли Сталін, Каганович, Молотов, Постишев і К°. Яскравий приклад – розправа зі станицею Полтавською на Кубані, яка була на той час другим за значенням після Краснодару українським культурним центром на Кубані (там працював Всеросійський український педтехнікум, діяв міцний літературний гурток, видавалася українська газета). Всіх 30 тис. жителів станиці, незважаючи на стать і вік, з мінімумом пожитків екстрено депортували в Сибір, а на їхнє місце привезли «колгоспників-червоноармійців» з Росії. Так от, цю акцію Краснодарська обласна газета супроводила наступним коментарем: «Українське націоналістично-петлюрівське гніздо на Кубані ліквідовано»⁹³. І якщо вже кубанські козаки мигцем отримували клеймо «петлюрівців», то що ж тоді було говорити про українських селян, які ще 15 років тому активно і зі зброєю в руках підтримували Симона Петлюру і Нестора Махна?

До речі, одночасно зі станицею Полтавською з Кубані були повністю депортовані жителі ще півтора десятка станиць.⁹⁴ За порівняльною оцінкою, було депортовано від 100 до 200 тис. кубанських українців, і т.ч. наш народ став першим в СРСР, кого було піддано масовим депортаціям за національною ознакою.

Якщо чисто офіційно, то кампанія 1932–1933 рр. проти «української націоналістичної контрреволюції» перед усім включала в себе вигнання «петлюрівських елементів» (тобто національно свідомих українців) з компартії України, українського комсомолу і держапарату. І таких, наприклад, з КП(б)У було вигнано в кількості майже половини від численності при тому, що в цей період українці в українській компартії все ще були у відносній чисельній меншості. Тобто фактично Москва просто вичистила КП(б)У від українців. Особливо жорстокі заходи застосовувались до тих, хто був мобілізованим в нові продзагони і не бажав забирати останнє продовольство в українських селян і проявляв м'якосердя. Також було проведено зачистку української інтелігенції. У підсумку, кількість осіб, арештованих в Україні органами державної безпеки, склала 74 849 у 1932 р. и 124 463 – у 1933-му.

⁹³ І. В. Коляска. Освіта в Радянській Україні. Торонто, 1970, с.17. Цит. по ВЛ.КЩК. с. 369-370.

⁹⁴ Третьи кубанские литературно-исторические чтения. Краснодар, 2001, с. 256.

Але, як ми бачимо, успішний «розгром української націоналістичної контрреволюції» реально означав не тільки очистку КП(б)У, ЛКСМУ і держапарату України і Кубані від «петлюрівських елементів» (тобто національно свідомих українців), але й успішне перевиховання «націоналістично налаштованих» українців методом «боротьби за хлібозаготівлі» (тобто голодомору). І Кремль, одразу ж по завершенню голодомору, гучно оголосив це устами свого вірного «Альби» (цитую ще раз): «Успіхи КП(б)У в галузі сільського господарства невіддільні від її боротьби за ліквідацію прориву в здійсненні ленінської національної політики на Україні». У перекладі на загальнолюдську мову це означало: виконання плану хлібозаготівель в 1932–1933 рр. ціною загибелі кількох мільйонів українців невіддільно від розгортання непримиренної боротьби проти українського націоналізму. Тобто постулати Постишева-Сталіна переконливо показують, що насправді найбільш потужною частиною кампанії проти «української націоналістичної контрреволюції», оголошеної Кремлем в 1932–1933 рр., був саме голодомор.⁹⁵ І які ж слова з вуст московського Звіра ще потрібні для визнання українського голодомору геноцидом? Невже, хтось всерйоз може думати, що Сталін-Постишев-Кремль-Москва залишили б нащадкам документ під назвою «План геноциду українців СРСР на 1932–1933 рр.» і у випадку своєї смерті просили б передати його в Міжнародний суд?

Документа з такою назвою, звичайно, не існує, але є інший вже згаданий мною концептуальний документ – постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і Західній області» від 14 грудня 1932 р. Так ось як раз цей документ з «хлібозаготівельною» назвою Постишев-Сталін у першу чергу офіційно оцінювали, як визначальний щодо перегляду Кремлем етно-національної політики в Україні – проголошення боротьби проти українського націоналізму як вищого пріоритету.

Своєрідна політкоректність того часу не дозволяла кремлівським «інтернаціоналістам» прямо заявляти, що вони виховують голодом саме український народ. Але Сталін-Кремль-Москва, офіційно проголосивши «виховний» характер хлібозаготівель, у своєму головному концептуальному документі звели в одне ціле хлібозаготівлі та боротьбу проти українського націоналізму. Цього було достатньо, щоб українці «спинним мозком» відчули, кого й за що виховують голодом. При цьому сталінські комуністичні сатрапи в Україні, відкидаючи будь-яку політкоректність, відкрито бравува-

⁹⁵ Зауважу, що слово «невіддільні» у виступі П. Постишева не означає визнання ним самим того, що голодомор був складовою частиною боротьби проти українського націоналізму. За контекстом, Постишев лише стверджує, що голодомор був успішно організований саме завдяки успішній боротьбі проти українського націоналізму.

ли виховним характером вже не просто «хлібозаготівель», а самого голодомору (пригадаємо слова хоча б того ж М. Хатаєвича про те, що «знадобився голод, щоб показати їм, хто тут хазяїн»).

Підкреслюю, що саме таке визначення, як «розгром української націоналістичної контрреволюції», є чистої води *більшовицькою термінологією, що відноситься до категорії громадянської війни, бойових дій*, у яких червона Москва звикла, як то кажуть, «людей не жалеть и пленных не брать». На території Центральної, Східної і Південної України голодомор 1932–1933 рр. став продовженням того, що в Радянському Союзі було прийнято називати «громадянською війною 1918–1920 рр.» (пізніше на Західній Україні її продовженням стали затяжні бойові дії проти Української повстанської армії, масові репресії та депортації симпатиків УПА).

Однак повернемося до мовних проблем в контексті організації Кремлем голодомору. Щоб не словом, а ділом затвердити офіційну корекцією курсу Москви у вирішенні українського національного питання та затвердити перегляд Кремлем етно-національної політики в Україні, одночасно з репресіями, з вилученням хліба і всіх продуктів харчування в українських селян, у цей період було також прийнято наступні заходи відновлення політики русифікації:

- повністю заборонено використання української мови в навчальних закладах, державних установах і засобах масової інформації в місцях компактного проживання українців в усіх республіках СРСР за межами території України (згідно телеграми Сталіна і Молотова до ЦК республіканських компартій, крайкомів і обкомів, головам РНК, край- та облвиконкомів від 15 грудня 1932 р.);⁹⁶

- скорочено кількість українських шкіл в Україні – з 17 573 до 17 303 – і, відповідно, збільшено кількість російських шкіл – з 974 до 1172⁹⁷ (на 1937–1938 у.р. кількість російських шкіл було збільшено ще майже у 1,5 рази – до 1501 – при 494 змішаних школах і незначному зростанні українських – до 18 101⁹⁸, а на 1941 р. кількість російських шкіл збільшено вже до 2362⁹⁹);

- зменшено майже в 2 рази випуск книг українською мовою;¹⁰⁰

- введено механічне наближення норм українського правопису до норм російського.¹⁰¹

⁹⁶ Ю. Шаповал. Сталінізм і Україна. «Український історичний журнал», 1991, №8, с.33. Цит. за ВЛ.КЩК. с. 369.

⁹⁷ С. Сірополко. Народня освіта на Советській Україні, с. 222. Цит. за ВЛ.КЩК. с. 375.

⁹⁸ Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. К., 1997, т. 2, с. 254.

⁹⁹ М. Вівчарик. Україна: від етносу до нації. К., 2004, с. 207.

¹⁰⁰ Енциклопедія українознавства. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 1, с. 997. Цит. за ВЛ.КЩК. с. 421.

¹⁰¹ В. Лизанчук. Кайдани ще кують. Л., 2004, с. 375-376.

І вже в жовтні 1934 р. «кремлівський Альба», виступаючи на об'єднаному пленумі київських обкому КП(б)У і облвиконкому, констатує «ослаблення роботи по українізації», відхід у вузах від викладання українською мовою, опір проведенню політики «українізації».¹⁰² Він лицемірно закликає «посилити повсякденну увагу до питань українізації», а також по-батьківськи ганить великоруських шовіністів (мовляв, «русотяпы») та з усіх сил лає українських «буржуазних» націоналістів. І всі в Україні прекрасно розуміють, що великоруським шовіністам Кремль пропонує батьківське «ну-ну» пальчиком з дальнього далеку, а українським «буржуазним» націоналістам – увесь набір виховного впливу – від звільнень з роботи до тюрем, розстрілів і голодної смерті.

Централізація і русифікація «від батька народів»

Сталін, у першу чергу устами того ж Постишева, радикально змінив офіційні партійні оцінки щодо російського шовінізму та т.зв. «українського націоналізму». З цього моменту й до кінця правління КПРС відносно України ніколи не повторювались попередні партійні резолюції, які констатували, що «главное препятствие для решения национального вопроса и устранения национального неравенства в СССР состоит в пережитках русского шовинизма». Щоб виключити будь-які ризики, пов'язані з існуванням державності України, Сталін покінчив з підтримкою курсу на «українізацію» для українців і зробив ставку на свого природного союзника в справі централізації – на російський шовінізм, що в нових умовах, навіть за оцінкою партійних документів попереднього десятиліття, працював в основному під маскою «інтернаціоналізму». Після народження цього неформального тандему розмовляти про російський шовінізм (а також про непропорційно широке розповсюдження російської мови в Україні) стало справою антипартійною і українсько-націоналістичною.

Мета і бажання Сталіна і російських шовіністів в Україні цілком збігалися – це максимальна централізація всіх галузей життя за умови, що центром завжди була, є і буде Москва. Продовження русифікації українців стало для них абсолютно необхідним, тому що вона була найважливішим і невід'ємним напрямком централізації.

Від російської самодержавної практики нова «радянська» русифікація відрізнялася тим, що існування українського народу й української мови *на території України* ніхто безпосередньо не заперечував. Тут це було б просто абсурдно, хоча на території Росії ру-
¹⁰² П. П. Постишев. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії. К., 1935, с.104.

сифікатори без коливань переписали українців у росіян, а багатьом навіть і прізвища змінили – адже згідно постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі...» від 14 грудня 1932 р., наявність україномовних шкіл і ЗМІ на території Росії прямо було оголошено справою «небільшовицькою».

У самій Україні русифікатори домоглися, щоб українська мова і фактично, і формально була знову поставлена у нерівне становище з російською мовою. При цьому **українська мова і культура були фактично класифіковані як другосортні і, що найстрашніше, як безперспективні**. Так, у 1938 р. на XIV з'їзді КП(б)У Микита Хрущов, висловлюючи волю й позицію Кремля, оголосив українським комуністам і республіканській адміністрації, що «вплив російської мови» є нічим іншим як «впливом більшовизму, впливом вчення Леніна-Сталіна на умі українського народу, українських робітників». Будь-які прояви нелояльного ставлення до російської мови ним фактично були затавровані як «шкідництво», «буржуазний націоналізм» і т. п.¹⁰³ І в цих умовах будь-хто, хто намагався б якийсь виступати проти наростаючої в Україні русифікації та проти методичного витіснення української мови російською з усіх сфер життя, одразу ж отримував тавро «шкідника» та «націоналіста».

Ви можете сказати: «Ну то ж коли було!». І, на жаль, не матимете рацію. Проблема в тому, що Сталін, Постишев, Хрущов та іже з ними сформували в радянському суспільстві стереотип погордливо-зневажливого ставлення до української мови як до мови другого ґатунку і стереотип відповідної поведінки. Потім Сталін, Постишев, Хрущов і іже з ними «пішли», але ці огидні стереотипи, сформовані ними, залишились і благополучно живуть в частині нашого суспільства і досі. Вони стали глибинними, адже на відміну від економічних стереотипів того часу їх виявленням ніхто не займався.

Методи реалізації кремлівської політики, найчастіше навіть у деталях, були тими ж, що і за колишньої російської самодержавної імперії: русифікація національної еліти, заохочення шовіністичних сил і настроїв (під гаслом «інтернаціоналізму», яке замінило гасло «общерусскости»), посилення антиукраїнська міграційна політика, посилене просування російської мови і російської культури на заміну українським, русифікація лексичної системи української літературної мови (припинення, чи «призупинення», робіт зі створення українських словників, введення для української мови практики «калькування» слів з російської¹⁰⁴).

¹⁰³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів. К., 1976, т.1, с. 207-208. Цит. за: М. Вівчарик. Україна: від етносу до нації. К., 2004, с. 207-208.

¹⁰⁴ В. Лизанчук. Кайдани ще кують. Л., 2004, с. 411-412.

Якомога більш жорстка централізація всіх сфер життя в СРСР вважалася Сталіним невід'ємною частиною його режиму особистої влади. Навіть жалюгідний політичний суверенітет радянських республік і будь-які думки про культурну і мовну «окремшеність» націоналів, що могли б породити мрії про що-небудь більше, для Сталіна були несумісні з правом на фізичне існування для тих, хто був їхнім джерелом. Тим більше, якщо мова йшла про Україну, яка в силу своїх розмірів і потенціалу могла чисто гіпотетично являти загрозу для безмірної особистої влади червоного тирана.

Тому на відміну від своїх попередників Сталін і його поплічники в боротьбі з українцями винятково широко застосовували репресивні засоби, а саме: *фізичне знищення національної еліти* під приводом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», приведення широких мас до покори методом створення штучного голоду, *примусова деетнізація* широких мас українців у низці регіонів колишнього СРСР, примусові масові депортації українського населення, обмеження на поселення раніше репресованих українців на території України й ін.

У 30-х рр. ці процеси вилилися у феномен, названий згодом «розстріляним відродженням». Він знаменував собою масові переслідування і репресії, що спіткали український народ у сталінські часи, коли просто «*під корінь*» знищувалися ті шари населення, що у майбутньому могли стати небезпечними для єдності радянської імперії. Фізичному винищуванню піддавалися в першу чергу діячі літератури і мистецтва, що створювали українську культуру, здатну конкурувати з російською в русифікованих містах, а також національні партійні кадри, здатні сформувати конфронтуючий з центром шар національної бюрократії. Наприклад, в результаті репресій з 300 українських письменників у живих залишилося тільки 36.¹⁰⁵

Для кращого контролю над уцілілими українськими творчими діячами їх об'єднали в кілька творчих спілок, найбільш помітною з яких стала спілка письменників. Щоб нівелювати українську культуру до містечкового масштабу, вцілілих творчих діячів узяли під таку щільну опіку, коли *будь-яке творче новаторство, на яке в самій Москві й у Росії дивилися крізь пальці, в Україні розглядалося як злочин*. Ця традиція поширилася на всі сфери громадського життя, і в наступні роки відбилася у влучному афоризмі: «Коли в Москві гризуть нігті, у Києві – рубають пальці».

Щоб попередити надалі створення дієздатного кістяка національної бюрократії, на всіх ключових посадах Москва, як і раніше, завбачливо розставляла вихідців з Росії. Практично всі перші керівники республіки довгий час були неукраїнцями. Поки «*батько*

¹⁰⁵ Олександр Палій. Чому вбивали Україну. «Українська правда», 25 лист. 2005 р.

народів» був живий, українська радянська бюрократія ні в якій мірі не могла впливати на хід суспільних процесів в Україні. При найменшій нелояльності центрові неслухів відправляли в ГУЛАГ або ставили «до стінки».

Колись, на X з'їзді РКП(б), Сталін міг собі дозволити такі пацажі у виступах з партійної трибуни: «Ясно, що якщо в містах України дотепер ще переважають російські елементи, то з часом ці міста будуть неминуче українізовані. Років сорок тому назад Рига являла собою німецьке місто, але тому що міста ростуть за рахунок сіл, а село є хранителькою національного, те тепер Рига – чисто латиське місто. Років п'ятдесят тому назад усі міста Угорщини мали німецький характер, тепер вони мадяризовані. Це ж можна сказати про ті міста України, які носять російський характер і які будуть українізовані, тому що міста ростуть за рахунок села. Село – це хранителька української мови, і вона увійде в усі українські міста як пануючий елемент».¹⁰⁶

У 1932–1933 рр. цей політичний садист непомірними хлібозаготівлями розіпнув «хранительку української мови», фізично винищивши штучним голодом і масовими репресіями як мінімум десятку частину українців. Він спотворив українську душу, скалічивши вічним страхом перед системою свідомість мільйонів українських селян, що повинні були б «українізувати» міста своєї Батьківщини. **Саме голодомор і масові репресії, а не етнографічні відмінності на довгий період розділили Україну на дві свідомості, два менталітети.**

Тому що нічим іншим неможливо пояснити різницю, що з'явилася після цього і протрималася майже 70 років у рівні національної самосвідомості Волині, з одного боку, і, наприклад, Житомирщини і Вінниччини, з іншого. Адже до захоплення Волині поляками в 1920 р. ці землі були практично однакові з т. з. складу населення та історії краю. Це були православні краї, що два століття прожили в коронних землях Речі Посполитої і півтора століття в Російській імперії, що підтримали УНР і розділилися *менш, ніж на два десятки років (!)*. Але після возз'єднання в складі Радянської України вони виявили таку різницю відмінності, що неможливо було повірити, що тисячу років вони являли собою одну етно-культурну територію.

Це не Волинь стала схожа на Галичину, це нелюдські тварини – сталінські бузувіри-шовіністи – за два десятки років голодом і репресіями так спотворили етнічну суть, національну і людську гідність нашого народу, що він на якийсь час розділився в собі. Саме після голодомору мільйони радянських українців кілька десятиліть підряд жили тільки з однією думкою, що передавалася з покоління в покоління: «Аби не було голоду!».

¹⁰⁶ X съезд РКП(б)... с. 213. Цит. за ІД.ІР, с. 172.

Родину мого батька, що жила в одному з хлібних сіл Херсонської області, голодомор застав, коли тому було тільки шість років. Дід у цей час був на агрокурсах у Херсоні, і це врятувало наш рід. У розпал голодних смертей і масового вимирання дід повернувся додому і застав там опухлу від голоду дружину (мою бабусю) і своїх дітей, яких повільно залишали останні життєві сили. Дід першим ділом кинувся на горище і взяв коров'ячу шкіру, яка валялася там і яку більшовицькі «заготівники» дивом не ревізували. Він ретельно обсмалив шкіру на вогні, нарізав вузькими смужками і, виварюючи з неї студенець, напував дружину з дітьми доти, доки не стало ясно, що вони врятовані.

Мій восьмидесятилітній батько, мужня людина, й дотепер ридає, згадуючи, як шестирічним пацаном, збожеволівши від голоду, у якомусь льоху він їв сиру капусту і запивав її кисляком. Як після цього, його звалили шлункові кольки й опухло все тіло. Довгий час батько був впевнений, що голод організували троцькісти, і що Сталін – «гірський орел нашої партії». Батько був вихований системою на радянському «інтернаціоналізмі», воював з німцями, був серйозно поранений і нагороджений, якийсь період був членом КПРС. Він став новою генерацією вже «радянських» українців, оженився на росіянці (моїй мамі), у родині і на роботі використовував російську мову. У ньому, як і у всьому його поколінні суперечливо поєднується любов до України і ностальгія по Союзу, туга за материнською мовою і «теоретичний» осуд «націоналізму», дати раціональне визначення якому йому досить складно.

У 1932–1933 рр., ліквідуючи «українізацію», Сталін і його поплічники на довгий час поставили жирний хрест на перспективі «українізації» міст України, незважаючи на те, що наприкінці тридцятих років українці склали вже 58% від загального міського населення своєї республіки. Це було досягнуто за рахунок заохочення русифікаторських процесів і шовіністичних настроїв у російсько-єврейському міщанському прошарку, який домінував в управлінні й керівництві підприємств і установ, а також за рахунок деморалізації прибулих в міста українців, яких моментально ставили на місце, якщо вживання ними рідної мови не влаштовувало оточуючих. Російські шовіністи в Україні стали частиною цієї нової, радянської системи русифікації, що знущала з «братерського» народу в ім'я подальшого «зближення і злиття соціалістичних націй».

У 1940 р. мій батько успішно закінчив школу у своєму рідному селі, де тоді усі говорили на прекрасній українській мові, яка мало відрізнялася від літературної. Він приїхав у Херсон вступати в ремісниче училище, що на ті часи вважалося «досить круто».

Коли він прийшов здавати іспит з математики, звичайно, на рідній українській мові, російські інтелігенти ледь не відправили його додому за використання «не тієї» мови, але все ж таки змилювались і вислухали його «доведення теореми». В ремісниче училище батька прийняли, але чемно попередили: «Этот язык (українську мову – Авт.) можете забыть. Он вам больше не понадобится». Не думаю, що ці «слов'янські брати» були запеклими сталіністами, але те, що вони були страшними російськими шовіністами, це факт, і такі панували в Україні на той момент.

Етнічна чистка, як вона і є

Можуть загаласувати: «Да что вы такое говорите?! Да многострадальный русский народ сам больше всех пострадал от голода и от репрессий! Это же всем хорошо известно!» Ця облуда стала постперебудовною насолодою для великоросійських вух. Адже «всім відомо», що немає в світі більш «багатостраждального» народу, на який всі «постійно нападали» і «хотіли підкорити і закабалити»! Ну, що ж тоді прийшов момент істини! Давайте подивимось на голі факти у всій красі, що нам дають переписи населення. За період з 1897 по 1959 рр. чисельність росіян на території СРСР зросла майже у два рази!¹⁰⁷ І це незважаючи на Першу світову, Громадянську і Велику Вітчизняну війни, незважаючи на репресії і т. п.! А що ж відбулося за цей період з українцями? А от що:

	Росіяни		Українці		Загальна кількість населення в кордонах СРСР
	Кількість	Зростання	Кількість	Зростання	
1913 рік	72 млн		33 млн ¹		159 млн
1959 рік	114 млн	58%	37 млн	11%	209 млн

Для населення України, яке до 1914 року не перевищувало 40 млн. чоловік у межах сучасних кордонів, втрати такого масштабу були дійсно катастрофічними. Тільки в 1959 році перепис населення показав, що нарешті в Україні був перевищений рівень чисельності, що існував до Першої світової війни, тобто було нараховано 41,9 млн. громадян.

А темпи приросту кількості росіян були у п'ять разів більше! Я підкреслю: не темпи народжуваності, яка була приблизно однаковою і в українців, і в росіян, а саме темпи приросту кількості! І навіть якщо прийняти як аксіому, що росіяни дуже сильно постраждали від сталінських репресій і воєн, то **вперті цифри кажуть про те, що українців винищували в п'ять разів інтенсивніше: фізично**

¹⁰⁷ Народы европейской части СССР. М., 1964, т. 1, с. 22. Цит. за ІД.ІР, с. 230.

(голодом і репресіями), а також етнічно – примусовим записуванням у росіяни на території Росії. Основною причиною того, чому нас, українців, так винищували, була етнічна приналежність до своєї нації – до українського народу. Тобто **українців знищували за національною ознакою**. Це був і геноцид, і етноцид. І ніхто, навіть самий слинобризкий «прибічник» т. зв. ідеї «дружби народів СРСР» не зможе цього заперечувати, маючи цю порівняльну таблицю темпів приросту і чисельності росіян і українців з 1913 по 1959 рр.!

Протягом всього лише 45 (!) років співвідношення чисельності українців і росіян змінилося кардинально (в 1,5 рази!) – воно було доведено від «2 росіянина на 1 українця» до «3 росіянина на 1 українця». То кого ж нищили в СРСР в першу чергу? І чи могло це відбуватися «випадково» – не за національною ознакою?

При цьому за період з 1897 р. по 1959 р. питома вага українців серед інших східнослов'янських народів знизилась дуже помітно з 29,90% до 20,63%, а питома вага українців, що визнають рідною мовою українську, знизилась на 6,01%.¹⁰⁸

Але для тих, хто, навіть маючи перед очима ці переконливі цифри, знов буде вперто співати свої «мантри» з запереченням факту геноциду українців в 30-ті рр. в СРСР, я запропоную просту і разом з тим красномовну статистику всесоюзних переписів населення 1926, 1937 та 1939 рр. Як справедливо зазначає професор Станіслав Кульчицький, вони створюють надійний фундамент для показу аномального рівня смертності населення України, яка була результатом голодомору. Якщо співставити результати переписів 1926 і 1939 рр., то чітко видно, що:

– в СРСР в цілому за цей період було зростання чисельності населення з 147 до 170,6 млн осіб (тобто збільшення на 16%);

– в радянській Україні населення зменшилося з 31,2 до 28,1 млн осіб (тобто зменшення на 9,9%).

І якби в Україні населення зростало за загальносоюзним темпом, його чисельність дорівнювала б у 1939 р. 36,2 млн. осіб. Різниця між реальною і розрахунковою цифрою становить 8,1 млн осіб.¹⁰⁹ Я хочу ще раз запитати: то кого ж нищили в СРСР в першу чергу? І чи могло це відбуватися «випадково» – не за національною ознакою?

Деякі дослідники, визнаючи сам факт голодомору, тем не менш заперечують, що він був геноцидом саме українців. При цьому вони посилаються на той факт, що під час голодомору в Україні та на

¹⁰⁸ В. Кабузан, Г. Махнова Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795-1959 гг. ч. I, с. 34-35. Цит. за ІД.ІР, с. 231.

¹⁰⁹ С. Кульчицький. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: прогалини у доказовій базі. «День», №35, 27 лют. 2007 р.

Кубані гинули також і представники інших національностей. Така точка зору була б справедливою, якби голодомор був організований Кремлем на всій території СРСР одночасно і смертність була б однаковою серед всіх народів червоної імперії. Але, нагадаю, територіальні рамки «боротьби за хлібозаготівлі» практично акурат співпали з межами основної маси етнічного розселення українців європейської частини СРСР. І в масштабах СРСР саме українці, як чітко свідчить перепис 1937 р., стали її основною жертвою. Що ж стосується представників інших національностей, то їхня загибель в Україні у цей період не зробила скільки-небудь помітного впливу на загальну чисельність цих національностей в масштабах всього Союзу. Для Сталіна вони були лише «щепками», які він без коливань кинув на олтар червоної вітчизни, перед цим вдосталь нарубавши так необхідного йому українського «лісу».¹¹⁰

Цікаво, що ті, хто керував проведенням перепису 1937 р., були репресовані, тому що не змогли пояснити жахливого недобору населення в Україні. Перепис провели повторно у 1939 р., але його результати, крім підсумкових цифр, не публікувалися. Ця демографічна статистика була закрита ще з початку 30-х рр. і не відкривалася для дослідників до останніх місяців 1989 р.¹¹¹

Зазначимо також, що в 30-ті рр. Москва активізувала колоніальну міграційну політику, що раніше проводилася імперією. Тільки-но трупи вмерлих голодною смертю українців було прибрано з вулиць і зарито в землю, як почалося організоване Московою переміщення російських селян в Україну. От як повідомляють про це документи Всесоюзного переселенського комітету, які йшли тоді під грифом «Секретно» в оперзведенні № 38 про переселення на Україну: «На 28 декабля 1933 г. отправлено 329 ешелонів, 21856 хозяйств, 117149 членів семей... План перевозок колхозников на Украину окончен и выполнен на 104,7%».¹¹²

Може, і в цьому факті хтось почне шукати «випадковість» або «збіг обставин», але наявна інформація про ситуацію з голодомором 1921–1923 рр. в Україні демонструє чітку тенденцію у поведінці московського імперського центру. Тоді весь світ знав про голод в Поволжі: про це писали всі газети в Росії і за її межами. Що ж стосується голоду в Україні, то про це радянська влада писати забороняла, питання ставилося так: в Поволжі – голод, а в Україні нібито – просто недорід. І в той час, коли в південних українських

¹¹⁰ Єдиним народом, який у 30-ті роки в СРСР поніс аналогічні втрати чисельності, були казахи. Але їхня тема потребує окремого дослідження.

¹¹¹ Там же.

¹¹² ЦГАНХ СССР. – Ф. 3675, оп. 1, д. 33, л. 56. Цит. за В. Лизанчук. Не лукавити словом. Л., 2003. с. 56.

губерніях від голоду вимерло 1,5 млн українців, з України в Росію йшли ешелони з продовольством, а з Росії в Україну прямували поїзди з переселенцями – їх загальна кількість у 1921–1922 рр. склала 440 тис. осіб.¹¹³ І це при тому, що ще 10–15 років до того, за Століпіна, переселення надлишкового селянського населення з України забезпечило заселення і освоєння російського Приамур'я, Владивостокського регіону і низки районів Сибіру.

Надалі, як тільки Україна почала приходити в себе після голодомору 1932–1933 рр. і потроху відновлювати свій людський потенціал, всесоюзні переселенські органи одразу ж почали «висмоктувати» сотні тисяч українців з нашої замордованої республіки і направляти їх на переселення в основному в Росію, де вони та їхні діти були приречені на русифікацію в умовах заборони української школи, друку та національно-культурного життя.

Так, в вже в 1940 р. на вимогу Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б), яку було оформлено відповідною постановою, до переселення з території України в Росію і Казахстан було призначено 31 600 українських селянських господарств¹¹⁴ (виходячи з попередніх зведень чисельність українських переселенців можна оцінити в 170 тис. осіб). Після вкрай спустошливої війни і голодомору 1947 р., коли від голоду знов загинуло кілька сот тисяч українців, тільки за чотири роки, з 1949 по 1953 рр., в інші республіки СРСР було переселено майже півмільйона українців – 420 799 осіб.¹¹⁵ І це були переселенці тільки по лінії таких абсолютно громадянських органів, як, наприклад, Головне переселенське управління при Радміні СРСР, яке діяло у 1942–1953 рр. Але ж треба й пам'ятати, що кількість українців, депортованих і висланих у цей період з України органами ГПУ-НКВС-МДБ (члени сімей куркулів, члени сімей воїнів УПА і т.п.), також облічувалася багатьма (!) сотнями тисяч людей.

Ніякої об'єктивної необхідності у подібних переселеннях не було. Адже, нагадаю, що чисельність населення України у складі СРСР аж до 1959 р. була менше, ніж вона була до Першої світової війни. Тобто це було цілком натуральне вичавлювання українців зі своєї Батьківщини, яке методично здійснювалось Кремлем після голодомору.

У той же час сотні тисяч росіян паралельно переселялись з Росії в Україну, де кремлівською адміністрацією для них та для їхньої російської мови в усіх сферах життя було створено найсприятливіші умови. Саме так Кремль вирішував завдання з розширен-

¹¹³ Ф. Турченко, Г. Турченко, О. Ігнатюша, С. Терно. Історія України ХХ століття. Державна агенція: у запитаннях і відповідях. Запоріжжя, 2006.

¹¹⁴ Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. К., 1997, т. 2, с. 287–288.

¹¹⁵ М. Вівчарик. Україна: від етносу до нації. К., 2004, с. 163.

ня території розселення російського етносу і зони функціонування російської мови (з метою посилення однорідності населення і т. ч. зміцнення територіальної цілісності імперії). Катерина II, перший видний теоретик і практик русифікації, називала подібні процеси таким терміном, як «водворение русских».¹¹⁶

Шановний читачу! В наш час закони підготовки й передачі інформації (повідомлень), тобто закони комунікацій, вивчені та описані достатньо добре і точно. Всі фахівці, які професійно працюють у цій сфері, прекрасно знають, що основний засіб передачі інформації (повідомлень) між людьми – невербальний. Тобто основна частина інформації передається нами один одному в особистому спілкуванні не словами, а інтонацією, жестами і т. д. У сфері масової комунікації, у сфері передачі повідомлень масовій свідомості цілого народу, невербальні форми (реальні, супутні словам дії) у певних умовах також можуть грати основну роль.

Саме так це й було в період голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Адже коли у людей багаторазово забирали останні крихти хліба, коли кордони НКВС не випускали збожеволівших від голоду селян з України та Кубані у «хлібні» місця, коли з хат вивозили все, що могло бути з'їдене голодуючими, люди, природньо, запитували себе: «За що все це?». Однак на нього Москва в особі своїх намісників не давала прямої вербальної відповіді. В той же час реальною відповіддю українцям з боку Москви були її реальні супутні дії, точно вписані у часові рамки «великого голоду»: перегляд Московою етно-національної політики в Україні, т. зв. «розгром української націоналістичної контрреволюції», згортання українізації, заборона української мови в Росії та інших республіках, примусове записування українців росіянами в Росії (здійснено зовсім трохи пізніше), скорочення українських шкіл, зменшення тиражу українських книг, русифікація українського правопису, завезення російських «колгоспників» та «колгоспників-червоноармійців» на зміну вмерлим від голодомору або депортованим українцям і т. д.

Так от, закони підготовки і передачі інформації (повідомлень), тобто закони комунікацій, однозначно кажуть нам, що ці реальні дії і є відповіддю на питання «За що все це (голодомор)?». Тобто, вбивали наш народ голодом за те, що він інший, за те, що він розмовляв іншою мовою, за те, що люди, що належали до нього, називали себе і були українцями.

Все вищевикладене можна назвати тільки геноцидом і етноцидом відносно до українського народу. Але найбільш огидним є те, що цю звірячу етнічну чистку, яка здійснювалася під московськи

¹¹⁶ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с. 111.

камлання про «братерство народів», радянські ідеологи того часу цинічно охрестили «періодом небувалого розквіту української нації»!

Камо грядеши, український народ радянської імперії?¹¹⁷

Не випадково, кажучи про те, як радянська ідеологія оцінювала життєві перспективи української мови, треба підкреслювати, що українська мова була *фактично* класифікована московськими ідеологами як *другорядна, другосортна і, найголовніше, як безперспективна*.

Радянська марксистсько-ленінська доктрина пропонувала «солов'їній мові» зникнути в майбутньому, поступившись місцем на користь російській – «найбільш розповсюдженій з національних мов СРСР», яка «стала другою рідною мовою для всіх народів СРСР». Саме так оцінювалися перспективи української мови у світлі прийнятого московськими ідеологами вчення про «зближення та злиття націй у ході будівництва комунізму». Кожна людина в СРСР зобов'язана була вірити в «неминучу перемогу комунізму», і, таким чином, вона, відповідно, була зобов'язана вірити й у неминуче «зближення та злиття націй».

Класичним зразком теоретичної бази радянської русифікації була теза з доповіді Микити Хрущова на XXII з'їзді КПРС, де він наголошував на зростаючому прагненні «неросійських народів до оволодіння російською мовою, яка стала фактично другою рідною мовою для народів СРСР... Це веде до взаємозбагачення культур народів СРСР, до зміцнення їх інтернаціональної основи, до формування майбутньої єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства. В нашій країні йде процес зближення націй, посилюється їх соціальна однорідність. В ході розгорнутого будівництва комунізму буде досягнута цілковита єдність націй... Трапляються, безумовно, і такі люди, які нарікають на те, що стираються національні відмінності. Ми їм відповідаємо: комуністи не будуть консервувати і увічнювати національні відмінності. Слід з усією більшовицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші прояви націоналістичних пережитків».¹¹⁸

На практиці «зближення та злиття» означало поглинання росіянами всіх інших народів СРСР. Можуть запитати: «Ну, чому же

¹¹⁷ Частково за І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968.

¹¹⁸ XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 17-31 жовт. 1961 р. К., 1962, ч. 1, с. 205-206. Цит. за М. Вівчарик. Україна: від етносу до нації. К., 2004, с. 213-214.

вы опять о русификации и о «поглощении»?! Ведь вам же было сказано: «сли-я-ни-е!» Мої дорогі «слов'янські брати», ніяким злиттям тут і не віяло, тому що в СРСР і в теорії, і в житті поняття «наднаціональне» (або ж, якщо хочете, «інтернаціональне») було тотожним поняттю «російське». І, таким чином, *для будь-якого українця перехід до «наднаціонального» («інтернаціонального») означав відмову від свого «українського» і вибір на користь «російського»*. А от для кожного окремого росіянина ніяких відмов і виборів не треба було робити: «наднаціональне» («інтернаціональне») як було для них своїм, «російським», так таким і залишалося. Але українці, як і інші народи СРСР, повинні були «крізь зуби» зникати з думкою про майбутнє «злиття», про утрату своєї мови й етнічної самоідентифікації. І вони звалили потихеньку, в обставинах, коли з усіх боків усе було намертво «схоплене» системою.

Радянська історична наука, у свою чергу, активно сприяла виробленню в українців комплексу національної неповноцінності, закріплюючи за українською національною культурою статус провінційної, другорядної і нездатної розвиватися без «позитивного впливу» російської культури. Цьому слугували утаювання від широкої громадськості реального співвідношення рівнів культурного розвитку України і Росії на момент підписання Переяславського договору, брехливе приписування Росії цивілізаторської (!) ролі по відношенню до українського народу. Вінцем цієї знуцальної облуди було спорудження одного з пам'ятників на честь 300-річчя «возз'єднання»: сита, вся з себе «продвинута» і впевнена в собі жінка-Росія кудись веде пригальмовану, смурну жінку-Україну і показує їй далекі далекі, при цьому жінка-Україна, якимось трохи «офігевши», тупо вдивляється в свої майбутні «перспективи».

Радянські підручники і публіцистика не давали можливості українцям сформулювати і підтримувати відчуття історичної національної традиції, в школі і суспільстві практично було відсутнє українське національне виховання. В той же час усупереч тому, що конституція СРСР забороняла пропаганду національної винятковості, кожен українець з дитячих років, зі школи і все життя – у підручниках, лекціях, газетах, книжках, по радіо – чув про особливу роль великого російського народу в історичній і нинішній долі його і всіх інших народів Союзу РСР і колишньої Російської імперії.

24 травня 1945 р., у порушення чинної тоді Конституції, Сталін у своєму виступі на прийомі на честь командувачів військами **проголосив росіян керівним народом СРСР**.¹¹⁹ Чи варто казати, що в по-

¹¹⁹ В. Небезжин. «За русский народ!» Прием в Кремле в честь командующих войсками Красной Армии 24 мая 1945 года. «Наука и Жизнь», №5, 2005 г.

рівнянні зі словом Сталіна радянська Конституція була «фількиною грамотою!» Тому сталінська установка була в цілому сприйнята як програмна для етнополітичної сфери – спрямована на утвердження офіційного домінування росіян в Радянському Союзі. Сталін висловив її безпосередньо в присутності всіх вищих керівників країни, його виступ був опублікований багатомільйонним накладом в газеті «Правда», і його установка, таким чином, назавжди укоренилась у свідомість керівної радянської верхівки. Вона остаточно легалізувала той дух російського шовінізму, яким, за задокументованим визнанням «дедушкі» Леніна, були підсвідомо просякнуті російські більшовики.

Радянська ідеологія і практика формували такий тип відносин «націоналів», і насамперед українців, до питань виховання національної гідності, національного почуття, національної свідомості, коли будь-які розмови про проблеми в даній сфері відразу мітили їхнього ініціатора як «націоналіста». Таких «націоналістів» виганяли з роботи, ними повнилися в'язниці й табори. У цей же час, наскільки б скандальними не були публічні антиукраїнські випадки і висловлення з боку російських шовіністів, вони *ніколи* не отримували хоч би якої серйозної оцінки, а їхні автори благополучно продовжували кар'єру там, де служили або працювали.

В Україні роками крутили по радіо радянські пісні в стилі «Я люблю тебя, Россия – дорогая моя Русь...», але слова «любити Україну» були заборонені до публічного вжитку і вважались проявом націоналізму, як, наприклад, був заборонений вірш українсько-го радянського класика Володимира Сосюри с подібною назвою.

Саме слово «русифікація», що характеризувало основний напрямок *офіційної* національної політики колишньої Російської імперії, було з 30-х рр. ХХ ст. вилучене з публічного вживання як політично неблагозвучне. А тим, хто намагався піднімати цю тему (навіть про русифікацію українців у період самодержавства) знову ж клеїли ярлик «націоналіста». При цьому через відсутність аналізу й опису процесів русифікації в період Російської імперії, недосвідченому середньостатистичному громадянину СРСР було складно зрозуміти, що так зване «зближення соціалістичних націй» у його країні і є самої чистої води русифікація. И тим більш складно це було зробити, тому що найбільш вагомим рішенням з нав'язування російської мови союзним республікам, з проведення асиміляторської міграційної політики приймалися і контролювалися керівництвом СРСР під грифом «секретно».

Усе це підсилювало підсвідомий комплекс національної переваги і винятковості в багатьох росіян і комплекс національної неповноцінності в українців. І, таким чином, внаслідок фактичного

другорядного статусу української мови і «вбивання» офіційною ідеологією в підсвідомість жителів УРСР думки про те, що з урахуванням майбутнього «злиття націй» українська мова не має життєвих перспектив (тобто є безперспективною), радянська пропаганда і практика фактично генерували зневажливе відношення до «мови» і навіть презирство до тих, хто нею розмовляв. **Це заклало могутню психологічну й емоційну базу для ухвалення рішення багатьма українцями про відмову від української мови на користь російської** при виборі, якою мовою спілкуватися в конкретній ситуації, на якій мові вчити і виховувати дітей, якщо доля ставила перед ними такий вибір або змушувала їх його робити.

З огляду на неможливість прямої заборони української мови і на неможливість заперечення факту існування українського народу, радянські спадкоємці валуєвських і емських справ бачили свою політику, як писав відомий український письменник Іван Дзюба, «не в тім, щоб забороняти говорити українською мовою (тому що це і неможливо), а в тім, щоб зробити так, щоб люди самі не хотіли...».

Наскільки успішно йшла радянська русифікація, можна судити з того, що централізаторські та русифікаторські зусилля керівництва СРСР зрештою одержали однозначне схвалення значної частини російської білогвардійської еміграції, для якої стало очевидно, що радянська влада не тільки не знищила імперську Росію, «но, наоборот, спасла и приумножила ее».¹²⁰

Зі свого боку, те, що раніше марксизм розцінював як «колоніальний розбій і загарбницькі походи», радянська історіографія почала прославляти як «доблесть русского оружия», а те, що «кремлівський мрійник» Ілліч називав «прозорливістю, вероломством и бесстыдным плутовством русского царизма», стало оспівуватися в Радянському Союзі як «блестящие успехи русской дипломатии» і її «великие традиции». Реабілітація колоніальної спадщини Російської імперії як «предка» СРСР широко ввійшла в російську радянську літературу, критику і публіцистику. Справа дійшла до того, що в «Правді» навіть були надруковані уривки з поеми В. Фірсова «Росія від роси до зірок», у якій шлях до комунізму зображувався «через Полтаву» та інші подвиги російських самодержців.¹²¹

Таким чином, у радянський період централісти-русифікатори прагнули найзугарнішими методами закріпити у свідомості українців дві основні ідеї – про другосортність і безперспективність української мови і про те, що будь-яке обговорення проблеми збереження української мови в СРСР є проявом «націоналізму».

¹²⁰ І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, с. 90-91.

¹²¹ «Правда», 9 авг. 1964 г. Цит. за ІД.ІР, с. 92.

Мовою фактів і цифр¹²²

Відомий принцип: хто контролює демографію народу, той контролює сам народ. У ХХ столітті Москва контролювала демографію українського народу найбільш варварськими, найбільш жорстокими методами – безпрецедентним за розмахом і засобом знищення геноцидом (голодомором) і безпрецедентними за своїми масштабами міграційними заходами.

Але зі смертю Сталіна можливості використання масового терору, як методу державного управління, вичерпалися. У пост-сталінську епоху дії Москви більше не виходили на рівень масових репресій.

Це вимагало від московських ідеологів-шовіністів застосовувати більш зугарні форми «національного будівництва», що, як і раніш, було спрямоване на тверду русифікацію всіх сфер українського національно-культурного життя. Тому лібералізація політичного режиму супроводжувалася риторикою «дружби народів», за якою ховалося бажання нових кремлівських керівників переконати русифікованих українців, що після «воз'єднання» вони мають усе, про що тільки можна мріяти. А керовані Кремлем міграційні заходи поступово досягли рівня «переселення народів».

Спираючись на постулати вчення про «зближення та злиття націй», на одноканальну зомбуючу пропаганду, **русифікатори будували свою політику таким чином, щоб українці просто перестали відчувати потребу в українській мові, тому що в житті скрізь і усюди повинна була владно вимагатися російська.**

У цей період радянська імперська практика успішно вибудувала систему беззастережної фактичної і формальної переваги російської мови в житті України, що не тільки нічим не обмежувалася, але й планомірно підсилювалася наймогутнішими за всю історію України міграційними потоками, організованими московською владою. З урахуванням активного і широкого вторгнення ЗМІ й т. зв. масової культури в життя людини вплив русифікації набував з кожним роком все більш інтенсивного характеру, а російська мова отримувала все більш *непропорційно широке поширення* в Україні.

Образно кажучи, в пост-сталінський і застійний період в українському суспільстві була реалізована та концепція русифікації, яку ще в часи Валуєва й Олександра II висунув флігель-ад'ютант російського царя барон Корф як альтернативу прямій забороні української мови і культури. Він пропонував підходити до русифікації

¹²² В основному за І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація? (ІД.ІР) Мюнхен, 1968, гл. «Русифікація і механізм русифікації», «Рівність фактична і рівність формальна».

«творчо»: не забороняти українські книги, а наводнити «малоросійські губернії» значно більш дешевими книгами на «общерусском языке», не забороняти українофільський рух, а підсилити міграцію робочої сили на українські землі з центра Росії.

Механізм русифікації неухильно діяв у різних сферах життя, що усе більше централізувалися і, відповідно, ніби природно вимагали використання російської мови. На протязі 60 років, аж до розпаду Союзу, радянська компартія, центральні, а за ними й республіканські органи влади регулярно й методично приймали рішення, нормативні й законодавчі акти, які вимагали боротися з «українським націоналізмом» і невпинно розширювали в союзних республіках права і привілеї російської мови на протигагу мовам народів цих республік, і зокрема, українській мові, як мови українського народу в Україні. *Найбільш важливі рішення у цій сфері та звітність по них йшли під грифом «секретно» і «цілком секретно».*

Так, в Україні на повний відкуп російській мові було віддано:

1. Офіційне державне, партійне, комсомольське, профспілкові і практично все громадське життя. Всупереч постановам і рішенням часів «українізації», зокрема ВУЦВК і РНК УРСР від 1 серпня 1923 р., діяльність у цій сфері велася російською мовою, за деякими виключеннями типу публічно-представницьких заходів, що носили, як правило, змушений або оперетковий характер (ювілейні знаменитих діячів культури і т. п.).

Спроби використовувати українську мову або «присоромлювались», або напряду заборонялися «старшими» товаришами. Так, одного разу, вже в якості генсека Леонід Брежнєв відвідав одну з нарад в ЦК КПУ, яку Володимир Щербицький вів українською мовою. Брежнєв зробив серйозне й однозначне зауваження Щербицькому, після чого російська мова в Україні остаточно зайняла місце мови «внутрипартійного спілкування».

2. Економіка і господарське життя. З урахуванням концентрації під прямим управлінням і контролем Москви 93% всього економічного потенціалу України, ці сфери обслуговувалися, практично тільки російською мовою. Всі дотогочасні постанови і рішення про забезпечення роботи господарських органів мовою республіки, у т. ч. X з'їзду РКП(б), залишилися на папері.

3. Преса, книга, друк, читацький ринок. Були створені умови для панування російської книги і друку в Україні. Книжкова продукція України складала жалюгідну частку у всесоюзній. Так, наприклад, протягом 1959–1963 рр. – близько 1/10 назв і тиражів, тоді як населення УРСР складало 20% від населення СРСР і УРСР повинна була давати хоча б 1/5 книжкової продукції, тобто вдвічі більше, ніж давала.

З 1958 р. український друк практично не збільшував свої обсяги. Але і з цієї непропорційно маленької продукції українських видавництв більше половини назв і майже половину тиражу складала російськомовна книга. Українська книга давала менш половини назв і не набагато більше половини тиражу, та й то за рахунок художньої і масово-політичної літератури.

Ще гірше було з періодичними виданнями. Частка України за назвами у процентному відношенні до всесоюзної кількості знижувалася, наприклад, з 11,4 % у 1950 р. до 6,5 % у 1963 р. Але і серед цих видань, здійснених в Україні, лише біля половини виходило українською мовою. Так, україномовні періодичні видання в СРСР склали в 1963 р. лише 3,3 % назв (130 з 3912) і близько 4 % накладу при більш ніж 17 % українського населення в СРСР (різниця від чотирьох до п'яти разів).

Революційне вторгнення в життя суспільства масової преси, радіо і телебачення докорінно змінило все, вони стали ефективним засобом русифікації.

4. Вища, середньо-технічна освіта, професійне навчання.

При вступі до вузів діяла система твердої мовної дискримінації для українців. От як описував її Іван Дзюба: «...житель м. Одеси С. Караванський за аутентичними документами встановив, що до Одеського політехнічного інституту в 1964–1965 рр. вступило тільки 43% українців, що зовсім не відповідає відсоткові українців в УРСР і навіть у тій самій Одесі. Проаналізувавши відповідний документальний матеріал, С. Караванський встановив, що внаслідок дискримінаційного порядку прийому, що утруднює вступ до вузів випускникам українських шкіл (на конкурсний іспит у вузах України виносяться російська мова та література, а українська тільки в гуманітарних, що створює переваги для росіян та випускників російських шкіл; вступні іспити зі спеціальних дисциплін ведуться у переважній більшості випадків російською мовою), процент прийому відносно поданих заяв вищий для росіян і нижчий для українців; з 1126 українців, що подали заяви до вступу в Одеський політехнічний інститут в 1964 р., прийнято 453, тобто 40%, а 1002 росіян прийнято 477, тобто 46%».

На підставі цих та подібних даних С. Караванський подав клопотання прокуророві УРСР з проханням притягнути до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР Даденкова Ю. М. за ст. 66 КК УРСР, що передбачає покарання за порушення національної та расової рівноправності. Результат «не замедлил сказаться». С. Караванського заарештували».

У 1978 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення й викладання російської мови в союзних

республіках» (як водиться в таких випадках, вона йшла під грифом «секретно»). ЦК КПУ і вся система освіти в Україні відреагували на нього відповідним чином. В українських вузах, зокрема, почалася методична робота з придушення української мови там, де вона ще функціонувала. Так, було визначено «Перелік спеціальних дисциплін, які викладаються російською мовою», куди увійшли майже усі непов'язані з українською філологією базові дисципліни. І цей перелік поновлювався щорічно. У такому порядку російщенням були охоплені усі вузи, технікуми, училища, в яких викладання частково велось українською мовою. Заходи, скеровані на вилучення української мови з навчального процесу, набули широкого розмаху і стали вельми популярними серед українофобів та їхніх прислужників. Із спеціальних кафедр вони поширили процес русифікації на загальнотехнічні, природничі, загальноосвітні кафедри.

Ця постанова та республіканські розпоряджувальні документи, що витікали з нього, передбачали й масу інших заходів, вони вимагали «конкретних» справ і «конкретних» звітів з місць. Навіть та незначна частина документів, якими сьогодні користуються дослідники процесів радянської русифікації, переконливо підтверджують, що Мінвуз УРСР, виконуючи волю ЦК КПРС, мінвузу СРСР і ЦК КПУ, відверто займався русифікацією навчального процесу. Як результат, вища, середньо-технічна освіта, професійне навчання практично усюди велися тільки російською мовою. За винятком ряду гуманітарних факультетів, насамперед пов'язаних з українською філологією.

«Викладачів, котрі продовжували читати українською мовою, викликали в навчальну частину для неприємних розмов, – згадує доцент Українського державного лісо-технічного університету В. Попович. – На них робили тиск через деканати та завідувачів кафедр і навіть вдавались до відкритих погроз звільнення з роботи».¹²³ Якщо у 1946 р. в УРСР вийшло 106 назв навчальної літератури для вузів, з них 90 – українською, 16 – російською мовою, то у 1980 р. відповідно 38 – українською і 422 – російською.¹²⁴

5. Середня освіта, середня школа.

Пригадайте, коли постановою від 19 квітня 1927 року ЦК КП(б) У ввів навчання російській мові в усіх школах в Україні, з яких, як тоді передбачалося, повинно було стати в майбутньому українськими не менш 95%, ЦК одночасно зробив застереження, що «це ні в якому разі не може бути прикриттям для спроб утворити для

¹²³ В. Попович. Як нас вчили російської. «Молода Галичина», 15 лист. 1990 р. Цит. за ВЛ.КЩК., с.549.

¹²⁴ Преса Української ССР. 1918-1980. Харків, 1981, с. 87. Цит. за ВЛ.КЩК. с.549.

російської культури на Україні панівного положення, що вона мала за царату».

Але вже в грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР скасувала *навіть обов'язковість вивчення мов союзних республік у їх школах*. Наслідуючи їй, Верховна Рада УРСР 17 квітня 1959 р. прийняла постанову, у відповідності до якої у російських школах в Україні вивчення української мови стало необов'язковим і здійснювалося «за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів». У той же час в українських школах вивчення російської мови було обов'язковим.

При виборі, у яку школу, російську або українську, віддавати дитину, батьки, усвідомлюючи, що згодом у вузі синові або дочці все одно прийдеться переучуватися по-російськи і що після вузу вся його подальша кар'єра буде пов'язана з російською мовою, звичайно, віддавали його в російську школу. Як результат, якщо у містах України в 1926 р. в українських школах училося 97%, то в 1958 р. лише 21% дітей У цьому ж 1958 р. в столиці України Києві тільки 22 000 учнів було в українських школах і 61 000 – в російських. У цілій низці великих міст Сходу і Півдня України українські школи стали нараховуватися буквально одиницями. Українські школи були «витиснуті» в села, що ефективно слугувало підтримці порочної ідеї про сільське призначення української мови і культури.

У 1983 р. було прийнято постанову ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах і інших навчальних закладах союзних республік». Звіти про виконання зазначеної постанови йшли з Києва в Москву під грифом «секретно». Використовуючи цю постанову, русифікатори продовжили зміцнювати і без того міцні позиції російської мови в Україні за рахунок української – як мови українського народу. Зокрема, було розширено навчальні програми з російської мови в українських школах, профтехучилищах і технікумах, зроблено розподіл класів і груп на підгрупи, збільшено кількість шкіл з поглибленим вивченням російської мови, введено факультативні заняття для 295 тис. учнів, збільшено тиражі дитячої літератури російською мовою і наочних матеріалів з російської мови для українських дитсадків, посилено пропаганду російської мови в ЗМІ, підвищено ставки зарплат для вчителів початкових, російського мови і літератури 4–10 класів, збільшено фонд для підвищеної стипендії студентам, що займалися за фахом «російська мова і література».¹²⁵ І після цього хтось може говорити, що для панування російської мови не створювали преференцій?

¹²⁵ Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. К., 1997, т. 2, с. 508-511.

В результаті в 1989 р. при тому, що 64,7% громадян УРСР назвали рідною мовою українську, тільки близько 48% послали дітей в українські школи (у 50-і роки цей показник знаходився на рівні 70%).

6. Дитячі сади і дитячі ясла. Так само як і школи, дитячі сади і ясла у містах, за деякими виключеннями, були російськими.

7. **Армія.** Виступала як безумовний важіль русифікації.

Міста і післявоєнна мегаміграція

У цей період міста перетворилися в гігантську русифікаторську «м'ясорубку». Справедливі з історичної т. з. плани дерусифікації українських міст так і не були здійснені, в них ще сильніше затверджувався дух переваги російської культури і російської мови, зневага до української мови і культури.

При чому за період після того, як з української мови була знята офіційна заборона, на цей момент уже пройшло стільки часу, якого цілком вистачило, щоб, наприклад, латиські, угорські і чеські міста покінчили зі спадщиною германізації і набули власного національного обличчя. Українські ж міста за цей час були ще більше зрусифіковані. Це відбувалося з кількох причин, зокрема:

– У великих містах концентрувалися силові центри і механізми русифікації, вони концентрували русифікаторський дух, що передався в спадщину від великоросійського шовіністичного міщансько-чиновницького середовища, яке склалося в період Російської імперії.

– Після Другої світової війни українські міста і райцентри прийняли удар наймогутнішої міграційної хвилі з Росії, що може порівнюватися з античним переселенням народів. З урахуванням розмірів території і власного населення України *цей процес варто назвати не міграцією, а мегаміграцією або гіперміграцією*. Мільйони українців були знищені голодом у ході геноциду 1932–1933 рр., багато сотень тисяч були репресовані і вислані, мільйони були знищені під час Другої світової, мільйони потім були відправлені з України по всьому Союзу за набором переселенських органів, за розподілом вузів і технікумів, за комсомольськими путівками та призовами, на казахстанську цілину. Але при цьому **чисельність росіян в Україні в післявоєнний період збільшилася більш ніж в чотири рази – на 8,5 мільйонів людей (!)** – і досягла 11,36 млн жителів.

Гіперміграційна політика здійснювалася не тільки по відношенню до України. В Естонії частина естонців протягом післявоєнних десятиліть внаслідок таких же процесів скоротилася від більш ніж 90% до ледве більш 60%, а латиші взагалі опинились на грані того, щоб залишитися національною меншиною у власній республіці. І

тільки великі масштаби України якось пом'якшували наслідки політики «великого плавильного котла», але, з огляду на дві сотні років прямої русифікації, вони стали вбивчими для української мови і національної самосвідомості українців.

– Російськомовні неукраїнці (в основному росіяни), як і в часи російської імперії, посилено поповнювали *впливовий* міський прошарок управління і керівників і, переїжджаючи в Україну, привозили сюди і свої команди. У цей же час українців з вищою освітою за розподілом і «путівками» масово направляли у зворотному напрямку – працювати і жити в інших республіках.

Нагадаю, що при цьому переселені та депортовані українці та їхні діти були приречені в Росії на тотальну русифікацію *в умовах заборони української школи, друку та національно-культурного життя*. А от росіяни, що переселялись з Росії в Україну, отримували тут найсприятливіші умови, які були створені для них та для російської мови в усіх сферах.

Таким чином, у 70–80-і рр. русифікація невблаганно почала наповзати на малі містечка і сільські районні центри. Тим самим імперія почала руйнувати «нервові центри» української етно-мовної системи, яка за межами великих міст продовжувала до цього доволі успішно функціонувати, незважаючи на катастрофічні втрати, спричинені голодомором та депортаціями всіх видів. Але вже у 70–80-х рр. мільйони українських хлопців і дівчат, що перебиралися сюди на роботу, попадали у тверду іншомовну систему, через рік-два вони втрачали свою рідну мову і починали говорити на суржику або російською мовою. Найбільш негативно за своїми наслідками ця тенденція виявила себе на Донбасі та деяких областях Півдня.

У колодках застою

У роки застою особливої сили досягла примусова нівеляція української культури до містечкового масштабу. Був встановлений самий щільний контроль за будь-яким творчим новаторством, на яке навіть у Росії дивилися набагато більш ліберально. Грубому тиску піддавалися в першу чергу діячі української літератури, мистецтва і журналісти, що демонстрували здатність створювати конкурентноздатну «продукцію» в зрусифікованих містах.

Яскравий приклад – розповідь знаменитого українського кінорежисера Олега Фіалко про те, чому його фільм «Повернення Батерфляй», який спершу нашумів і сприймався у цей період на ура, було в решті оголошено Політбюро ЦК КПРС антирадянським: «У Москві мене позбавили ілюзій: «Якби цей фільм ви зняли на

«Мосфільмі», свердлили б дірочки для орденів». Роз'яснили: те, що дозволено «Мосфільму», не дозволено студії Довженка. Про партизанів знімати можна, а та ж сама класика, хоч вона була й загальносоюзною, залишалася прерогативою Росії. Щось соціально гостре – тим більш не для України».¹²⁶

Як уже констатовалося, у цей період русифікатори бачили свою задачу «не в тім, щоб забороняти говорити українською мовою, а в тім, щоб зробити так, щоб люди самі не хотіли...». Але незважаючи на це, у великих містах у середовищі, що не належить до «представницької» літературно-художньої інтелігенції, вони не гребували прямими обмеженнями і локальними репресіями для того, щоб не дозволити українському національно-культурному життю самостійно дати неконтрольовані паростки і пробити дорогу в реальне життя.

От як згадує про це явище один з випускників філософського факультету Київського університету 70-х років: «Зі мною учився студент на прізвище Сандуца. Він був примітний тим, що в часи, коли все українське, м'яко кажучи, не віталосся, завжди говорив тільки українською, ніколи не переходячи на іншу мову. Здавалося б, ну, що отут дивного? Українець розмовляє своєю рідною мовою. Точно так само поводитися росіяни: вони завжди і скрізь говорили тільки по-російськи. І ніяких претензій до них не виникало.

А вищезгаданого Сандуцу усе ж таки викликали в 1-й відділ і попросили перейти на «великий, могутній і вільний». М'яко так, ненав'язливо. Однак, з огляду на авторитет відомства, рекомендація була більш ніж переконливою. А потім ця людина взагалі кудись зникла. Подальша його доля невідома.

Він демонстрував свою «українськість», своє національне «я» так, як це робили росіяни. Але, що можна Юпітеру, того не можна «бику». Його абсолютно нормальна для всіх народів національна поведінка була сприйнята як знак, символ агресії. Він повівся так, як українцеві поводитися в СРСР, у Російській імперії було «не положено». Узяв не за чином, не за національним чином. Його поведінка, яка порушувала національну норму для всіх «нерусских», сприймалася як образа, порушення встановленого порядку і як агресія проти носіїв російської мови».

При бажанні з подібних спогадів можна написати важелезну книгу. А в цілому, у цей період українська мова, по суті, була вигнана з внутрішніх сфер життя України, і ті нечисленні жителі країни, що користувалися нею в містах, як правило, були об'єктом презирства, глузування або поблажливо-зарозумілого відношен-
¹²⁶ Л. Журавлева. Песнь о вешем Олеге. «Зеркало недели», № 24(603), 24-30 июня 2006 г.

ня. Як наслідок, чимало українців були виховані системою русифікації в такому дусі, що їм треба соромитися української мови, вважати її другосортною і безперспективною. Багато українців в таких умовах перейшли на використання російської мови, «щоб не виділятися».

Будь-які ж спроби говорити про національні проблеми, що існують в Україні, були зведені до рангу крамоли і нібито «націоналізму», до яких система генерувала осуд і застосовувала всі види переслідування. Багато українських дисидентів почали свою «кар'єру», просто відстоюючи своє право просто говорити на своїй Батьківщині своєю рідною українською мовою (як це робив вищезгаданий студент Сандуца). В 1975 р. Василь Стус у відкритому листі до Івана Дзюби написав: «...нас розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності».

Але було в цей час і два позитивних процеси в суспільному житті, що створювали надії і передумови для зміни ситуації в майбутньому на кращу сторону за певних умов.

Перший. Певний період у великих містах Західної України на додаток до активного міграційного заселення росіянами існували обмеження на поселення українців. Але після їхнього усунення ці міста цілком «українізувалися» самі собою, зберігши для України невеликі острови національного міського життя і не давши остаточно маргіналізувати українську мову шляхом її повного доведення до рівня «сільської балачки».

Другий. В часи Хрущова, після припинення репресій об'єктивно почався процес створення місцевої української бюрократичної еліти. Москва, звичайно ж, постійно генерувала острах, і якийсь інструктор або заступник завідуючого відділом ЦК КПРС мав в Україні більше влади, чим всемогутній за місцевими мірками керівник області. Тому багато місцевих українців-працівників райкомів, обкомів і ЦК КПУ не допускали навіть думки про якусь там незалежність України, привселюдно таврували і Петлюру, і Бандеру. Однак вони з жалем безсило дивилися на повільне, але вірне знищення української мови.

У Києві, як і раніше, продовжували «рубати пальці» у тих випадках, коли в Москві обмежувалися тільки «гризінням нігтів». Перший український комуніст Петро Шелест, що спробував виявити самостійність, був швидко знятий зі своєї посади. Володимир Щербицький, що його замінив, проводив більш гнучку політику: з одного боку, він вірно служив Москві і давив будь-які паростки «націоналізму» (а разом з ним і українства), з іншого боку – розвивав

українську національну бюрократію, що поступово брала під обмежений контроль деякі сфери життя у своїй власній республіці.

А чи був хлопчик «Дружба»?

Так працював конвеєр повільного, але вірного умертвіння української мови і, відповідно, умертвіння самого українського народу. Деякі читачі можуть з обуренням запитати: «А как же дружба народів? Ведь мы же дружили!». Так, незважаючи на фактично презирливе ставлення до української мови і прогресуючу русифікацію, ми «дружили», у сенсі – разом працювали, ділили застілля, вважалися представниками братерських народів і не били один одному пику на національному ґрунті. **Але це була усього лише дружба між людьми конкретних національностей, що є справою доброю, потрібною і корисною за всіх часів.** І давайте, українці і росіяни, і надалі дружити, святкувати разом свята, разом трудитися і жити.

Але в історичному розрізі, у розрізі відносин між двома народами це не можна назвати «дружбою». Яка ж це «дружба», якщо один народ (нація) постійно росте, збільшуючись кількісно і зміцнюючись якісно за рахунок іншого народу, а другий – ледь встигає підтримати свою чисельність на рівні, що був зафіксований сотню років тому, та й ще динамічно і вірно здає свою мову на користь мови «братерського» народу?

Якщо в підтвердження цього потрібна «кричуща» статистика і за цей період на доповнення до попередньої, то будь ласка:

	Росіяни		Українці	
	Кількість	Зростання	Кількість	Зростання
1959 рік	114,1 млн		37 млн	
1989 рік	145,2 млн	27,3% *	44,19 млн	18 % *

Таким чином, з 1913 р. по 1989 р., тобто за 75-літній період найбільш інтенсивної «братерської дружби», приріст чисельності росіян склав 101,7%, а українців – всього 33,9%. В три рази менше!

При цьому всі післявоєнні переписи фіксували постійне зменшення частки українців у складі населення самої України (76,8% – 1959, 74,9% – 1970, 72,7% – 1989) і постійне збільшення частки росіян (16,9% - 1959, 19,4% – 1970, 22,1% – 1989).

Ідеологічні кліше імперських і радянських часів настільки «замутили» свідомість частини і українців, і росіян, що часто-густо їм важко сприйняти об'єктивну інформацію про реальні результа-

ти взаємного контакту наших народів. Наша свідомість невпинно скочується до оцінки відносин між нашими народами як до оцінки взаємних стосунків між окремими пересічними людьми, в той час як **народи – це перед усім системи, етнічні системи**. І позитивні чи негативні результати їх взаємодії, чи «дружби», оцінюються не літрами спільно випитої горілки і з'їденої закуски, а тим, **яку життєву тенденцію демонструє кожна з цих етнічних систем в результаті взаємного контакту**. В цьому плані вся вищенаведена інформація абсолютно чітко свідчить про те, що в ході активної взаємодії з російським народом, російською етнічною системою, український народ (українська етнічна система) потерпав від невпинного примусового розмивання і етнічної деградації, а саме:

– поніс серйозні відносні втрати чисельності (від співвідношення «1 українець на 2 росіянина» до співвідношення «1 українець на 3 росіянина»);

– поніс серйозні абсолютні втрати чисельності (тільки в 1959 р. в Україні було перевищено рівень чисельності населення, що існував до Першої світової війни);

– в канун 2-ї світової війни поніс жорстокі втрати у результаті одномоментного примусового етноциду (русифікації) українців в місцях компактного проживання в Російській Федерації, в результаті якого, звичайно, укріпилася й збільшилася етнічна система росіян;

– під тиском посилюваної міграції з Росії, яка контролювалася і заохочувалася Москвою, невпинно зменшував власну частку в населенні самої України на користь російської етнічної системи (російського народу), при цьому невеликі україномовні міста і райцентри, що за межами великих міст залишались «нервовими» центрами української етно-мовної системи, поступово, один за одним ставили російськомовними, що руйнувало саму цю систему;

– під пресом офіційної та напівофіційної русифікації невпинно втрачав власну мову на користь мови російського народу (російської етнічної системи).

Але навіть у плані відносин і дружби між людьми конкретних національностей мені хотілося б представити в одній зв'язці два витяги з двох різних книг. Перший – зі словника Ушакова 1938 р. випуску про слово «хохол», що трактується в ньому як «українець» у вустах шовіністів-великоросів.

Другий витяг стосується біографічних спогадів Левка Лук'яненка про період його навчання в Москві. Він написав наступне: «За п'ять років мене сім разів у Москві образили «хохлом». Кожен із цих сімох був моїм колегою і називав мене хохлом у доброго

гуморі так собі, між іншим, переходячи від одного слова до іншого. Я влучав момент і точно в його ж доброзичливому тоні називав його кацапом. І тут ставало несподіване: мій добрий колега різко зупинявся, повертався, витріщувався на мене, наче на якогось марсіанина, і кидав:

– Та ти націоналіст! Я й не знав...

– Чого це націоналіст?

– Ну, а як же!

– Називати хохлом можна, а кацапом не можна?!

– Ну, та так же прийнято...

– Прийнято ображати національну гідність українців?

– А у вас є ця національна гідність? А я й не чув про таке...

Кожного разу діалоги не мали довшого розвитку. Кожного разу ми розходилися холодно. Жоден із цих сімох колег не забув випадку і не підійшов до мене до самого закінчення університету.

Після першого такого випадку я почав уважніше придивлятися під цим кутом зору до майбутніх юристів – російських інтелігентів, потенційних творців національної політики Союзу РСР. І побачив, що національна зверхність державної багатовікової імперської нації так глибоко просякла свідомість російських людей, що нерівність вони сприймають за рівність, а рівність сприймають за нерівність.

Для всіх сімох моїх колег рівність полягала в тому, що вони мене називають хохлом, а я мав би пропускати образу крізь вуха і продовжувати розмову в попередньому товариському тоні. Коли ж я на образі відповів образою, тобто поставив наші взаємини на основу справедливості, вони сприйняли такий хід не за вияв справедливої рівноправності, а, навпаки, за вияв порушення справедливої рівноправності.

Взаємини росіянина й українця вони уявляють як взаємини вершника і коня: з погляду вершника справедливо, що він на коні, з погляду коня справедливо, що вершник на його спині. Гармонія пари «вершник – кінь» полягає в тому, що кожен виконує свою природну функцію і має користь від взаємодії: вершник має засіб пересування, кінь має сіно від вершника. Все о'кей! І коли цей кінь, тобто хохол, раптом хоче стати людиною, це смертельно ображає великороса, і він гнівно виголошує присуд: «Націоналіст!» – щиро не помічаючи, що, власне, він є націоналіст».

Висновки і коментарі, як кажуть, зайві, крім одного: у своєму житті кожен з нас начувся «хохла» не одну сотню разів, а то й більше, і кожен з нас продовжує його чути і знає, що реакція наших російських співрозмовників на «кацапа» буде майже аналогічної, як у тих випадках з Левком Лук'яненком.

Нагадаю також, що асиміляція росіянами українців на відміну від асиміляції якихось народів в інших імперіях мала одну дуже специфічну рису. Вона завжди проходила під гаслами «любви великороссов к Малороссии» (в Російській імперії) чи «братской дружбы русских и украинцев» (в СРСР). Таких методів не застосовувала жодна інша колоніальна імперія, де процеси примусової асиміляції підвладних народів могли бути навіть суттєво менш жорстокими та інтенсивними, але де ніколи колонізатор (він же асимілятор) не розпинався в любові до своєї жертви етнічного поглинання.

Можливо, ця своєрідна збоченість асиміляції має глибокі корені, що гніздяться в особливому відношенні влади і народу, яке сформувалося в Росії в епоху Івана Грозного і закріпилося в період правління його достойного учня Йосипа Сталіна. Івану Грозному дуже подобалось, щоб жертви його кривавих діянь, його свого роду витонченого насильства розпинались в любові до нього і демонстрували йому свою вдячність і шану за страждання. Сталін, який уважно вивчав історію правління Грозного і його злодіянь, також успішно використовував цю збочену форму деспотизму – жертви «батька народів» від усього серця дякували йому за страти і репресії.

Тому, якщо Ви, шановний читачу, хоч трохи знайомі з поняттям нейро-лінгвістичного програмування, то для Вас буде очевидним, що в умовах одноканальної імперської пропаганди **в Україні фактично відбувався процес нейро-лінгвістичного програмування цілої нації, цілого народу.** У ході цього процесу в українців до глибинних понять «любви», «дружби», «братерства» (в даному випадку по відношенню до іншого народу – росіян) було майстерно й успішно прищеплено образи відмови від своєї мови на користь чужої (російської) і образи ганебності опору асиміляції.

Ці образи продовжують діяти і сьогодні, адже «братня» метрополія, всуваючи українцям колоніальній ошийник, що блищав вульгарним кованим металом, зуміла езуїтськи переконати їх, що цей ошийник є безцінний «братерський» подарунок, «шикарне намисто», і великий гріх – його не надіти, і ще більший гріх – зняти. «Братня» метрополія у кінці XVIII ст. в прямому сенсі наділа рабський ошийник на українців, коли вона перетворила на безправних кріпаків мільйони тих, хто власною шаблею вибив свободу у польських панів. І цей ошийник був надітий їм на шию тільки за умов і не інакше, як під шарманку безсоромної гіпнотичної брехні про «братню любов», про захист православ'я і про вірність слову, що було колись дане московському православному монархові. За влучним визначенням Івана Дзюби, російський колоніалізм «сягнув вершин фарисейства і цинізму у використанні найблагогороднішої фразеології для найпідліших справ».

Ви, звичайно, читаючи цю книгу, можете подумати: «Та що ж, цей автор хоче посяяти ненависть українців до росіян, чи що?». Нічого подібного – я закликаю всіх українців любити росіян як слов'ян і як наших етнічних братів. Але (!) **любити росіян – не означає замовчувати темні сторінки в історії взаємин Росії і України та відмовлятися від своєї мови на користь російської.** А весь побудований на історичних фактах опис процесу русифікації викладено мною з однією метою – щоб після читання попередніх глав, для кожного читача, для кожного російськомовного українця стала абсолютно очевидною та думка, що була проголошена на початку цієї книги. А саме: **ніякого «добровільного переходу частини українців на російську мову» ніколи не було і у згадці.** І всі викладені в їхній історичній послідовності факти підтверджують це.

Ці факти – вперта річ. Тому я також закликаю усіх росіян по-новому подивитись на історію взаємовідносин наших етнічних систем. Це допоможе росіянам (особливо – з Росії) зрозуміти поки «незбагненні» для них феномени спокійної та мовчазної підтримки, яку надає значна частина російськомовних українців процесу відродження української мови, і того майже фізичного відчуття болю, яке передалося нам від наших дідів та батьків, що пережили голодомор 1932–1933 рр. Це допоможе нам краще розуміти один одного.

Але все ж таки ми впритул підійшли до того, якими шляхами можуть і повинні бути здійснені відродження української мови і захист російської мови в Україні. І, звичайно ж, насамперед давайте поговоримо про захист російської мови.

2. Захистимо російську мову!

В тенетах «політ-захисту»

Звичайно, варто знову підкреслити: просто *вести мову про якийсь абстрактний захист російської мови як такої – абсурдно*, оскільки ця мова використовується в Україні двома різними етнічними групами населення – етнічними росіянами і т. зв. російськомовними українцями, до яких належить і сам автор цієї книги. Закони України також пропонують не просто захищати якусь там абстрактну мову, а захищати право конкретних народів (етносів), національних меншин на використання своєї національної мови. З цієї причини, відділивши зерна від плевели, давайте поговоримо *про захист російської мови, як насамперед мови конкретної націо-*

нальної меншини в нашій країні – мови етнічних росіян - громадян України.

В цьому сенсі треба чітко розуміти, що ті політики, які сьогодні обіцяють своїм прихильникам добитися для російської мови статусу другої державної, вільно чи невільно виглядають як політичні «кидали». Проблема в тому, що вони *ніколи* не зможуть законними методами домогтися відповідних змін в Конституції України. Бо ця ідея ніколи не збирала навіть простої більшості в Верховній Раді, а не те що конституційної, і цього не зміг свого часу домогтися навіть Леонід Кучма, який досить довго мав ледь не абсолютну владу в країні.

Тому ззовні ситуація виглядає так, ніби вирішення реальних проблем, з якими стикаються етнічні росіяни, цих «політ-захисників» турбує менш за все. Хоча, щоб реально продемонструвати зворотне, їм вже давно було треба скористатись законодавчою нормою про місяця компактного проживання росіян як нацменшини, про забезпечення у них їхніх мовних прав і реалізувати її. Запевнюю, для такого підходу в лавах навіть «найнаціоналістичніших» з українських націоналістів не було б ніяких заперечень, бо він абсолютно вписується в чинну законодавчу базу.

Однак ніхто з «політ-захисників» російської мови цим і не думав займатися. І тому збоку здається, що ці «політ-захисники» насправді не зацікавлені у вирішенні цієї проблеми. Здається, що їх цікавить перед усім політичний нон-стоп, за якого можна нескінченно розмахувати гаслами про статус другої державної для російської мови. Адже завжди можна в черговий раз включити цю вимогу в передвиборчу програму й в черговий раз отримати від електорату голоси.

Обважнює ситуацію те, як у 2006 р. відбувалося в деяких областях «проголошення» російської мови регіональною. Воно було здійснене не як акт, покликаний конкретизувати механізми реалізації законодавства України щодо мов, а як політична дія, покликана продемонструвати міцність контролю «політ-захисників» над певними регіонами України і їхню здатність протистояти тодішній центральній владі. І щоб там не заявляли ініціатори цих «проголошень», ззовні все виглядало так, ніби їхня реальна довгострокова стратегічна мета – це заміна у частині регіонів державної української мови «регіональною» російською мовою у функціях, закріплених за державною українською мовою законодавством України.

Адже в умовах правової непоінформованості регіональних політиків і місцевого населення ці «проголошення» створили невинуватану ейфорію та ілюзію можливості використання регіональної мови як альтернативи мові державній. Абсолютна більшість з тих,

хто голосував в цих обласних радах за «регіональний статус» російської мови, і в очі не бачили Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (надалі – Хартія), на яку вони посилались, а також Закону України про її ратифікацію.

«Проголошанти» абсолютно не усвідомлювали того, що в об'єднаній Європі, на Хартію якої вони посилаються, визначення статусу мов є прерогативою центральної влади, а не ситуативної більшості в місцевих органах самоврядування. Крім того, якби ж вони бачили і читали Хартію, то знали б, що:

1. Згідно Хартії регіональних мов або мов меншин, охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин **не повинні зашкоджувати офіційним мовам (тобто державній українській мові у випадку України) і необхідності їх вивчати.**

2. Згідно Закону України про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, при застосуванні положень Хартії заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не вважаються такими, що перешкоджають чи створюють загрозу збереженню або розвитку мов, на які, відповідно до статті 2 цього Закону, поширюються положення Хартії. Тобто згідно цього Закону, **чинне законодавство України щодо української мови як державної і, відповідно, її використання, не можуть обмежуватись використанням будь-якої регіональної мови, зокрема російської.**

3. Надання російській мові статусу регіональної в будь-якому регіоні означає не заміну державної української мови регіональною російською, а *додаткове, паралельне* вживання останньої *поряд* з державною мовою *по деяких функціях* у суворій відповідності до чинного законодавства. Згідно реального змісту положень Хартії і з огляду на реальні масштаби і форми використання російської мови на Сході України, **проголошення російської мови регіональною не додає їй ніяких додаткових функцій, яких би вона реально не мала на теперішній час** (крім можливості публікування органами місцевого самоврядування своїх офіційних документів також і регіональною російською мовою).

4. Також слід зазначити, що **надання статусу регіональної російській мові не може розповсюджуватись на будь-яку область цілком, бо:**

– згідно чинного Закону України про ратифікацію Європейської хартії в Україні, **положення Хартії застосовуються саме до мов національних меншин України**, а реалізація їхніх прав, згідно чинного законодавства, здійснюється у **місцях компактного проживання цих нацменшин;**

– тим населеним пунктам і районам, що не є місцями компактного проживання цих нацменшин і що тим більш користуються державною українською мовою, російська мова не може нав'язуватись у якості регіональної.

Для засліплених «успіхами регіоналізації» підкреслюю, що більше половини, чи біля того, районів Дніпропетровської, Запорізької і Херсонської областей в чистому вигляді є етнічно українськими і україномовними. І прийняття «рішень» про проголошення російської мови регіональною для цілої області **порушує права цих україномовних районів** і для них означає нове нав'язування російської мови і русифікацію на новий манер – на регіональному, обласному рівні.

Тим же, хто розраховує на незаконне проголошення російської мови регіональною там, де її нібито «більшість» вважає «рідною» (а не в місцях компактного проживання російської нацменшини), ми повинні чітко дати зрозуміти, що для нас такий варіант є апіорі неприйнятним. Також апіорі неприйнятним є варіант, за якого окремі політичні сили, не маючи можливості зробити російську мову другою державною де-юре, захочуть зробити її такою де-факто за допомогою законодавчих маніпуляцій. Це було б фактичним схваленням результатів двохсотлітньої політики русифікації, політики умиртвіння української мови як мови українського народу. Він був би плювком на могили наших предків і на могили тих, хто, відстоюючи національні права українців, загинув від рук імперських катів чи був позбавлений життя в добу голодомору и репресій.

Саме тому будь-які чергові законодавчі рішення з мовних питань в Україні можуть бути прийняті тільки після того, як до переважної більшості громадян України буде доведено повну інформацію про те, як і чому по відношенню до українського народу проводилася русифікація і які є її наслідки. В цьому плані **в оцінках періоду офіційної і напівофіційної русифікації та її наслідків українське суспільство має пройти той самий шлях, який воно пройшло в оцінках голодомору.**

Братерський обов'язок слов'янина

Всім громадянам України треба чітко зрозуміти, що якби російську мову було дійсно проголошено другою державною, то це б поставило хрест на існуванні української мови. Адже на момент отримання Україною незалежності українська мова в результаті більш ніж двох сотень років жорстокої русифікації опинилася на тій межі, за якою вона перейшла б в розряд вмираючих. І саме її

статус, як єдиної державної мови, дозволив зупинити цей фатальний процес. Щоб пересвідчитися в справедливості такої оцінки, давайте поглянемо на те, що трапилося з білоруською мовою після того, як російській мові в Білорусі було надано статус державної.

На момент проголошення незалежності Білорусі білоруська мова так само, як і українська, опинилася на смертельній межі стрімкого скочування до смерті, і статус єдиної державної мови на якусь мить дав їй шанс на виживання: на початку 90-х рр. почали відкриватися білоруськомовні школи, вони заповнювалися дітьми, білоруська мова входила в органи держуправління, в ЗМІ і т. д. Але недалекоглядне, популістське рішення про надання російській мові статусу другої державної повністю зруйнувало цей процес і звело практично до нуля перспективи білоруського народу зберегти свою мову в майбутньому.

В розпал т. зв. «білорусизації», в 1993–1994 учбовому році, 67,3% першокласників у Білорусі прийшли до школи, щоб вчитись на «матчынай мове». Однак в 1995 р. на референдумі білоруська і російська мови були «зрівняні» в правах. І вже в тому ж учбовому році було закрито 108 білоруськомовних шкіл, а відкрито 335 російськомовних. Ця динаміка продовжилася, і за вісім років російських шкіл стало більше на 1081, а білоруських – менше на 516. В 2002–2003 учбовому році, за даними Товариства беларускай мовы, на російській мові в Білорусі вчилися 73,6% школярів, а в Мінську – 93,6% учнів. За останніми даними, сьогодні в Мінську вчать на білоруській мові трохи більше п'яти (!) процентів дітей. І це замість майже 60% дітей, які навчалися білоруською десять років тому.¹²⁷

Учбовий рік	2001–2002	2002–2003	2003–2004
Мінськ	7,3%	6,4%	5,1%

Ця динаміка виявилася смертельною для білоруської мови, адже за даними ЮНЕСКО, мова знаходиться на межі зникнення, якщо нею розмовляє менше 30 відсотків дітей. Положення білоруської мови катастрофічне, але ніяких тривожних голосів з цього приводу із стану поборників «слов'янського братерства» не чути. Однак же, вмирає не якась там рідка мова малочисельного індіанського племені з далекої Амазонії – вмирає багатомільйонна слов'янська мова, яка свого часу була повноцінною і широко розповсюдженою.

¹²⁷ Р. Мурашкина, Н. Белохвостик. Первый раз в белорусский класс? «Комсомольская правда», 31 авг. 2004 г.

Тому абсолютно очевидно, що

**за умов сьогодення будь-хто в Україні,
хто добивається для російської мови статусу
другої державної, фактично добивається
смерті української мови**

Більшість українців, незважаючи на кілька сотень років зугарного імперського нейролінгвістичного програмування, бовванення і зомбування, все ж таки зберегли здатність до усвідомлення тієї небезпеки, яка нависла над українською мовою. Вони відкидають брехливі за своєю глибинною суттю гасла про необхідність сьогодні «рівних прав» для української і російської мов в Україні. В нашому випадку подібне «рівноправ'я» було б схожим на те, як би зрівняти в правах двох спортсменів, одного з яких (українську мову) багато років тримали в карцері на воді й хлібі і не виводили на прогулянки, а другому (російській мові) – у цей період забезпечили прекрасне харчування і організували регулярні тренування на кращих спортивних майданчиках.

Тому, якщо росіяни – дійсно брати-слов'яни для українців, то їхній братерський обов'язок – допомогти українцям відродити свою мову після сторіч її заборони і зугарного нищення. Допомогти насамперед чітким визначенням свого правового статусу і своїх прав. Допомогти також і конкретними справами, при тім, що права самих росіян при їхньому бажанні будуть забезпечені законодавчими гарантіями, розписаними до деталей.

Сформулювати «кінцеву формулу» мовної політики

Етнічні росіяни, за останнім переписом, складають у нас 17% від чисельності всього населення. Російську мову рідною називають майже всі росіяни в Україні, і всього лише 3,9% від їхньої загальної кількості, за даними останнього перепису, вважають своєю рідною мовою українську. При цьому росіяни проживають в нашій країні в основному в містах.

З т.з. дотримання прав на одержання інформації, на освіту і виховання своїх дітей, на спілкування і використання російської мови в побуті і на роботі, у росіян в Україні практично немає ніяких обмежень і існує повна свобода. У процентному відношенні частка російськомовних засобів масової інформації України, частка російськомовних, а також змішаних шкіл і дитячих садів набагато перевищує частку самих етнічних росіян у складі населення

України. Російська мова домінує в більшості обласних центрів і міст, на Півдні і Сході країни, російські ЗМІ практично необмежено поширюються в Україні.

Наприклад, візьмо результати опитування експертів на тему: «Чи доводилось Вам стикатись із проявами дискримінації у Києві за мовною ознакою?» (в % відповідей):

Варіанти відповідей	Дискримінація україномовних громадян російськомовними	Дискримінація російськомовних громадян україномовними
Так, достатньо часто	54,8	0,0
Так, але рідко	38,1	11,9
Не доводилося	7,1	88,1

Таким чином, стосовно російськомовних громадян, то 88% відповідей експертів засвідчили, що вони ніколи не стикалися з дискримінацією носіїв російської мови.¹²⁸

Звідки ж тоді лемент про обмеження прав, про «українізацію»? А лемент йде від того, що, з одного боку, багато етнічних росіян вже звикли до безмежного домінування їхньої мови в житті свого регіону, міста, підприємства, установи. І іноді звичайна поява української мови в тих сферах, в яких вона за часів СРСР і думати не сміла з'являтися, викликає в них здивування і дискомфорт, який логічно нічим не пояснюється. Багато хто з них в принципі згоден, що українську мову треба «відроджувати», але як вони підсвідомо собі представляють, це повинно відбуватися так, щоб вони самі цього не відчували, не бачили і, бажано, не чули.

Тому ще кілька років тому просту появу реклами і телепередач українською мовою частина росіян сприйняла як «українізацію», а тим більш їх дратувало збільшення (чи поява) україномовних шкіл, перехід на ведення документації, діловодства і т.д. Тоді у деяких з моїх російських знайомих мені доводилося бачити буквально фізичний біль на обличчі, коли вони в черговий раз дізнавалися, що, наприклад, у такому-то місці в нашому місті з'явилася зовнішня реклама українською мовою. Але ж у нас в місті українці становлять більшість, незважаючи на те, що за «традицією, що склалася», городяни говорять в основному російською.

Така, на жаль, реальна, але цілком природна, з урахуванням багатьох сторіч русифікаторства, реакція частини етнічних росіян на законне розширення сфери використання української мови, яке

¹²⁸ Г. Залізник. Мовна проблема в столиці за оцінками експертів. «Розбудова держави», № 1/6, с. 88. Цит. за В. Лизанчук. Не лукавити словом. Л., 2003. с. 156.

є історично справедливим з огляду на офіційну русифікацію, що здійснювалася протягом двохсот п'ятдесяти років.

Адже відродження української мови – це саме і є процес розширення її використання в різних сферах життя і суспільства в країні, де українці складають 78% населення. Маючи свою частку на рівні 17% і практично не маючи чистих «російських» регіонів, етнічним росіянам треба зрозуміти і прийняти, що не бачити і не чути української мови протягом практично всього свого життя, як це бувало в часи СРСР, їм більше не доведеться. Треба спокійно звикнути до того, що українська мова буде завжди десь поруч – там, де їй приписано бути згідно з функціями державної мови. Треба спокійно звикнути до того, що з часом вільне володіння українською державною мовою буде в Україні загальною реальністю, як володіння державною мовою у будь-якій іншій країні Європи і світу. Як сказано у Святому Письмі: «Кесарю – кесарево».

З іншого боку, практика радянського суспільного і державного життя привчила багато поколінь громадян нашої країни до того, що *перетворення у нас частіше за все робляться тотально, бездумно і з численними перегинами*. І багато росіян припускають, що в ході «відродження» української мови їх просто почнуть тиснути, українізувати і *примушувати* говорити українською мовою. Під час президентської передвиборчої гонки 2004 р. подібні настрої в середовищі росіян були не рідкісними (мені часто доводилося чути від деяких росіян навіть такі маревні міркування, що, мовляв, росіян будуть виселяти після перемоги Віктора Ющенка).

Тому **українська держава повинна раз і назавжди дати етнічним росіянам, як національній меншині, найтвердіші гарантії відносно їхніх прав на використання своєї мови в освіті, вихованні дітей, спілкуванні**. Ці гарантії повинні бути «залізними», щоб росіяни завжди відчували, що їм, їхньому національно-культурному життю нічого не загрожує.

Сьогоднішнє законодавство, звичайно, дає такі права, але декларативно. А воно, *законодавство, повинно максимально детально розписати процедури* реалізації нацменшинами, і насамперед росіянами, прав на використання своїх мов в місцях компактного проживання. І *ґрунтуватися ці права і процедури повинні на врахуванні частки нацменшин у складі населення України*. Скажімо, якщо росіяни складають 17% населення України, вони в обов'язковому порядку повинні мати не менший відсоток російськомовних шкіл, дитячих садків, газет, журналів і т.д. Але найголовніше –

**російська мова обов'язково має отримати
регіональний статус в місцях
компактного проживання росіян,**

де, до речі, мешкає і левова частка суто російськомовних українців – тих, що розмовляють російською мовою і визнають її за рідну. Безумовно, так само мають отримати регіональний статус і мови інших нацменшин в місцях їхнього компактного проживання (кримських татар, гагаузів, румун, угорців, поляків і т. д.).

Такий підхід був би справедливим, і російській мові, як мові етнічних росіян в Україні, нічого б не загрозувало. І саме це, а не надання російській мові статусу другої державної здатне дійсно гарантувати їм та іншим національностям неухильне дотримання прав в області національно-культурного життя. Зробити це в принципі не складно, оскільки цей підхід абсолютно вписується в рамки вже діючого законодавства, і немає необхідності приймати якісь нові закони – достатньо уточнити ті, що вже є, деталізуючи їх там, де це необхідно. Крім того, *такий підхід відповідає програмам всіх політичних сил і у будь-якому випадку був би кроком вперед у сфері мовної політики*.

З цього випливає, що в загальному плані абсолютно необхідно **сформулювати «кінцеву формулу» мовної політики в Україні**, тобто у зрозумілій для більшості громадян формі сформулювати конкретну мету мовної політики – те, до якого стану справ (як до ідеального) прагнуть держава і суспільство у сфері функціонування мов. Наприклад, це може (і взагалі має) бути: «етнічні українці розмовляють українською мовою, етнічні росіяни – російською». Без такої формули жоден громадянин не матиме впевненості, що його завтра не «українізують» або щось ще. Така формула дозволить зняти природний страх частини етнічних росіян, який частково є причиною неусвідомлюваного опору відродженню української мови.

Підкреслю, що це «формула прагнення до ідеального стану», а не принцип сортування конкретних громадян за категоріями (типу: «Ти росіянин? – Ну так, давай, розмовляй тільки російською». І навпаки). Адже ця формула означає *принцип взаємодії двох етнічних систем* – української та російської – в Україні. Етнічні росіяни – громадяни України, залишаючись важливою державно-політичною складовою нашої Батьківщини, є у той же час частиною російської етнічної системи. Це нормально, це природньо, і їхні права на збереження своїх етнічних засад і, зокрема, мови мають бути надійно захищені. Але російська мова в Україні

має знаходитись під захистом саме в рамках етнічної системи росіян – громадян України (тобто саме таким чином, як вимагає наше законодавство).

І якщо їй буде загрозувати звуження використання в рамках самої російської етнічної системи, українська держава матиме зробити абсолютно все для її всебічної та ефективної підтримки. Треба пам'ятати, що етнічні росіяни в Україні – це наші родичі, близькі, друзі, колеги, знайомі – просто хороші, добрі, добросердечні й чуйні люди.

Тут, звичайно, необхідно враховувати два моменти, що пов'язані з компактністю або щільністю проживання росіян у конкретних регіонах або населених пунктах, як утім, і представників будь-якої іншої національності, враховуючи й самих українців. Якщо, наприклад, проживаючих росіян недостатньо, щоб їхні діти могли ходити в окрему школу або створити окремий клас у школі, то їм доведеться погодитися з тим, що необхідно буде вчитися українською мовою. При цьому в «російських» населених пунктах такі ж принципи повинні бути по відношенню до українців (вони, в цілому ж, так і діють). А законодавство в свою чергу повинно нарешті *більш чітко визначити, що таке «місця компактного проживання» і як конкретно в них реалізуються права нацменшин.*

Ще один момент – це зрушення в масовій свідомості етнічних росіян в Україні. Їм треба навчитися визнавати себе національною меншиною. Це їм сьогодні досить важко, але це необхідно насамперед для них самих, щоб вони мали конкретний правовий статус і їхні права, відповідно, були як слід захищені.

Окремого розгляду вимагають ситуації, коли місце компактного проживання російської нацменшини (місто) може опинитися адміністративним центром території, де інших таких місць компактного проживання більше немає. У такому випадку у сфері застосування мов потрібно брати до уваги обидва ці фактори. І, безумовно, окремий район може вважатися місцем компактного проживання нацменшини тільки за умов, якщо всі його населені пункти є такими (а не коли нацменшина в районі складає просту арифметичну більшість населення).

Росіянам також треба усвідомити, що їх процентна частка в загальному складі населення України впродовж деякого періоду буде поступово зменшуватися. Це вже відбувається і буде ще деякий час відбуватися за рахунок того, що діти зі змішаних шлюбів у своїй більшості роблять вибір на користь української етнічної приналежності у тих регіонах, що не належать до місць компактного проживання росіян.

В цілому, в Україні є хороший позитивний досвід реалізації прав нацменшин у місцях їхнього компактного проживання. Конкретно це стосується Закарпаття та Буковини. Використовуючи їхній досвід, можна спокійно розв'язати всі т.зв. «мовні проблеми», які були штучно заполітизовані в останні роки.

Що стосується т. зв. російськомовних українців, то вони (ми) мають (маємо) самостійно вирішувати, яку мову вибирати для користування. *Російськомовні українці мають повне право розмовляти будь-якою мовою – російською чи українською – і сьогодні в Україні цього права ніхто не заперечує.* Але нагадаю, що згідно аналізу статистичної та соціологічної інформації, дві третини т.зв. російськомовних українців є «російськомовними» тільки тому, що вони просто не мають можливості говорити своєю рідною мовою в силу сформованої мовно-психологічної ситуації і «тиску» мовного середовища, у якому вони живуть, вчаться і працюють і яке було сформовано за часів політики русифікації.

Тому з метою відродження української мови **треба збудувати таку систему мовної політики, коли, зберігаючи індивідуальне право кожної окремої людини на використання тієї чи іншої мови, український етнос (народ) в цілому буде просуватись до динамічного відродження української мови у ході зміни поколінь.**

В цілому же, базовий принцип мовної політики будь-якої демократичної держави полягає в наступному:

**Будь-яка людина може вільно використовувати
будь-яку мову в будь-якій ситуації,
якщо законодавством не передбачено використання
у даній ситуації якоїсь іншої мови,
зокрема – державної.**

3. Відродимо українську мову!

Наша надія

Отже, як ми переконалися, **втрата рідної мови у значній частини українців, що проживають на території сучасної України, і перехід їх на російську мову були наслідками офіційної політики русифікації – методичного і системного викорінювання української мови як мови українців (українського народу).** Ніякого добровільного переходу українців на використання мови сусіднього народу не

було. І хоча в останні десятиліття прямих заборон і репресій у відношенні мови наших дідів-прадідів офіційно практично не декларувалося, але в Україні була створена така система функціонування мов, що об'єктивно примушувала нас відмовлятися від своєї мови на користь російської.

Втрата своєї мови і відхід від своєї культури – явище доволі відоме в історії. Крізь нього пройшло багато народів, яким довелося побувати під чужоземною владою або колоніальним гнобленням. Втім, що відбулося з нашим народом, ми не можемо звинувачувати ні себе, ні своїх батьків, ні наших дідів-прадідів. Нам, українцям, навіть порівняно повезло в тому, що, зазнавши найжахливіших людських, культурно-матеріальних і духовних втрат, наш народ, проте, у своїй більшості зберіг українську мову, а також надію і перспективу на її повноцінне відродження для всіх українців.

Наша надія перед усім ґрунтується на тому, що *ми зрештою здобули свою власну незалежну державу*, куди увійшли майже всі українські етнічні території й у якому ми, українці, складаємо етнічну більшість і державотворчий корінний етнос. Ми з кожним роком все більше перестаємо озиратися на інші країни в питаннях устрою нашого національного життя, ми зживаємо в собі комплекси, закладені в нас перекрученою радянською пропагандою, що в період найбільш інтенсивної русифікації товкмачила нашому народу про те, що нібито піднімати питання про збереження своєї мови, своєї національної самоідентифікації є «націоналізм», а «націоналізм» це є погано і «не по-братерському» («по-братерському» вважалося нищити українську мову).

Наша надія ґрунтується також на тому, що *в нашій історії вже були успішні прецеденти відродження української мови в подібних обставинах*. Так було в Галичині, де на початку минулого століття невеличка частина українського духовенства й українського міського населення під тиском багатовікової полонізації перейшла на використання польської мови в повсякденному житті і навіть у родинях. Тоді їхня приналежність до українського народу багато в чому визначалася релігійною приналежністю до греко-католицької церкви (поляки на відміну від українців-галичан були римо-католиками), так само як у радянський час у східній Україні для багатьох людей таку приналежність забезпечував відповідний запис у паспорті. В той період втрата української мови на користь польської у цієї частини українців Галичини проходила за тими же схемами, що й у радянські часи у великих містах, у Східній та Південній Україні. Але ці полонізовані українці, силою свого духу, силою своєї любові до України зуміли повернути собі рідну мову – мову своїх дідів і прадідів.

Дуже схожою була й та ситуація, у якій опинився в кінці XIX – на початку XX ст. чеський народ – наші ж брати-слов'яни. Сьогодні важко у це повірити, але Ф. Енгельс тоді робив такі прогнози щодо їх долі: «Вмираюча чеська національність – вмираюча, судячи з усіх усім відомим з історії останніх чотирьох сторіч фактів, – у 1848 р. зробила останнє зусилля повернути собі колишню життєздатність, і крах цієї спроби повинен, незалежно від усіх революційних міркувань, довести, що Богемія може надалі існувати тільки як складова частина Німеччини, навіть якщо б частина її мешканців протягом декількох століть усе ще продовжувала говорити ненімецькою мовою».

У той час групи студентів ходили по вулицях Праги і з викликом голосно розмовляли по-чеськи, щоб продемонструвати, що чеська мова ще живе. Німці ж й т. зв. «німецькомовні» були впевнені, що це голоси волаючих у пустелі. Але чехи зуміли запалити національною ідеєю свій народ і вирішили мовну проблему, а з нею й проблему свого буття.¹²⁹ Подібний шлях пройшли фіни після ліквідації панування Швеції і шведської мови, норвежці – після звільнення від панування Данії і данської мови, а також угорці і латиші після дегерманізації своїх міст. Євреї, що відновили Ізраїль після Другої світової війни і що розмовляли мовами тих країн, звідки вони повернулись на землю своїх предків, фактично відродили тоді для свого народу і свою історичну мову – іврит.

Нам знову кажуть: ну, добре, згодні – українську мову хтось там забороняв, хтось там нищив, але навіщо її відроджувати? Хай, мовляв, все залишається так, як є, як воно «історично склалося»... Ми ж відповідаємо: доки живе наша історична пам'ять, вона завжди буде спонукати нас змінити те, що «історично склалося». Бо «склалося» воно не саме собою, а шляхом брудного насильства і зугарної брехні з боку конкретної «братської» метрополії.

Ми абсолютно не гірші за чехів, словаків, фінів, норвежців чи євреїв. Ми знаємо масу прикладів в українській історії, коли *нащадки колишньої української шляхти і козацької старшини, які вже в декількох поколіннях вважали себе або поляками, або росіянами, поверталися до свого народу, до його мови і часто ставали в ряди національних духовних лідерів*. Вони були серед тих, хто, як це не парадоксально, на всіх етапах української історії – від воєн Богдана Хмельницького і до радянських часів – багато в чому забезпечував національне відродження українського народу з етнічного небуття, забезпечував побудову ним своєї державності. **Подібного явища немає в історії жодного народу світу! Це вражаючий історико-етнічний**

¹²⁹ В. Лизанчук. Не лукавити словом. Л., 2003. с. 215-216.

феномен, характерний тільки для української нації. Він генетично закладений в українстві, і сьогодні він також зіграє свою роль у відродженні нашої мови! Наш народ знав найогидніші приклади національного відступництва, але знав і найвидатніші, найнеймовірніші приклади відродження українського національного «я».

Серед цих прикладів – когорта соратників Богдана Хмельницького. «Покозачена» шляхта з полонізованих раніше українських шляхетських родів внесла в стихію визвольної революції високоосвіченість, знайомство з Заходом і його культурою, державний досвід, отриманий на високих посадах у Речі Посполитій. У цей найскладніший період нашої історії Виговські, Мрозовицькі, Нечаї, Кричевський, Богун, Немирич та інші зіграли свою видатну роль у формуванні дієздатного державного організму України.

В другій половині XIX століття, коли заперечувалось саме існування українського народу, особливу роль в історії національного відродження України зіграли т.зв. «хлопомани». Це була частина молоді з полонізованих у свій час українських шляхетських родів, що пішла на зближення з новою українською інтелігенцією. На чолі цього руху став студент Київського університету Володимир Антонович. Його погляди розділяли й активно підтримували Тадей Рильський (батько майбутнього знаменитого поета), Борис Познанський та інші. Вони почали з захопленням вивчати історію українського народу, його фольклор і мову. Сподвижники Антоновича геть-чисто відкинули польські твердження про те, що Правобережжя – це частина Польщі, що український народ – відгалуження польського, а його мова – діалект польської мови. Поляки презирливо назвали їх «хлопоманами» і звинуватили в зраді польських інтересів. У відповідь Антонович опублікував на сторінках журналу статтю «Моя сповідь» і закликав шляхтичів-поляків, що живуть в Україні, повернутися до українського народу, від якого колись відреклися їхні предки. Надалі Антонович зіграв видатну роль як творець української історичної школи, як учитель Михайла Грушевського і багатьох інших істориків, дослідження і праці яких після поезії Тараса Шевченка стали основою для формування національної свідомості та національної єдності українців з усіх наших етнографічних земель.

На початку XX століття велику роль у відродженні української держави зіграли багато воєначальників і держслужбовців УНР, гетьман Павло Скоропадський, що повернулися до свого народу після десятиліть і сторіч русифікації.

Найвидатніше місце в когорті історичних діячів України зайняв митрополит Андрій Шептицький, який походив з польського

графського роду полонізованих українців. Наприкінці XIX століття, у найтяжчий для нашого народу час він повернувся до українства, яке було під шаленим тиском і яке роздирали протиріччя. Він очолив Українську греко-католицьку церкву й об'єднав українську громадськість Галичини на захист українських національних інтересів, за відродження української держави – у боротьбі з польським табором, який Андрій Шептицький беззастережно залишив, усвідомивши свою приналежність до українського народу, його долі і мови своїх предків.

Та й у нашому сьогоднішньому житті українська мова не одержала б перспективу відродження, якби в період т. зв. перебудови з перших же днів національного підйому наші політики у Верховній Раді УРСР не зробили свідомий вибір на користь саме української мови.¹³⁰ Багато хто, уже доволі призабувши її, багато хто, народившись і вирісши в російськомовному середовищі, вони проголосили українську мову державною, взяли курс на її відродження і винесли її на державну трибуну, рішуче відмовившись від мови «внутріпартійного і міжнаціонального спілкування» та усвідомивши свій обов'язок перед історією свого народу, перед своїми пращурами, перед звуковим строем рідної землі. Це було практично неймовірно для республіки, деморалізованої двома ста роками жорстокої системної русифікації, голодомором і системним нищенням національної еліти.

Можливо, цей феномен національної, етнічної регенерації закладений в нас з епохи підкорення наших предків аварами (обрами) у VI столітті н. е. То був страшний час, коли авари буквально орали на слов'янських племенах. Але пройшла сотня чи друга років і вони пропали, зникли, а в нашій мові, в українській народній пам'яті з тих часів і дотепер залишилося тільки прислів'я, якому уже майже півтори тисячі років: «Зникли, наче обри!». Так «зникли» потім з нашої етнічної території не тільки обри-авари, але й залишки багатьох інших т. зв. «підкорювачів». І ми щоразу позбавлялись їх, зберігаючи свій етнос, відроджуючи свою мову і висоту національного духу.

Суб'єктивні і об'єктивні фактори

Говорячи сьогодні про відродження української мови, ми в першу чергу маємо усвідомлювати, що в цій великій, шляхетній, але

¹³⁰ Чого, на превеликий жаль, не сталося у нашій сусідній Білорусі, хоча відсоток білорусів у складі населення країни там був і залишається набагато вищим.

важкій справі діють фактори двох різних порядків. Це *суб'єктивні фактори*, пов'язані з нашим людським бажанням відродити рідну мову, взяти участь у цьому процесі або принаймні не перешкоджати йому, а також з розумінням нинішньої українською елітою суті мовних процесів у сучасній Україні, здатністю еліти розробити та ефективно реалізувати правильний і системний підхід до відродження української мови. Це й *об'єктивні фактори*, що мають на увазі створення об'єктивних умов, необхідних для того, щоб процеси відродження мови йшли у всіх або, у всякому разі, у багатьох сферах.

У нашому реальному житті об'єктивний фактор – це насамперед:

- достатня кількість українських шкіл і дитсадків;
- викладання українською мовою у внз;
- використання її в держслужбі, в держорганах і держустановах;
- україномовна реклама, вивіски, експлікація;
- україномовне телебачення і друк.

Україномовна реклама, вивіски, експлікація і телебачення не тільки забезпечують постійний контакт наших громадян з українською мовою, але і створюють *сигнальну систему*, що стабільно сигналізує українцям про те, що їхня Батьківщина – країна української мови.

Наявність об'єктивних умов відродження української мови забезпечується законодавством України, але якість їх «виконання» залежить багато в чому від того, наскільки добре діє суб'єктивний фактор.

Той процес, який у нас в Україні йшов дотепер під назвою «відродження української мови», в основному являв собою саме створення об'єктивних умов для її відродження. Так, після проголошення незалежності у нас була створена необхідна законодавча база, що закріпила українську мову в якості державної – мови центральних каналів телебачення, реклами, державної служби, органів влади, вищих навчальних закладів. Це забезпечило перехід до її використання в цих сферах, але рівно настільки, наскільки кількісно і якісно міг спрацювати суб'єктивний фактор. А він спрацював слабше за все у великих містах, а також на Півдні і на Сході нашої країни.

До цього часу створення об'єктивних умов найчастіше являло собою механічне «віддзеркалювання» процесу русифікації в зворотний бік, тобто *механічну дерусифікацію*, щоправда, при відсутності прямого адміністративного тиску. Сама по собі ця механічна дерусифікація була цілком природним способом дій у сформованих історичних умовах, але наразі вона *вичерпала себе і без активізації суб'єктивного фактору подальших серйозних успіхів не принесе*.

Справа в тім, що змінилися демографічні умови, за яких механічна дерусифікація, як майже сто років тому механічна дегермані-

зація Чехословаччини, Угорщини, Латвії, могла б принести успіх. Тоді успіх для такого типу підходу забезпечувався активним природним приростом корінного населення, яке з сільської місцевості перетікало в міста і динамічно змінювало мовну ситуацію за обставин, коли попередні колоніальні мовні бар'єри та обмеження було знято, а помітного природного або міграційного приросту колишнє панівне німецьке населення не мало.

Ще один серйозний фактор – глобалізація сфер масової інформації та масової культури, які ще в ХХ сторіччі відносно міцно утримувались в рамках національно-мовних кордонів. Сьогодні національні бар'єри у цих сферах розмиті і не виконують захисних функцій по відношенню до відроджуваних мов.

Таким чином, в умовах глобалізації та за відсутності природного приросту населення **перспектива розвитку мовної ситуації в Україні залежить сьогодні в першу чергу від дії суб'єктивного фактору – від нас, російськомовних українців**. Тому що відродження нашої мови може йти в основному тільки шляхом переходу російськомовних українців на українську мову *в процесі зміни поколінь*.

Суб'єктивний фактор для нас, російськомовних українців, в першу чергу залежить від знання правдивої історії русифікації України, від розуміння та неприйняття її наслідків, від зживання комплексу побоювання уявного «націоналізму», комплексу «другорядності» української мови, що русифікатори виховували в нас століттями, а також від бажання повернути собі (або, щонайменше, своїм дітям або онукам) мову наших дідів-прадідів і відновити зневажену національну гідність нашого народу.

Щоб *активізувати суб'єктивний фактор*, ми маємо не просто зжити в собі ці мерзенні, нав'язані викрученою колоніальною облудою комплекси і вичавити з себе раба чужої культури і чужої мови. Але нам *треба зробити це з розумом, знаючи, як працює суб'єктивний фактор і як домогтися своєї мети*.

Вивести українську мову на вулиці своїх міст

Як вже відмічалось, нам дуже важливо розуміти, що ми, російськомовні українці, маємо повне право розмовляти будь-якою мовою. Ніхто цього нашого права не заперечує, і я не пропоную примушувати когось розмовляти українською. Але **ми таки можемо і повинні збудувати таку систему мовної політики, коли, зберігаючи свої індивідуальні права на використання тієї чи іншої мови, ми в цілому будемо просуватись до динамічного відродження української мови**.

Але нам також треба знати, що сьогодні *в російськомовному середовищі сучасних великих міст, а також Півдня і Сходу України різкого переходу на українську мову з російської бути не може.* Мова функціонує за своїми законами, і при нинішніх демографічних умовах не можна «зламати» одразу мовну ситуацію, що складалася десятиліттями, а то й сторіччями.

Для мовних процесів в Україні дуже важливо враховувати два моменти: використання української мови вдома (в сім'ї) і використання її в громадських місцях і громадському житті.

Як правило, коли хто-небудь з нас, російськомовних українців, спробує уявити собі, що означає відродження української мови особисто для нього, для його знайомих та близьких, то він, або вона, в основному уявляє собі, що ми насамперед повинні перейти на її використання саме в особистому житті – на постійне говоріння на ній у своїй родині, зі своїми друзями та знайомими. Таку перспективу будь-яка середньостатистична людина відразу ж *підсвідомо* оцінює як неможливу. І така оцінка буде правильною, тому що середній російськомовний українець не може простим зусиллям волі просто змусити себе постійно розмовляти українською мовою в ситуації, коли навколишнє середовище «вимагає» російської мови, та ще й при постійному спілкуванні зі знайомими йому людьми, з якими він роками розмовляв російською. Для звичайної людини *було б неправильно і безуспішною справою намагатися змусити себе говорити вдома українською мовою всупереч сформованій мовно-психологічній практиці.*

І в цьому полягає основне протиріччя – між нашими підсвідомими оцінками і нашими можливостями. Навіть якщо ми схвалюємо ідею відродження української мови, то для себе особисто ми підсвідомо вважаємо це важким. Навіть якщо ми намагаємося нею розмовляти, то це є важким в умовах мовно-психологічної практики, що склалася в нашому оточенні. Тому для більшості російськомовних українців починати треба не з прямого і різкого переходу на українську мову в особистому житті й у родині, а з використання її в громадських місцях і в громадському житті.

Адже якщо замислитись, то й русифікація українців в індивідуальному розрізі йшла саме за цією схемою. Спочатку наші батьки або діди були змушені переходити на російську мову в громадських місцях, у суспільному житті, зберігаючи проте українську мову для родини й особистого життя. Цим закладалася (або підтримувалася) основа для подальшого переходу їхніх дітей і нащадків на російську мову вже у своїх власних родинях. Наша задача, таким чином, запустити цю «машину» у зворотному напрямку.

Ми довго, багато хто, може, все життя, будемо говорити російською мовою вдома, в своїй сім'ї, зі своїми близькими і знайомими. Тому що це сила звички і сформованих психологічних обставин. Але **абсолютно в наших силах вивести українську мову на вулиці своїх міст, в громадські місця, в громадське життя.** Для цього не треба ніяких гігантських зусиль. *Нам необхідно і достатньо почати хоч яким-небудь чином використовувати українську мову в публічних місцях.* Іноді навіть просте вживання українських виразів і прислів'їв в російськомовному середовищі розриває психологічний ланцюг, яким з часів русифікації скута частина наших співвітчизників.

Для нас просто необхідно і достатньо щовечора, заходячи в магазин, банк, метро, органи влади, звертатися до продавців або посадових осіб на нашій рідній українській мові. Якщо українською мовою заговорять вулиці й громадські місця Києва, то заговорять і вулиці, і громадські місця інших міст, а потім українською в процесі зміни поколінь почнуть говорити й молоді родини.

Саме так може і повинно продовжуватись відродження нашої рідної, втраченої нами мови: від вулиці, громадських місць, громадського життя – в родині в ході зміни поколінь. **Це найпростіша і найефективніша логіка об'єктивного мовного процесу, через яку неможливо перестрибнути і яку неможливо обійти.** І наше головне завдання – це просто назвати українську мову рідною, незважаючи на те, що в родині й у житті ми поки що говоримо російською. Це наш обов'язок перед трагічною історією нашого народу, перед трагічною історією його зугарного фізичного і духовного винищення, невід'ємною частиною якого було відлучення нас від звукового строю нашої землі, від мови наших дідів і прадідів. **Це сьогодні для нас головне – ми повинні назвати українську мову рідною, вивести її на вулиці, в громадські місця, і усе в нас вийде.**

Якби ті українці, що сьогодні живуть у Дніпропетровську, Запоріжжі, Херсоні, Миколаєві, Харкові і вважають українську мову рідною або прихильно ставляться до ідеї її відродження, заговорили б українською мовою у громадських місцях, магазинах, в транспорті, то будьте певні, мовна ситуація у цих містах змінилася б помітно.

Давайте пам'ятати, що ще шістьдесят років тому Львів переважно говорив польською мовою, а тепер він розмовляє українською. І Київ має нарешті знову заговорити українською мовою. Головне – повинне з'явитися усвідомлене бажання і перші позитивні поштовхи. *Потрібна лише воля української політичної еліти, відповідальні особи і система добре продуманих заходів.*

Перелік конкретних завдань

Навіть найбільш правильна констатація стану речей, що склалася, та найбільш правильне визначення напрямку руху не допоможуть вирішити проблему, якщо не окреслити перелік конкретних завдань, послідовність їхнього рішення і тих, хто повинний організувати їхнє виконання.

Нам мало просто стати і бути свідомими українцями, мало назвати українську мову рідною. **Необхідно правильно визначити, що конкретно і як треба сьогодні зробити для відродження української мови.**

Якщо викласти стисло, то система конкретних заходів з відродження української мови має забезпечити:

- чітку демонстрацію державно-політичної волі, націленої на відродження української мови, як мови українського народу (етносу), і призначення офіційних осіб, безпосередньо відповідальних за це завдання;

- затвердження стійкої сигнальної системи, яка підтверджує пріоритетний статус української мови в Україні (крім Криму) – телебачення, радіо, реклама, вівіски, експлікація;

- відповідні позитивні зміни у масовій свідомості українців;

- формування *повноцінного базового ареалу* української мови;

- концентрацію зусиль на столиці України – Києві;

- *вільне володіння* всіма українцями українською мовою;

- постійний *активний контакт* російськомовних українців з українською мовою;

- зміну лінгво-психологічної ситуації, що склалася в період інтенсивної русифікації у великих містах, а також на Півдні та на Сході України.

Українська мова, як мова українського народу, має неформально (а може, й офіційно) отримати статус репресованої мови і мати його до тих пір, поки нею не буде постійно розмовляти переважна більшість українців в Україні. Саме українців, а не тих громадян України, що належать до національних меншин. Ґрунтуючись на цьому статусі, держава і зацікавлені громадські організації повинні *розробити нові системні підходи в політиці відродження української мови*, які б враховували характер і тенденції розвитку сучасної мовної ситуації в Україні і дали можливість не просто констатувати поточний стан справ, а дати позитивний імпульс його зміні.

Наші освітяни, письменники, творча інтелігенція – це ті, хто в кінці восьмидесятих – на початку дев'яностих першим став на захист української мови. Вони продемонстрували величезний ентузіазм і наполегливість у справі її відродження у своїх сферах, які за

всіх часів мали пріоритетне значення для національного життя будь-якого народу. І до теперішнього моменту саме вони в основному й займалися цією святою і шляхетною справою. Честь їм і слава! Але тепер до справи відродження мови наша національно свідомо еліта має також системно підключити досвідчених і розумних соціолінгвістів, психолінгвістів, соціологів, працівників сфери громадської думки. І також **потрібні конкретні люди в якомусь конкретному відомстві, в обласних та районних держадміністраціях, що будуть відповідати за цю справу перед українським народом.**

Щоб у нас, російськомовних українців, з'явилося усвідомлене бажання повернутися до мови своїх дідів і прадідів, щоб ми могли назвати українську мову рідною і були впевнені в тім, що ми досягнемо своєї мети, ми всі повинні одержати якісь перші ефективні позитивні поштовхи. А цього можна домогтися тільки за допомогою **добре продуманої, довготривалої і багатоступінчастої інформаційної кампанії**. Вона має викорінити з масової свідомості українців усяку думку про «другорядність» української мови. Вона повинна запалити українське суспільство ідеєю відродження рідної мови, без якого ми назавжди залишимося етнічною масою, яку сусідні народи використовують для свого «підживлення» в усіх відносинах, у тому числі в економічному й політичному.

В сучасних умовах відродження української мови – це перш за все проблема ставлення наших громадян до цього процесу і проблема зміни стереотипів мовної поведінки.

Тому нам потрібна така кампанія, яка створить в усьому суспільстві егрегор, націлений на відродження української мови. Ця мета має бути частиною нашої національної ідеї, бо без духовної складової будь-який похід за «загальнолюдськими» (чи «загальноєвропейськими») матеріальними цінностями, зведений у ранг національної ідеї, закінчиться плачевно для нашого народу і держави. Народ, позбавлений духовних орієнтирів, з часом перестає бути народом. Давайте пам'ятати, що той, хто замість ідеї відродження нашої мови і національної гідності, підсовує нам ідеї «братського корита з ситною ботвинню», прагне перед усім зайняти біля цього корита місце «смотрящего» з бейсбольною биткою (і з усіма наслідками, що витікають звідси).

Профінансувати цю інформаційну кампанію повинна українська держава з залученням усіх самих «крутих» фахівців в цій та

суміжній галузях, які розроблять і реалізують необхідну систему заходів. Головне – розробники повинні правильно врахувати особливості аудиторії, з якою вони будуть насамперед працювати – російськомовних українців.

Початок і проведення кампанії мають бути взаємопов'язані з системним проведенням заходів на інших напрямках, які повинні *в рамках діючого законодавства невпинно спонукати нас до більш активного використання української мови*. Зокрема, це стосується наступних напрямків:

Школа. Україномовні школи у великих містах, на Півдні і на Сході України повинні як основне своє завдання **забезпечити вільне володіння українською літературною мовою і термінологією своїми випускниками**, значна частина яких є в побуті російськомовними (річ в даному випадку не йде про школи в україномовних населених пунктах).

Вільне володіння літературною мовою і термінологією – запорука безпроблемного переходу на неї в тих випадках, коли це буде треба, запорука безпроблемного використання української мови в подальшому житті. Тому що одна з основних проблем нинішнього покоління російськомовних українців полягає саме в тому, що вони не володіють українською мовою вільно, тобто фактично не можуть на ній вільно розмовляти.

Підкреслю також, що для нас, російськомовних українців, *забезпечити ефективно і вільно володіння українською літературною мовою і термінологією може тільки навчання в україномовній школі*. Воно також робить наших дітей і онуків більш сприйнятливими і лояльними стосовно до української книги, україномовного телебачення і масової культури (естради і т. п.). Це я бачу з власного досвіду, тому що моя власна дочка ходила саме в українську школу.

Тому *ми повинні віддавати дітей і онуків в українські школи*, і це наш другий крок на шляху до відродження української мови після того, як у якості першого кроку ми назвемо її рідною. Ми повинні підтримувати наших дітей і онуків у процесі їхнього навчання в українських школах, допомагати, заохочувати і надихати.

Перед урядом і міністерством освіти має стояти задача ефективного підбору кадрів для відділів і управлінь народної освіти, для україномовних шкіл у великих містах, на Півдні і на Сході України. Сьогодні багато вчителів в них попросту не володіють українською мовою (як правило, це люди, що приїхали колись з Росії,) або володіють нею погано, не вільно (як було вже написано, це одна з основних проблем нинішнього покоління російськомовних українців). Вчителі обов'язково повинні спілкуватися з дітьми і між собою при

дітях українською мовою, і це має стати твердою вимогою шкільної адміністрації.

Шкільні бібліотеки повинні не тільки бути цілком забезпечені україномовними підручниками, але і україномовною літературою для читання за програмою.

Методична робота з національного виховання в школі вимагає більш ефективної прив'язки її до сучасного життя («осучаснення»). Потрібно враховувати, що нинішнє покоління – це покоління «відео», основна частина якого прагне до коротких, але видовищних форм сприйняття інформації, ідей і емоцій. На жаль, форми національного виховання в наших школах (конкурси самодіяльності, концерти, тематичні вечори і т. п.) відстають від специфічних потреб нинішнього покоління. Найчастіше вони затягнуті за часом, невидовищні і відповідають «канонам» 30–40-літньої давнини.

«Осучаснення» вимагає і форма подачі підручників. На жаль, навіть навчальний матеріал по Тарасу Шевченку викладений у нинішніх підручниках за шаблонами давнини в кілька десятиліть. Сьогодні наші діти й онуки живуть в іншому інформаційному й емоційному середовищі, і той виклад матеріалу по Великому Кобзарю та по інших темах, з якими їм доводиться стикатися за програмою, не дає їм можливості усвідомити велич ролі Тараса Шевченка в історії нашого народу, зробити його фігуру притягальною й авторитетною для нинішнього покоління російськомовних українців.

Дитячі садки. Вони повинні стати першою сходинкою в справі забезпечення вільного володіння українською літературною мовою нашими дітьми й онуками. Проблеми україномовних дитсадків у низці великих міст, на Півдні і на Сході України ті ж, що й у тамтешніх українських школах. Багато вихователів не володіють українською мовою взагалі (в основному, ті, що приїхали з Росії) або не володіють нею вільно. Вони також обов'язково повинні спілкуватися з дітьми і між собою при дітях українською мовою.

Внз і середньо-технічні заклади. Необхідно зробити більш твердими вимоги до викладацького складу щодо ведення лекцій і занять українською мовою. Внз повинні «вимагати» *вільного й активного володіння українською літературною мовою і відповідною термінологією від вступників*. Це повинно мотивувати майбутніх абітурієнтів до оволодіння українською мовою у вільному й активному ступені.

При необхідності для бажаючих з викладацького складу треба організувати психологічну допомогу, що дозволить методом нескладних психо-лінгвістичних вправ порівняно швидко активізувати говоріння українською мовою (при наявності великого пасивного

словникового запасу) і навіть змінити відношення до використання української мови в позитивний бік, якщо людина усвідомлює, що їй це необхідно.

В сім'ї. *Ми, російськомовні українці, повинні однозначно виховувати у наших дітей і онуків відношення до української мови як до рідної.* Ми повинні виховувати своїх дітей в українському національному дусі (у протилежному випадку їм буде прищеплений дух інших народів) – розповідати правдиву історію нашого народу, історію русифікації і відносин із сусідніми народами, щоб наші діти онуки знали, чому не всі українці розмовляють рідною українською мовою і щоб вони надалі прагнули повернути собі мову своїх дідів-прадідів.

Нам треба обов'язково підписатися хоча б на одну українську газету або журнал, купувати книги українською мовою (наприклад, казки для дітей або онуків), періодично купувати їм у подарунок диски або касети *популярних* українських виконавців.

Прекрасна справа – співати на ніч дітям або онукам не обов'язково українські колискові, але хоча б просто ліричні українські народні пісні, читати україномовні казки і дитячі книги.

Якщо Ваша дитина вчиться в українській школі, то треба намагатися розмовляти з нею українською мовою тоді, коли Ви допомагаєте їй вирішити якісь проблеми з уроками, з якими діти звичайно звертаються до батьків.

Обов'язково почніть міняти і змініть свою власну індивідуальну сигнальну систему: поставте на україномовний режим ваш мобільний телефон, змініть на українську мову найменування папок и програм у комп'ютері, купляйте календарі на українській мові, заповнюйте українською мовою бланки, пишiть заяви і т. д. За деякий час ці заходи дадуть свої результати.

Державні органи. Армія. Відповідно до законодавства у всіх регіонах України (як виключення – Крим), і насамперед у столиці, необхідно зробити більш твердими вимоги до державних службовців щодо володіння українською мовою і використання його на службі. Держслужба, як і вузи, повинна «вимагати» від прийнятих на роботу *вільного володіння* українською літературною мовою і відповідною термінологією, і особливо – на керівних посадах. Це повинно мотивувати кандидатів на роботу до оволодіння українською мовою у вільному ступені.

Усі види реєстрації фізичних та юридичних осіб, обліку та звітності перед державними органами повинні вестись виключно українською мовою (а не тільки на україномовних бланках). Це має особливе значення як для підтримки знакової системи, так і для

розширення повсякденного контакту с українською мовою, затвердженого законодавством.

Ведення в держорганах документації, будь-якого персонального обліку, листування, заповнення бланків і журналів повинно вестись тільки українською мовою. Подача заяв у місцях, де немає *компактного* проживання інших національностей, повинна здійснюватися виключно українською мовою.

У реалізації зазначених заходів уряд повинен *забезпечити поступовість і почерговість у відношенні до різних регіонів.* Особливу твердість у їхній реалізації необхідно вже зараз виявити в тих регіонах, де українці складають переважну більшість і практично немає місць компактного проживання інших національностей.

Реклама. Як вже було написано, україномовна реклама, вивіски, експлікація і телебачення не тільки забезпечують постійний контакт наших громадян з українською мовою, але і *створюють сигнальну, знакову систему, що стабільно сигналізує українцям про те, що їхня Батьківщина – країна української мови.* Це один з дуже важливих факторів впливу на ставлення людей до поширення використання української мови.

Сьогодні на Півдні і Сході склалася негативна ситуація з дотриманням рекламного законодавства в плані використання державної мови в зовнішній рекламі. Фактично ця частина сигнальної системи, покликана підтримувати відродження української мови, тут або відсутня, або представлена слабо, що дезорієнтує підсвідомість населення Півдня і Сходу і заважає правильним оцінкам з його боку. Треба пам'ятати, що без повноцінного утвердження україномовної зовнішньої реклами на Півдні та Сході (як сигнальної системи) будь-які інші заходи з відродження тут української мови будуть абсолютно об'єктивно гальмуватися і ослаблюватися. Тому відповідно до законодавства у всіх регіонах України (як виключення – Крим і місця компактного проживання нацменшин) необхідно зробити більш твердими вимоги до виготовлення рекламної продукції тільки українською мовою. Вивіски магазинів, установ і підприємств мають бути віднесені до реклами.

Але ці вимоги не повинні приводити до перегину – передчасній заміні вже виготовленої реклами і вивісок російською мовою, що може викликати протести підприємців через необхідність додаткових витрат. Просто при черговій заміні реклами вона повинна виготовлятися українською. Більш тверді вимоги в цьому відношенні повинні висуватися як до замовника реклами, так і до виготовлювача. Рекламні агентства повинні попереджати замовника реклами про норми законодавства у відношенні використанні української

мови, теж саме мають робити органи державної влади при видачі дозволу на встановлення реклами.

У реалізації зазначених заходів уряд має забезпечити поступовість і почерговість у відношенні до різних регіонів. *Особливу твердість у їхній реалізації необхідно вже зараз виявити в тих регіонах, де немає місць компактного проживання інших національностей.*

Телебачення і радіо. Відповідно до законодавства зробити більш твердою вимогу до центральних каналів щодо мовлення українською мовою. У перспективі необхідно висунути й вимоги повного дублювання російських фільмів. Варто розглянути питання про створення державного центру перекладу (і дублювання) кіно-, відео, аудіо- і друкованої продукції.

Місцеві ТРК повинні забезпечити україномовне мовлення в обсязі не менше за відсоток українців у складі жителів регіону, району (населеного пункту). Деякі обласні ТРК заявляють про свою готовність перейти на українську мову, але аргументують наразі неможливість цього тим, що передбачають зниження доходу від реклами. Якщо ж ці вимоги будуть висунуті і реалізовані повсюдно, то т. зв. проблем з втратою ринку реклами ні для кого не буде, а можливо, треба на цей період передбачити якісь компенсаційні заходи.

Друкована преса. В 70–80-ті рр. в умовах гіперміграції русифікаторам шляхом адміністративних обмежень і заборон вдалося переломити ситуацію з українським книгодруком і пресою на свою користь. Це трапилось на значній, якщо не більшій, частині України. Таким чином, заходи з адміністративної боротьби проти української книги і преси, які було ініційовано кремлівською клікою у період голодомору, дали закономірний ефект в застійний період – значна частина українців і мільйони новопереселенців з інших республік користувались у своєму житті в основному російськомовною друкованою продукцією і ставилися до україномовної, як до «непрестижної». Так сформувався стійкий попит на російськомовну пресу і книгу як більш «зручну» для користування. Його наслідком став фактичний занепад українського друку у 1990-х роках, коли адміністративні заборони було ліквідовано, але натомість сталася різка комерціалізація книговидавництва та ЗМІ.

Зауважу, що Україна має порівняно чималий ринок україномовного читача для ЗМІ. Необхідно обов'язково звільнити від ПДВ україномовну частину накладу тих видань, що виходять на двох мовах, а також простимулювати іншими методами і досягти взаєморозуміння з видавцями з питання видання найбільш масових друкованих ЗМІ не тільки російською, але й обов'язково українською (наприклад, «Факты», «Сегодня», «Лиза», «Единственная»,

дитячі журнали і газети і т. д.). Забезпечити рекламу й інформацію про українські варіанти популярних газет і журналів, особливо дитячих.

Крім того, висунути більш тверді вимоги щодо розміщення реклами саме українською мовою в регіональних та місцевих друкованих ЗМІ згідно законодавства.

Видавництво. Україна також має порівняно великий ринок україномовного читача книжкової літератури. Як наслідок попередніх двох сотень років системної русифікації, обмежень і міграційних преференцій, а також непослідовності, несистемності сучасної державної політики у сфері національного друку, він і сьогодні знаходиться під тиском російськомовної книги.

Тому державна політика повинна, як і для друкованої преси, методами різного стимулювання забезпечувати видання українською мовою частини тиражів нині російськомовних книг, у тому числі і для російських видань.

Серйозним і реальним завданням для держави і друку є забезпечення шкільних бібліотек україномовною літературою для читання за програмою.

Культура і масова культура. Культура або державність – що важливіше? Наші деякі російськомовні інтелігенти іноді висувають гнилу тезу про те, що, мовляв, вони воліли б бачити свій народ з більш «сильною» культурою, але без формальної незалежності, ніж мати «формальну» незалежність і не мати «сильної» культури. Для такого роду теоретиків відповідь може бути тільки одна: ми вже пройшли цей етап розвитку в XVII–XVIII століттях, і він закінчився тим, що ми ледь не втратили і залишки культури, і мову, і свою національну самоідентифікацію. Такі ігри з нашими «добрими сусідами» не проходять, і це треба твердо засвоїти.

У той же час, коли сьогодні ми кажемо про підтримку україномовної (або національної) культури, то, зазвичай, ми якось маємо її на увазі як якесь вузьке коло діячів, яке чогось раптом має миттєво і назавжди опанувати свідомістю та увагою населення України і на рівних конкурувати з ведучими світовими культурами. Цей утопічний стереотип заважає нам зрозуміти, що сьогоднішній світ – це світ масової культури і масової інформації. І сьогодні в Україні масова культура (насамперед – кіно й естрада) – це, як правило, масова культура з США та Росії, причому останнім часом навіть у більшій мірі – з Росії.

Російська (радянська) російськомовна масова культура двісті п'ятдесят років формувалася в незрівнянно більш сприятливих фінансових, адміністративних і політичних умовах. Вона посилено

формувала свого споживача в Україні (ми вже знаємо, якими методами – аж до прямої адміністративної заборони україномовної культури). Намагатися відразу звільнитися від її впливу і моментально замінити майже всю російську маскультурну продукцію в Україні на україномовну нашого власного виробництва – сьогодні нереально. Але реально – ставитись більш тверезо до російських пісень і фільмів в нашому житті і по-своєму використати їх для просування інтересів відродження української мови.

Зокрема в тім, що стосується російських фільмів, то в передбачуваній перспективі необхідно висунути тверді вимоги щодо їх повного *звукового* дублювання українською мовою для показу по наших телеканалах і навіть частково по російським, які віщають спеціально для України (аналогічно україномовним рекламним блокам на подібних каналах). Таким чином, російський кінематограф сам буде допомагати відроджувати українську мову. А с т. з. її відродження *наразі головне – будь-яка україномовна кіно- і відеопродукція, що притягає до себе глядача*. Звичайно, тут треба передбачати обурені крики з боку українофобів – «спадкоємців» радянської гіперміграції, які сьогодні займають досить багато впливових посад.

Не буду далеко ходити за прикладом того, що реальна, на мій погляд, українофобія поки що існує в нашому житті, і щоб не бути голослівним, візьму приклад із сфери реклами. І попрошу шановних читачів згадати те, як роки три-чотири тому в нас намагалися ввести законодавчу норму: назви іноземних торгових марок (брендів) в рекламі повинні даватися з перекладом на українську мову. З цієї нагоди, на мій погляд, українофобське рекламне лобі підняло дике виття, що, мовляв, назви марок (брендів) перекладатися не повинні, тому що це суперечить якійсь там сформованій практиці й отут, мовляв, дме «націоналістичними» перегинами. Законодавці під тиском цих горланів і їхніх представників у парламенті скасували своє рішення. При цьому відзначимо, що з т.з. протиріччя якійсь там сформованій практиці ці, на мій погляд, українофоби були формально праві, але з т.з. інтересів своїх клієнтів – ні. Написання українського перекладу назв іноземних торгових марок (брендів) давало дві додаткових переваги замовникові реклами: у ході контакту з подібною рекламою потенційний споживач ще раз прочитував назву марки (бренду) і, крім того, читав його правильно, адже назви торгових марок (брендів) пишуться на різних мовах, тобто з різними правилами читання. Але все ж таки, *на мій погляд, українофобське рекламне лобі в даному випадку беззастережно пожертвувало інтересами своїх замовників, аби втамувати свою ненависть до української мови*.

Ще більш красномовними в цьому плані були інтриги деяких суб'єктів нашого кінопрокату, про які на початку 2007 р. повідав в «Українській правді» пильний Іван Помідоров¹³¹. Він зазначив, що в процесі формування легального ринку кінопрокату в Україні іноземні фільми за інерцією пострадянських часів дублювалися російською. Дистриб'ютори користувалися лазівкою закону про кінематографію, яка вимагала дублювати фільми «державною мовою або мовою однієї з національних меншин». Питання про дублювання українською мовою регулярно піднімалося громадськістю, окремими дистриб'юторами і так само регулярно спускалося на гальмах. Чомусь вважалося, що це економічно не вигідно.

У січні 2006 р. року Кабмін видав постанову (за прізвиськом тодішнього віце-прем'єра з гуманітарних питань її називають «постановою Кириленка»), яка встановлювала квоту обов'язкового дублювання фільмів для прокату, демонстрування і домашнього відео українською мовою. З 1 вересня 2006 р. дистриб'ютори повинні були дублювати не менше 20 відсотків продукції, з 1 січня 2007-го – 50, а з 1 липня 2007-го – не менше 70 відсотків.

Однак деякі дистриб'ютори, які були незадоволені квотуванням, почали чинити опір. Вони і їхні лобісти доводили, що перекладати – економічно не вигідно: мовляв, основні збори дають міста сходу – Харків, Дніпропетровськ і Донецьк – які в жодному випадку не підуть на кіно, дубльоване українською. Це лобі оскаржило «постанову Кириленка» в суді, і, коли справа дійшла до Апеляційного суду, той відмінив постанову. Таким чином, в листопаді 2006 року у кіноглядачів склалося враження, що все втрачено. Українську мову з кінотеатрів було знову вигнано.

Але група небайдужих українців, яку було названо «громадянською ініціативою сприяння розвитку українського кінематографу», збирала об'єктивну інформацію з цього питання і з'ясувала, що ті, на мій погляд, українофоби, які розповідали про не вигідність українського дублювання через те, що ніби-то схід країни дає більшу частину зборів, нахабно обманювали громадськість. Виявилось, що найбільшу частину касових зборів – 50–60% – дає Київ. Наступною іде Одеса (15–25%) і тільки потім – Дніпропетровськ (7–8%), Харків (5–6%), Донецьк і Львів – по 3–4%.

До того ж прокат перших якісно перекладених і продубльованих стрічок («Тачки», «Пірати Карибського моря») показав, що україномовні стрічки збирають більше, ніж російськомовні, навіть на сході. Потім ситуація була ще більш показова – українська версія (55 відсотків від загальної кількості фільмокопій) романтичної

¹³¹ Іван Помідоров. Як ви можете допомогти українському кінематографу. «Українська правда», 29 січ. 2007 р.

комедії «Відпустка за обміном» збрала 1,6 млн грн., а російська (45 відсотків від загальної кількості фільмокопій) – 553,8 тис. грн. Українське дублювання мультфільму «Роги та копита» принесло 1,03 млн грн. а російське – 308,8 тисяч грн. Тобто справи виявилися набагато кращими для україномовного дублювання, ніж намагалося переконати інша сторона.

І якщо противники українського дублювання казали неправду про причини, які змушують відмовлятися від дублювання українського – у них були інші підстави. Активісти «Кіно-Перекладу» виявили, що противники українського дублювання взагалі не перекладають фільми – вони просто завозять готові фільмокопії з Росії. Дублювання кожного коштує 30–50 тис. доларів. Щороку через таку практику українська кіноіндустрія втрачає мінімум 2 млн доларів, які залишаються у Росії.

Але суд, який відмінив «постанову Кириленка», підклав добрячу свиню противникам українського дублювання. Постанову було відмінено, оскільки, на думку суду, додаткових нормативно-правових актів не потрібно – закон «Про кінематографію» і Конституція і без того визначають, що дублювання і демонстрація фільмів має відбуватися українською.

22 грудня 2006 р. в Мінкульті був підписаний Меморандум про взаємодію у справі дублювання іноземних фільмів між урядом, дистриб'юторами і демонстраторами. Дистриб'ютори зобов'язалися до кінця року довести частку дубльованих українською фільмів до 50 відсотків (дитячого кіно – до 100), а кінотеатри обіцяли це все показувати. Власники прав на домашнє відео теж пообіцяли записувати звукові доріжки з українським дублюванням на 100 відсотків своєї продукції. Мінкульт зобов'язався сприяти створенню в Україні власних студій для фінальної стадії дублювання – міксу. Наразі технологічної бази Dolby Digital немає (хоча всі можливості наявні), і мікс здійснюється у Празі, Варшаві або Санкт-Петербурзі.

Основний негатив – в меморандумі не була визначена квота на максимальну кількість фільмокопій одного фільму, яка не підлягає обов'язковому дублюванню. Це дало можливість компаніям-посередникам і надалі не дублювати фільми в Україні, а масово завозити їх з Росії.

Законну крапку в цій справі поставив Конституційний суд України, який 24 грудня 2007 року прийняв рішення щодо офіційного тлумачення положень ст. 14 Закону України «Про кінематографію». Відповідно до рішення КС всі іноземні фільми перед поширенням в Україні обов'язково повинні бути дубльовані або озвучені або субтитровані державною мовою. Центральна виконавча влада

має підтримати цей процес допомогою в організації на національному рівні якісного перекладу і технічно бездоганного дублювання кінопродукції як для кінотеатрів, так і для телеканалів. Щоб надалі українофоби не могли ставити під сумнів необхідність українського дублювання, посилаючись на суто технічні недоліки цієї справи і щоб в уяві наших громадян поняття «українське дублювання» асоціювалося лише з якістю подачі кінопродукції і комфортом її сприйняття.

До цієї історії можу лише додати, що нам необхідно також створювати україномовні версії каналів типу російськомовних версій «Холмарка», «Європ'юз», «Дискавері», «Світу тварин» і т. п. Це вже зараз можна було б застосувати до них же і, наприклад, до НТВ плюс «Наше кіно», «Дитячий світ» і т.п. Витрати на дублювання – за державою з можливостями комерційного підходу і самооплатності.

З естрадою справа видається трохи складнішою. Дублювати пісні неможливо, та й не потрібно. Але, якщо, не дай Боже, хтось спробує зупинити «українську хвилю», започатковану Миколою Томенко у часи його віце-прем'єрства, то ми повинні бути готові ввести мінімальний фіксований відсоток або частку (наприклад, умовно одна п'ята) україномовних пісень або кліпів у музичних програмах ТРК і на музичних ТВ каналах. Подібна практика існує в багатьох країнах світу. І нам це може також знадобитися з огляду на ворожість деяких кіл до української й україномовної культури (естради, пісні), що є наслідком тієї самої двохсотлітньої політики русифікації і колоніальної мегаеміграції, яка мала змести наш народ з лиця землі.

А що стосується саме української національної масової культури, то вона повинна розумітися не як «шароварщина» і «етнографічні вироби», а як продукція, що в умовах україномовного дублювання всіх іноземних фільмів і серіалів могла б конкурувати з американськими і російськими аналогами, займаючи свою частку ринку в самій Україні і навіть за кордоном.

Масова україномовна культура в період відродження української мови має одержати підтримку держави, оскільки вона є найвагомим важелем цього самого відродження мови. Але підтримка з боку держави не повинна носити нахлібницький характер, а повинна слугувати стимулом, надаватися на конкурсній основі і брати до уваги умови ринку.

Говорячи про масову культуру, згадаємо з пункту «Школа»: навчання наших дітей і онуків в українських школах зробить їх більш сприйнятливими і лояльними стосовно україномовного телебачення, кіно, естради і т. п. Тобто процес підйому україномовної масової

культури тісно взаємопов'язаний з національним вихованням, яке багато в чому залежить від нас самих.

Інтернет. Сьогодні вже прийнято вважати, що інтернет-сайти – це засоби масової інформації. Відповідно необхідно продумати, як екологічно вирішити питання використання української мови на цих сайтах. Однозначно, що сайти державних органів, установ та підприємств в їх інформаційній частині повинні бути україномовними або мають відкриватися з україномовної сторінки.

Мова інтернет-реклами має регулюватися згідно чинному законодавству, тобто бути українською.

Вимушено російськомовні. Ця категорія українців вимагає до себе особливої уваги, тому що *є величезним резервом у справі відродження української мови*. До неї належать ті люди, що народилися в україномовних родинах (як правило, у селах), але, змінивши місце проживання або соціальне середовище, потрапили під диктат раніше сформованої мовно-психологічної ситуації, в якій їм доводиться розмовляти російською. Ці люди складають дві третини від усіх російськомовних українців, про яких люблять просторікувати захисники колишнього «засобу міжнаціонального спілкування».

Стереотипи мовної поведінки у великих містах, на Півдні і Сході України іноді створюють абсолютно абсурдні ситуації, коли в колективі з десяти чоловік вісім вважають українську мову рідною, але розмовляють з колегами та між собою російською з огляду на практику, що склалася з часів радянської гіперміграції. В магазині, де продавці спілкуються між собою українською, а покупці розмовляють на ній вдома, вони при оформленні покупки ніби роботи переходять між собою на російську. Я спостерігаю такі картини досить часто.

Потрібні свої особливі методи, щоб розірвати це хибне коло, підтримати і повернути українську мову для даної категорії українців, яка складає майже половину від усіх т. зв. «російськомовних громадян» взагалі. З цією категорією потрібно працювати окремо і, перед усім, треба вивести українську мову на вулиці наших міст, в громадські місця і змінити сигнальну систему, щоб українці, які переїжджають у міста із сіл, змогли комфортно користуватися рідною мовою.

Демонстрація державно-політичної волі. Для продовження подальшого руху на шляху відродження української мови наше суспільство має побачити і відчувати, що вища державна влада однозначно націлена на це. Тому вкрай необхідно прийняти законодавчі акти, згідно яких у Верховній Раді єдиною робочою мовою (мовою не тільки документів, але й депутатських виступів) буде державна

українська мова, а народним депутатом України надалі зможе стати тільки людина, що вільно володіє українською мовою. Керівники й працівники центральних органів влади мають не тільки володіти, а й постійно використовувати українську мову при виконанні службових обов'язків і в публічних справах і заходах.

Для незалежного контролю за виконанням цих норм громадяни України або громадсько-політичні організації мають отримати право подавати у суд на звільнення з посад тих осіб, що порушуватимуть ці норми або не відповідатимуть їхнім вимогам. Суд має автоматично звільняти таких осіб з займаних посад.

Відповідно до духу Конституції ми маємо ставити питання про те, що знання державної української мови, вільне володіння нею є святим обов'язком кожного громадянина України

Україна вже більше 15 років є незалежною державою. І скільки ще років має пройти, щоб ті наші громадяни, що хочуть працювати у владі, вивчили врешті державну мову? Ми єдина країна у світі, де деякі представники влади і дотепер дозволяють собі *бравувати* незнанням державної мови чи демонстративно нею нехтувати у публічних справах.

Увага до регіональних розбіжностей і формування повноцінного базового ареалу української мови. Необхідно, проявляючи виключно високу твердість в усіх передбачених законом ситуаціях і сферах життя, затвердити в столиці, в центральних, північних і західних областях України (і особливо в їхніх обласних центрах) систему повноцінного і необмеженого функціонування української мови як державної.

У західних областях мови національних меншин вже мають добре налагоджену схему захисту і підтримки у місцях їхнього компактного проживання, в центральних областях місця компактного проживання нацменшин відсутні. Тому на базі вищезгаданих регіонів ми повинні, проявляючи обґрунтовано тверді вимоги, сформувавши базовий ареал повноцінного і повнокровного функціонування української мови, який буде базовим ареалом її подальшого відродження в усій країні при беззастережному збереженні статусу єдиної державної мови та підтримці мов нацменшин у місцях їхнього компактного проживання.

Крим, як специфічна автономна адміністративна одиниця, де переважна більшість населених пунктів є місцями компактного

проживання росіян або кримських татар, має повне право на свій власний порядок використання російської та кримськотатарської мов на півострові. Але при цьому у Криму мають бути також повністю забезпечені вивчення державної української мови (як того вимагає Хартія), її використання для потреб місцевих українців та у всіх випадках, передбачених загальним законодавством.

Антисуржик. Боротьба с суржиком (використання суміші української і російської мов) необхідна, але вона повинна здійснюватись з розумом і з урахуванням регіональних особливостей. Зокрема, ця боротьба повинна бути безкомпромісною і добре продуманою перед усім в межах областей базового ареалу повноцінного і повнокровного функціонування української мови. Саме тут треба в першу чергу жорстко ставити питання про літературні норми.

На Півдні і Сході її розгортання має здійснюватись після створення *всіх* об'єктивних умов для відродження української мови. Тут передчасна постановка акценту на боротьбі з суржиком, на пропаганді «нетерпимості» до нього здатна налякати тих, хто сьогодні суржиком користується. Бо аналогічно раніше викладеному звичайний українець не може лише зусиллям власної волі примусити себе перейти на літературну українську мову в ситуації, коли навколишнє середовище «вимагає» суржика чи російської мови, а життя у той же час вимагає від нього спрямовувати зусилля волі на пошук хліба насущного. Треба не тільки правильно ставити необхідні акценти, але й попередньо готувати відповідні зміни у самому середовищі.

Дорогі друзі!

Якщо резюмувати, то оптимальний варіант рішення мовної проблеми в Україні зводиться до наступного:

– Будь-який громадянин України має повне право на використання будь-якої мови у будь-якій сфері свого життя, якщо **законодавством для цієї сфери не передбачено використання іншої мови** (зокрема, державної).

– Відродження української мови в Україні має здійснюватись як відродження мови конкретного українського етносу, за якого російськомовні українці будуть зберігати своє індивідуальне право на використання тієї чи іншої мови, але український етнос в цілому буде просуватись до динамічного відродження української. В Україні має бути прийнята система конкретних заходів, які мають *в межах чинного законодавства* неухильно спонукати (але не примушувати) російськомовних українців до більш активного використання української мови. **Це внутрішня справа українців, україн-**

ського народу (етносу), української етнічної системи, і ніхто не має права втручатися в цю справу ззовні.

– Захист російської мови в Україні має здійснюватись як захист прав конкретної національної меншини (етнічних росіян – громадян України) на використання російської мови для спілкування, отримання освіти, виховання своїх дітей, при цьому їм, як національній меншині, мають бути надані найбільш тверді, деталізовані, «над-залізні» законодавчі гарантії відносно їхніх прав на використання своєї мови в освіті, вихованні дітей, спілкуванні. Базуватися ці права й процедури мають на обліку частки нацменшин (в даному випадку росіян) у складі населення України в цілому та по місцях компактного проживання.

– Всі розмови про абстрактний «захист російської мови» (як до речі, і про абстрактне відродження української) мають розглядатись як недобросовісні політичні спекуляції.

– Громадяни України мають отримати вичерпну інформацію про те, як і чому по відношенню до українського народу проводилася русифікація і які її наслідки. В оцінках періоду офіційної і напівофіційної русифікації та її наслідків українське суспільство має пройти той самий шлях, який воно пройшло в оцінках голодомору.

Такий підхід дозволяє без всяких протиріч, гармонічно поєднати в одне ціле як відродження української, так и захист російської мови.

Тому я хочу звернутися до тих, хто сьогодні формує і визначає мовну та інформаційну політику нашої держави, з закликом *виробити новий твердий, системний і всебічно обґрунтований підхід до продовження курсу на відродження української мови, який має здійснюватись на основі професійного аналізу сформованої на сьогодні ситуації.*

Я також хочу звернутися до всіх читачів зі словами про те, що ми, українці, незалежно від того, «російськомовні» ми або «україномовні», можемо назвати українськими словами «вишукана та шляхетна» тільки нашу рідну мову – українську.

Ці слова, скільки б ми не намагалися, ми не зможемо застосувати до жодної з інших мов, що відомі нам на цій планеті. Адже кожен народ сам вибирає потрібні слова-характеристики для своєї мови.

Так, давайте ж зробимо все, щоб наші діти, наші онуки й правнуки повернулися, нарешті, до «вишуканої та шляхетної мови» наших дідів і прадідів. І тоді, якщо перефразувати слова нашого Національного Гімну, **українська мова стане поміж народами!**

3. R-фактор

У даному випадку R-фактор – це не резус-фактор, а фактор Росії. А він для піднятих у даній книзі проблем має досить важливе значення.

Аналізуючи позицію, що російський офіціоз займає сьогодні стосовно мовної проблеми в Україні, можна констатувати, що по відношенню до України *сучасна Росія дотримується анахронічних радянських трактувань в оцінках міжнаціональних проблем*, що існували в СРСР, а також в оцінці самої радянської національної політики. Зокрема:

– у сучасній Росії, як і раніше, замовчується факт національного гніту і політики русифікації, що *офіційно* проводилася по відношенню до українців в Російській імперії, і напівофіційно – в СРСР під виглядом курсу на «зближення і злиття націй»;

– не визнається, що нинішнє *непропорційно широке поширення російської мови в Україні* є наслідком інтенсивної імперської і радянської русифікації, гонінь і заборон української мови як мови українського народу;

– не визнається факт примусової русифікації українців у місцях компактного проживання на території Росії в сталінські часи;

– штучний голодомор в Україні і на Кубані не визнається як акт геноциду стосовно українського народу.

Як наслідок Росія проводить по відношенню до України офіційну політику абстрактного захисту російської мови як такої, а не захисту прав російської національної меншини на її вільне використання. Російська зовнішньополітична доктрина *офіційно* розглядає поширення російської мови як важіль впливу Росії на інші країни (що в Україні є також і важелем розширення сфери російської етнічної системи за рахунок звуження сфери української етнічної системи).

Така позиція підриває взаємну довіру російського й українського народів і наносить реальну шкоду слов'янській єдності. Вона є наслідком застарілих неправомірних амбіцій щодо збереження контролю над суміжними територіями і впливу на них методами, які практикувалися ще в колоніальну епоху.

Крім того, така позиція шкодить захисту і забезпеченню прав російської національної меншини в Україні на вільне використання російської мови, бо перетворює етнічних росіян в Україні на заручників транснаціональних амбіцій російських політиків (замість того, щоб забезпечити їхній соціальний і етнічний комфорт). Україна володіє достатньою правовою базою для захисту прав національних

меншин, тому російським політикам і Кремлю треба концентрувати свої зусилля саме на цьому, а не на абстрактному захисті російської мови, задля якого Росія іноді навіть використовує дипломатичні засоби (чого, до речі, не робить жодна інша держава світу).

Якщо російський політикум дійсно зацікавлений у розв'язанні всіх проблем у відносинах з Україною і українським народом, у збереженні і підтримці слов'янської єдності, у дієвому захисті прав етнічних росіян в Україні, то Росії, як офіційній правонаступниці СРСР, необхідно було б зробити наступні кроки:

– висловити жаль у зв'язку з гоніннями і заборонами, яким піддавалася українська мова як мова українського народу в Російській імперії, у зв'язку з політикою русифікації українців, що проводилася в СРСР, примусовою русифікацією українців у місцях компактного проживання на території Росії в сталінські часи, і визнати штучний голодомор в Україні і Кубані актом геноциду по відношенню до українського народу;

– висловити жаль в зв'язку з втратою частиною українського народу (етносу) української мови (як основного засобу спілкування) внаслідок політики русифікації українців, що офіційно проводилася в Російській імперії, і напівофіційно – в СРСР під виглядом курсу на «зближення і злиття націй»;

– відмовитися від практики абстрактного захисту російської мови в Україні, закликати російськомовних українців до активної участі в процесах відродження української мови, а етнічних росіян в Україні – до поваги у ставленні до української мови й української культури;

– офіційно проголосити принципом своєї зовнішньої політики захист російської мови як мови російської національної меншини в Україні (тобто в рамках російської етнічної системи) і закликати український політикум конкретизувати норми діючого українського законодавства та розписати відповідні процедури з захисту прав нацменшин, і насамперед росіян, на використання ними своїх мов.

Саме така позиція буде найбільшим чином сприяти налагодженню довіри та взаєморозуміння між українським і російським народами, між слов'янами взагалі, і буде свідчити про дійсну відмову Росії від застарілих колоніальних амбіцій. Саме таку позицію Росія повинна зайняти по відношенню до російської мови в Україні, *якщо росіяни дійсно вважають український народ братнім народом*.

Нагадаю, що в таких кроках не було б нічого екстраординарного або ганебного для Росії, як для члена світового співтовариства і слов'янської держави. Адже змогла ж нинішня Польща офіційно відмовитися від усіх етно-мовних транскордонних амбіцій по від-

ношенню до України та офіційно принести вибачення за операцію «Вісла» щодо примусової депортації українського населення з місць історичного компактного проживання вглиб Польщі.

Адже змогла ж Україна виразити жаль Польщі у зв'язку з загибеллю польського населення на Волині в 40-х рр., незважаючи на те, що це відбулося в ході міжнаціональних зіткнень, у які втяглися місцеві польські й українські збройні формування, а Україна, як держава, не мала відносин до тих подій. Але вираження жалю дозволило підняти рівень українсько-польської взаємної довіри. Відзначу, що, звичайно ж, це було нелегко зробити – «стати на горло власній пісні» – але світ не перевернувся від цього, як могло показатися спочатку багатьом, і «Дунай не зупинився у своєму плині», і «небо не впало на землю». Та дихати після цього стало легше.

Був, втім, подібний прецедент і в Росії, коли Борис Єльцин приніс полякам вибачення за розстріл полонених польських офіцерів під Катинню. І це був своєрідний акт громадянської мужності для тодішнього російського президента і для всього російського народу.

Росія, Україна і Польща – три найбільші слов'янські країни. Встановлення взаємної довіри в цьому слов'янському трикутнику, яке б базувалося на відкритості етно-мовної політики, на відмові від застарілих амбіцій щодо збереження контролю над сусідами, на принесенні необхідних вибачень (або жалю) і на взаємному прощенні минулих образ, багато в чому б могло посприяти зміцненню неформальної слов'янської єдності і було б гарним прикладом для південної гілки слов'янських народів, що ще зовсім недавно найбільш варварськими методами вбивали один одного.

Треба відмовитися від примітивного бачення слов'янина винятково як людини, що розмовляє російською мовою, належить до Московського патріархату і відчуває невичерпний пієтет до російської держави. У силу своєї історії ми, слов'яни – народи різні: і за мовами, і за віросповіданням, і за антропоморфними типами. Давайте ж визнавати це і поважати один в одному нашу несхожість. І саме тільки з цієї взаємної поваги до нашого різноманіття може народитися наша колись втрачена єдність.

Стосунки українського і російського етносів мають одну особливість – наші етноси взаємно мають на території держави іншого етносу місця компактного проживання свого етносу як національної меншини. Тому Україна, український народ вправі *вимагати* від Росії і російського народу адекватного (дзеркального) відношення до української меншини в місцях її компактного проживання на російській території. Виконання цих вимог як раз буде тим лакмусовим папером, який покаже істинне відношення Росії до України

і до українського народу. Поки же, за моєю оцінкою, воно показує підходи в стилі подвійних стандартів, замилювання проблем та сороміцького ухиляння від адекватного, дзеркального виконання «братерського» обов'язку.

4. Народ-фенікс

Українську мову дав нашим предкам і нашому народові Бог! Відібрано ж її було в частини нас, українців, за допомогою підступного насильства, облуди й брехні – тобто за допомогою всього того, чим виявляють себе темні сили нашого Всесвіту. Тож відродження української мови для українців – це справа свята і шляхетна, це боротьба з мороком за перемогу справедливості і правди на прекрасному клаптику Земної кулі, що зветься Україна.

Те, що наш український народ вижив як етнос, існує і, врешті, надбав свою незалежну державу, – дійсно унікальний феномен. Це воістину якесь чудо, що позбавлений формальної еліти, розірваний по територіях декількох держав *народ, саме існування і мова якого геть-чисто заперечувалися сусідами*, зумів зберегтися, зберегти свою мову, затвердити себе і з'єднатися у свою власну державу.

Це є феноменально, бо подібного чуда не відбулося з жодним іншим народом ні в європейській, ні в азіатській історії. Пішли в небуття пруси, ліви, полаби, багато балтійських та фінно-угорських народностей європейської частини Росії, практично втратили свої мови шотландці, ірландці, бретонці і багато інших етносів. Але ми і наша мова вижили.

Нам сторіччями доводили з усіх боків, що ми відгалуження або частина «загальноросійського» народу, польського народу, румун або мадяр. Нам забороняли говорити на нашій рідній мові, не давали на ній відкривати школи й учитися, нас переслідували, саджали у в'язниці, катували, вбивали зброєю і голодом тільки за саме право називати себе Українцями. Нам завзято з усіх боків доводили, що нас нема, але ми вижили, затвердили свою етнічну сутність і з'єдналися в одну державу.

Як народ, ми вижили завдяки чотирьом основним факторам. Перший – етнічна й етнографічна спільність тих слов'янських племен, що умовно можна назвати «українськими». Наші далекі прадіди, що походили з цих племен, в основному називали себе «русинами» (на відміну від самоназви «русские», що споконвічно означало не етнічну приналежність до народу Русі – русинів, а особисту приналежність феодальному правителю, князеві з Русі). Саме етнічна, етнографічна і мовна спільність стала базою нашого об'єднання

(української соборності), незалежно від того, на який період часу й у складі якої держави опинилася та або інша частина нашої етнічної території.

Другий фактор – досвід державного будівництва часів Хмельниччини та Гетьманщини, який, незважаючи на всі спроби русифікаторів, назавжди чітко зафіксував нашу «окремішність» від наших східних «братів».

Третій фактор, завдяки якому ми вижили, – це, як не дивно, та сама територіальна і релігійна «роз'єднаність» нашого етносу. Адже так виходило, що коли наші гонителі доводили до апогею свої переслідування в східній частині України, український рух реанімувався і розпалювався на не підвладних їм західних територіях. І навпаки.

Нарешті, четвертий фактор – це якась неймовірна здатність нашого народу до відродження свого національного «я». Про це вже було написано у попередніх главах, де розповідалося про те, як багато разів протягом української історії нащадки українців, що *вже в декількох поколіннях вважали себе або поляками, або росіянами*, поверталися до українського народу, до його мови і навіть ставали в ряди національних духовних лідерів. Вони забезпечували національне відродження українського народу, його вихід з етнічного небуття і забезпечували побудову ним своєї державності.

Повторю, що подібного явища немає в історії жодного народу світу! Це приголомшливий історико-етнічний феномен, характерний тільки для української нації. Ми, українці (по-старому, «русини») – народ-фенікс.

У боротьбі за свою самобутність ми, українці, понесли найжорстокіші багатомільйонні людські втрати. Цими втратами наші гонителі хотіли назавжди придушити в нас волю до опору, до боротьби за право говорити своєю мовою і прагнути до створення своєї власної держави. Ми понесли і жорстоку духовну втрату – частина нас, українського народу, під неймовірним зугарним тиском русифікаторів тимчасово втратила мову своїх дідів і прадідів як засіб основного спілкування.

Але, незважаючи ні на що, ми відродимо свою мову, тому що у нас є своя держава, у нас є великі приклади, і в наші груди б'є «попіл» мільйонів слов'ян, що загинули тільки за те, що називали себе Українцями і говорили Українською мовою!

Це і є сьогодні наш великий обов'язок перед пам'яттю наших предків!

Це і є сьогодні наш великий обов'язок перед майбутнім наших дітей і онуків!

Шановні читачі!

Ця книга вийшла українською і російською мовами. Тираж відбувся завдяки матеріальній підтримці Шановного Спонсора, який побажав не оголошувати свого імені. Автор і замовник накладу щиро вдячні йому за можливість реалізації цього некомерційного проекту.

Безумовно, книга швидко розійшлася серед тих, хто найбільш гостро виявляє цікавість піднятої у ній теми. Однак величезна маса наших співгромадян, як і раніше, залишаються позбавленими можливості отримати об'єктивну інформацію з т. зв. «мовної проблеми в Україні». І якщо Ви, прочитавши цю книгу, вважаєте, що з викладеною у ній інформацією та поглядами має ознайомитися якомога більша кількість наших громадян, то Ви можете посприяти її подальшому випуску.

Зокрема, для цього автор дозволяє вільний друк, перевидання, тиражування і розповсюдження цієї книги за кошти приватних осіб і організацій у випадку, якщо при цьому не переслідуватимуться комерційні цілі (наступний продаж друкованої продукції). У таких випадках автор готовий надати відповідний дозвіл, надати електронні тексти книги українською і російською мовами за умов повідомлення йому кількості екземплярів кожного нового накладу для статистики і обліку. З цією метою, а також для комерційного видання звертатися до автора:

kostiantin_svirjetski@yahoo.com.

Костянтин Свіржецький

Громадсько-політичне видання

Костянтин Свіржецький

Мови в Україні: відродити українську – захистити російську

Художній редактор

Технічний редактор

Коректор

І. В. Князев

Л. А. Лазутіна

Н. В. Чечeko

Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 7,44.

Видавництво «Дике Поле»

Україна, 69063, м. Запоріжжя, вул. Чекистів, 31-А.

Тел.: (061) 213-75-95; 213-75-05.

Вид. ліц. ЗЗ № 004 від 23.08.2001 р.

Охороняється Законом України
«Про авторське право та суміжні права»

Правове забезпечення

Юридична фірма «Щедрін і партнери»

69035, м. Запоріжжя, вул. Перемоги, 56 «а»

тел. (0612) 12-17-84, тел./факс (0612) 12-17-86

E-mail: schedrin_lf@reis.zp.ua